

Collectie G.P. Mulder.

Map 72 / 73.

Inhoud:

Portret van G. P. Mulder.

De voorgeschiedenis

van

de Verveningen in Appelscha

door

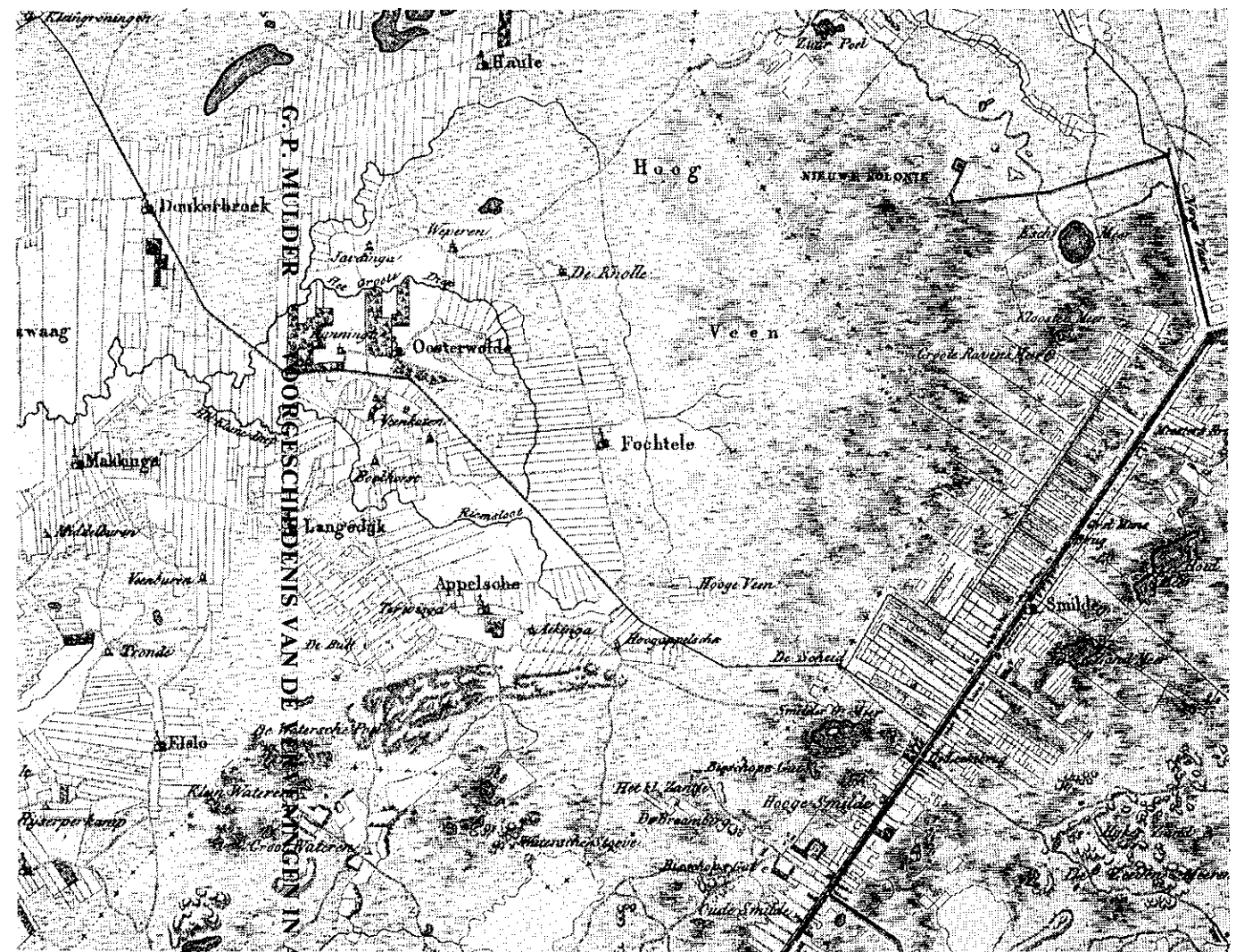
de gezamenlijke Compagnons der

Opsterlandsche en Ooststellingwerfsche

Veeën en Vaarten.

Gerke P. Mulder (1905-1980)

Gerke P. Mulder studeerde Engels MO-B aan de Groninger Universiteit. Hij was leraar te Schiedam en Bussum, en bleef steeds een voorliefde behouden voor zijn geboortestreek, de regio Stellingwerf. Vooral na zijn pensionering kwam dit tot uitdrukking in een belangrijke reeks publikaties over de historie van de Stellingwerven, en van Appelscha (zijn geboortedorp) in het bijzonder. In deze studie, die een half jaar na zijn overlijden in druk kon verschijnen, behandelt Mulder uitvoerig de voorgeschiedenis van de verveningen in Appelscha. Weliswaar hebben geschiedschrijvers meermalen aandacht geschonken aan de verveningen in Stellingwerf en aangrenzende gebieden, maar de voorliggende periode in Appelscha (tot 1827, het jaar van de aanvang van de eigenlijke verveningen aldaar) was tot op heden onderbelicht. Uitgebreid bronnenonderzoek heeft in deze uitgave een boeiend overzicht tot resultaat. Daarbij worden enkele verrassende konklusies getrokken, zoals de weerlegging van het gerucht dat de Heren Compagnons niet geheel eerlijk aan het te ontginnen hoogveen zouden zijn gekomen. R. A. Ebeling, wetensch. medew. aan het Nedersaksisch Instituut der RU Groningen voorzag deze studie van een „woord vooraf“.

ISBN 90 6466 021 2

De voorgeschiedenis van de Verveningen in Appelsche door de Gezamentlijke Compagnons der Opsterlandsche en Ooststellingwerfsche Veenen en Vaarten

door Gerke P. Mulder

*De voorgeschiedenis van
de Ververingen in Appelsche
door de Gezamentlijke Compagnons
der Opsterlandsche en Ooststellingwerfsche
Veenen en Vaarten*

1

GERKE P. MULDER

De voorgeschiedenis van
de Verveningen in Appelsche
door de Gezamentlijke Compagnons
der Opsterlandsche en Ooststellingwerfsche
Veenen en Vaarten

met een woord vooraf door R. A. Ebeling

Een uitgifte van de Stichting Stellingwarver Schrieversronte
Oosterwoolde, 1981

3

* *Mit daank an et Nedersaksisch Instituut veur heur raod en hulpe*

SSR 17

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the publisher.

Niks uut disse uutgifte mag opnij drokt en/of eupenbaor maekt wodden op wat veur maniere dan ok, zonder dat daor van te veuren schriftelik goedvienen van de uutgever veur kregen is.

© 1981, Stichting Stellingwarver Schrieversronte, Oosterwoolde

Tekenwark kaorties: A. Lotgering

Omslag: opmaek S. A. Bloemhoff; detailkaorte Krøyenhoff, uitg. 1823

Drok: Van der Meer, Oosterwoolde

ISBN 90 6466 021 2

4

nog niet
Veur 2e correctie
deur heumen

Woord vooraf

Dit „woord vooraf” heeft voor mij persoonlijk ook iets van een slotwoord, want ik sluit hiermee voorgoed - móét dit immers wel doen na het overlijden van G. P. Mulder ongeveer een half jaar geleden - een lange periode af van samenwerking met hem op het gebied van zijn Stellingwerfse studies. Wij hebben elkaar merkwaardigerwijs slechts één keer werkelijk ontmoet - verder contact verliep steeds per brief of telefoon -, maar ik geloof niettemin dat wij elkaar tenslotte heel goed kenden.

Onze samenwerking begon met Mulders tweede artikel voor het tijdschrift van het Nedersaksisch Instituut, de *Driemaandelijke Bladen*. Het is Mulders artikel „De ‚Duodecim Parochie’ van 1328; een bijdrage tot de geschiedenis van Stellingwerf”, opgenomen in jg. 21 (1969) 132-139. Ik vond het een goed stuk waaraan een gedegen bronnenstudie ten grondslag lag en ik correspondeerde in opdracht van de redactie met de auteur over de vorm waarin wij het in ons tijdschrift zouden brengen. Van het een kwam het ander; regelmatig verschenen daarna bijdragen van Mulder in de *Driem. Bl.*: over Stellingwerfse toponiemen en antroponiemen, over papisten, zoolsteden, groot-grondbezit enz. Wij zorgden in Groningen niet alleen voor publikatie, maar hielpen ook, vooral toen Mulder in toenemende mate door ziekte daartoe niet zelf in staat was, bij het verschaffen van bronnenmateriaal, van literatuur en illustraties. Ook correspondeerden wij geregeld over taalkundige en naamkundige detail-kwesties. Bijzonder intensief was onze samenwerking gedurende de totstandkoming van Mulders eerste grotere publikatie, de genealogisch-historische studie *Van Terwisga tot Willinge Prins*, in 1974 uitgegeven bij de met het Nedersaksisch Instituut nauw verbonden Stichting Sasland te Groningen. Het was dan ook tijdens een rond het verschijnen van dit boek georganiseerd feestelijk diner in Oldeberkoop dat ik Mulder, én zijn vrouw, persoonlijk ontmoette. Een tweede grotere studie: *Appelsche. Bijdrage tot de geschiedenis van een oude Stellingwerfse Boerengemeenschap*, verscheen in 1977 als dubbelnummer van *It Beaken*. Ook bij de voorbereiding daarvan hebben wij mogen helpen.

Daarna begon Mulder zijn aandacht op het thema „vervening in en om Appelsche” te concentreren, waarbij al hetgeen hij voordien had onderzocht - de structuur van de oude boerengemeenschap, de weerspiegeling van deze structuur in de mikro-toponymie, de

5

versnippering van eigendom en het ontstaan van groot-grondbezit-onmisbaar was voor het krijgen van inzicht in en het kunnen beschrijven van deze beslissende fase in de geschiedenis van Appelsche/Appelscha en zijn omgeving. Afgezien van losse opmerkingen in vroegere publikaties vindt men een eerste uitvoerige beschrijving van dit thema wederom in de *Driem. Bl.*, in jg. 31 (1979) 145 vlgg. onder de titel „Appelsche en de Compagnonsvaart”. Over een complete beschrijving van en een duidelijk oordeel over de voorgeschiedenis van de verveningen aldaar heb ik meermalen met Mulder van gedachten gewisseld, waarbij wij ook mogelijkheden van publikatie van zijn intussen op schrift gestelde onderzoekingen hebben overwogen. Kort voor zijn dood verzocht Mulder mij zo mogelijk voor publikatie te zorgen, welk verzoek ik gaarne heb aanvaard. Ik ben dan ook blij dat hiervoor via Henk Bloemhoff een coöperatie tussen Nedersaksisch Instituut en Stellingwarver Schrieversronte tot stand is gekomen.

De hiermee kort geschetste geschiedenis van Mulders laatste tekst verklaart ook waarom deze in het Nederlands is gesteld. Een omzetting in het Stellingwerfs leek de gezamenlijk verantwoordelijken in dit bijzonder geval ongewenst omdat „vertalen” door anderen gemakkelijk tot interpretatiefouten zou kunnen hebben geleid. Het overigens in uitstekende staat verkerende manuscript is voor de zetter/drukker gereed gemaakt door de heren J. W. Nijholt en H. Bloemhoff en door mij. Van de kant van het Nedersaksisch Instituut werd verder een bijdrage geleverd door de heer A. Lotgering, als tekenaar.

Tenslotte spreek ik gaarne mijn dank uit aan de Stichting Stellingwarver Schrieversronte voor de bereidwilligheid Mulders laatste studie posthuum te publiceren en voor de ruimte, mij gegeven, om met dit „woord vooraf” nog een laatste woord te spreken.

Groningen

R. A. Ebeling

6

Enige jaren geleden schreef ik voor het tijdschrift *Drie-maandelijke Bladen* een artikel over het groot-grondbezit in Ooststellingwerf in de 17de en 18de eeuw¹⁾, waarin één van mijn belangrijkste conclusies was, dat de opkomst van de familie Lycklama à Nijeholt als groot-grondbezitters in deze grietenij dateerde van na 1600, en dat bij het verwerven van deze eigendommen niet het bezit zelf, maar het daaraan verbonden stemrecht hoofddoel was geweest. Een bijna ononderbroken reeks van Lycklama's als grietman van Ooststellingwerf, van 1610 tot 1795, was daarvan het tastbare resultaat. Een tweede, en in zijn gevolgen voor Appelsche nog veel belangrijker aspect van deze zaak, heb ik destijds niet aangeroerd, omdat het daarvoor noodzakelijke onderzoek nog moest worden gedaan. Ik doel hierbij op het verband tussen het aankopen van boerderijen door de Lycklama's en de latere verveningen in Ooststellingwerf door de „Gezamentlijke Compagnons”. De geschiedenis van deze Veencompagnie is uitvoerig beschreven door Drs. J. Visser, Chartermeester van het Rijksarchief in Friesland, in de *Inleiding bij de Inventaris van het archief der Opsterlandse Veencompagnie*²⁾. Daarin wordt duidelijk, dat deze Veencompagnie in feite niet veel anders was dan een vereniging van leden der familie Lycklama à Nijeholt. Het genealogisch overzicht aan het eind van dit werk laat dit zeer goed uitkomen³⁾. Het is mijn bedoeling om nu dat indertijd verwaarloosde aspect nader te onderzoeken, waarbij ik mij hoofdzakelijk zal beperken tot de voorgeschiedenis, die wordt afgesloten als in 1827 de eerste percelen hoogveen worden verkocht⁴⁾.

Zoals bleek uit de bestudering van de oudste stemkohieren van 1640, hadden de Lycklama's in dat jaar nog geen eigen bezittingen in Ooststellingwerf. Wel kwam de naam van Suffridus Lycklama à Nijeholt, grietman van Stellingwerf Oosteinde, voor bij een aantal boerderijen, maar het is gebleken dat hij niet zèlf de eigenaar was, maar dat hij ze beheerde voor zijn echtgenote, Jelcke van Terwisga, en haar 3 zusters: Antien, Hiltien en Swaantje, de kinderen van de in 1624 overleden grietman Eyse Jans van Terwisga en Harmentien Stevens⁵⁾. Volgens Visser kochten Augustinus en zijn neef Lubbertus Lycklama à Nijeholt reeds in de tweede helft van de 17de eeuw venen in Appelsche en Vogtele, en uit zijn genealogisch overzicht blijkt, dat hij hiermee doelde op de in 1603 te Makkinga geboren Augustinus, zoon van Lyckle Pier Lyckles van Niholt en Sipke Sjoerds Jelckema, die van 1643 tot 1647 secretaris en van

1647 tot 1661 grietman was van diezelfde grietenij (voor mijn verhaal zal ik deze in het vervolg noemen Augustinus I). Hij deed in 1661 afstand van het ambt en overleed te Makkinga op 1 augustus 1670. Als grietman werd hij in 1661 opgevolgd door zijn neef Lubbertus (ook bekend als Philibertus), een zoon van Pier Lycklama, broeder van de eerste Augustinus. De mededeling van Visser, dat deze twee Lycklama's reeds in de tweede helft van de 17e eeuw venen kochten in Appelsche en Fochteloo heb ik getoetst aan Inventarisnummer 368 van het Archief van de Compagnons. Op de omslag van deze map wordt vermeld dat de inhoud bestaat uit eigendomsbewijzen van Augustinus I (overl. 1670), Lubbertus (overl. 1697) en Augustinus II (overl. 1744), van 1659-1754. Dat de benaming „eigendomsbewijzen” niet helemaal correct is, blijkt wel als na 1827 de Compagnons veenverkoopingen houden en in iedere verkoopakte opnemen de zinsnede „dat zij van de te verkoop aangeboden venen geen titels van aankomst hebben” en ook niet weten, of overschrijving ten Hypotheekkantore heeft plaatsgevonden! De inhoud van deze omslag is een 90-tal foliobladzijden, en daaronder zijn er maar twee, die als koper vermelden Augustinus I, grietman van Stellingwerf Oosteinde. Het eerste is gedateerd op 26 september 1659 en heeft betrekking op enige stukken hooiland op de Appelscher maden in en rondom het z.g. *Slichtenbroek*. Het tweede, gedateerd op 17 mei 1670 (Augustinus was toen oudgrietman en hij overleed korte tijd daarna, op 1 augustus), is een belangrijk stuk, omdat het betrekking heeft op de eerste aankoop van een deel van de sate *Het Hoogeveen* genaamd, of, zoals in deze koopbrief staat: „van de gerechte seste part van een arve landts met huijsinge, boomen ende beplantinge cum annexis, gelegen en staande in 't Dorp Appelsche Het Hoogeveen genaemt, mandelich met Meijne Jacobs c.s., streckende van *de steege* (= steegde) tot aen die van Drenth (bedoeld is: de grens van Drente). Ten zijden de erfgenamen van Thijs Pieters Mathuysen ende Jelcke Terwisga c.s. en ten noorden de erfgenamen van Lambert Lenses.” (De hier genoemde Pieter Thijs was in 1698 samen met Jelle Jans eigenaar van de sate Mathuijsen in Oosterwolde, floreennummer 36). Er volgen in dezelfde koopbrief nog enkele stukken land, zoals: „gelijcke part vant weijdelandt op *Nijensleek*, streckende uyt het Diep agter tegen het veen, met gelijcke part vant veelandt op *Niensleek*, liggende op verscheijden plaetsen en streckende insgelijks aen Drenth”⁶); en dan ook „noch een stuck heijde, weijde en veenlant beginnende van Vochteler Heerenwegh met

8

reparatie van halve Heerenwech" eveneens strekkend aan Drente. Het lijkt mij toe, dat dit laatste niet kan hebben behoord bij de hoeve *Het Hoogeveen*, gezien de begrenzing. Eerder zal het een deel geweest zijn van No. 14, die als westelijke begrenzing had de Meente Drift d.i. de Vogtelerweg.

De meeste aankopen van Lubbertus Lycklama à Nijeholt zijn niet meer te lokaliseren, omdat alleen namen van verkopers worden vermeld, en wij omtrent de hoeven geen duidelijke informatie krijgen, behalve dat soms Aekinge is vermeld. Wel valt het op, dat verreweg de meeste aankopen betrekking hebben op delen - soms heel kleine! - van saten of stukken land. Trouwens, dat geldt evenzeer voor de aankopen van Augustinus II, na 1700. In maar een paar gevallen wordt een gehele sate gekocht. Een zesde deel van een zesde deel van een halve sate, is bepaald geen groot gedeelte, en dat geldt ook zeker voor „een gelijke part van twee roeden en twee voet hooijlandt gelegen in *Heijnen maet* over het Diep aan de *Vochtelinger egge*” (van 16 april 1679), of voor een aankoop van 23 april 1688, waar gesproken wordt van „een elfte part van een vijfte part van een arve landts, met gelijke part van de huijsinge, boomen ende plantagie, hebbende het geheel arve twee soolsteden, hierbij pro quota omliggende ende van Claes Jansen kynderen aangekochte landt *te veen en te velde*, mandelich met hem Heer Cooper c.s. met noch een vijfte part van een vijfte part van een half arve landts en daaronder begrepen gelijcke part van twee roeden ende twee voet hooijlandt in *Heynen Maedt*, leggende over *het Diep* aan *Vochtelinger egge*” (dit laatste lijkt wel zeer veel op het voorgaande!). De twee genoemde soolsteden zijn bij Eyse Wilts in gebruik, en daaruit kan men concluderen, dat deze soolsteden in Aekinge lagen. Het laatste stuk, waarbij Lubbertus is betrokken, is van 1696. Daarna zijn alle volgende van Augustinus Lycklama à Nijeholt en zijn echtgenote Vrouwe Dido van Andringa. Op 24 juni 1699 verkopen Meijne Jans en haar echtgenoot Jan Jelles aan genoemde twee Lycklama's een vierde part van „seeckere arve landts” met „de vierde part van de huijsinge ende d'achtte part van de schuure en schaephok daerop staende, mitsgaders de gerechte vierde part van alle maden, bouw weijd en hooijlanden sampt *veenen en velden* daertoe en aenbehorende soo benoemt als onbenoemt”. Het is jammer, maar uit niets blijkt om welke arve het precies ging. Wel is duidelijk dat de aankopen bij kleine gedeelten verder gaan, wat tenslotte zal leiden tot de toestand, zoals die blijkt uit het floreenkohier van 1748, vier jaar na de dood van Augustinus

9

II. Het is uiteraard onmogelijk en ook niet nodig om alle aankopen van Augustinus te vermelden, zodat ik er maar een paar uitgezocht heb, die me interessant genoeg leken. Dat is vooral het geval met een transactie uit de jaren 1705/1706. Een aantal onbekende personen: „Jan Hermens voor $\frac{1}{4}$ part, Anna ten Holte voor $\frac{1}{4}$ part, sampt Margaretha ende Cornelia ten Holte elck voor $\frac{1}{4}$ part, tesamen voor het geheel, gesterckt met hun vader Hermannus ten Holte chyrurgijn tot Noortwolde, verkopen de gerechte $\frac{1}{4}$ part van een *Rogge Moulén* staende tot Appelsche, wordende bij onzen oom Jacob Folkerts gebruyckt” en verder nog hierbij „een seste part” in de gehele sate bewoond door Jan Alberts tot Langedyke. Om welke sate het hier gaat is niet duidelijk. De enige van de genoemde personen die ik ken is Jan Alberts. Hij was „huysman” in Langedyke, maar hij komt ook voor bij de omstreeks 1700 bij de molen op de Bult betrokken personen, en dat was ongetwijfeld ook dezelfde roggemolen, die hier wordt vermeld, omdat dit de enige molen in Appelsche was. Voor zover ik heb kunnen nagaan behoort Jan Alberts tot mijn verre voorvaderen, en was de eerste Jan Jans, mulder op de Bult, een zoon van hem. De familie heeft onafgebroken tot 1899 op die molen gewerkt en mijn grootvader was de laatste molenaar. In 1899 werd de molen - een standaardmolen - afgebroken en de zaak werd verplaatst naar de Vaart, bij het Stokersverlaat. Van aankopen in Hoog Appelsche noteerde ik alleen, ook in 1705 „een halve part van een arve landts met huysinge”, etc., met alle annexis zoals hooi-, bouw- en weiland „sampt veenen en heijdlanden”. Dit moet volgens de opgegeven begrenzingen geweest zijn floreennummer 11. Tussen haakjes: die begrenzing was „hebbende ten oosten Lycklama zelf, ten westen Anna van Frankena c.s., ten zijden de veenscheijdinge van Drente en ten noorden de landen van de Vogtele ofte het Diep”. Dit is de eerste keer, dat ik deze twee naast elkaar heb gevonden, maar ik geloof niet dat het Diep en Fochteloo hetzelfde waren.

Op 6 juni 1685 had Lubbertus Lycklama à Nijeholt gekocht „de helfte van drie vierde parten van een darde part van een arve, etc., etc., genaemt *de Bult*, gelegen in den Dorpe Appelsche” (floreennummer 27). Bruikers waren de echtelieden Foppe Jans en Geertien Beerents. Nu, op 30 april 1710 wordt geregistreerd ten gerechte van Stellingwerf Oosteinde de aankoop door Augustinus Lycklama à Nijeholt en Mevrouw Dido van Andringa te Beets van „Martien, Jeltien, Antien Hendrickx, mitsgaders Jantien Hendrickx ende Beerent Hendrickx, tesamen erfgenamen van Hendrik Beerents

en Fardu Jannes hun gerechtigheid van de sate landts, etc., etc., gelegen tot Appelsche, de Bult genoemd". Omdat ik altijd een bijzondere belangstelling heb gehad voor de oude sate Terwische (floreenummer 24), heb ik in de map uit Inventarisnummer 368 gezocht naar de aankopen van deze hoeve door de Lycklama's, die in drie etappes zijn verwezenlijkt. In deze map bevindt zich echter maar één stuk, dat betrekking heeft op Terwische, dat ik hierna nader zal bekijken. Vooraf echter iets over de geschiedenis van deze hoeve. Toen Hendrik Wiltinge, Stelling en Dorprechter in Appelsche, eigenaar van No. 24 (en ook van de nummers 3 en 7), in 1637 overleed, liet hij zijn bezittingen na aan zijn 3 kinderen: zijn zoon Wilt Hendriks en zijn 2 dochters Hantien en Wobbe, die ieder 1/3 deel erfdien. De boedel bleef ongescheiden, maar gelukkig is er een scheidingsakte terwijl tevens een Inventaris bestaat van de roerende en onroerende goederen, met een rekening en verantwoording van de voogden over de „onmondige" kinderen van Wilt Hendriks. Al die stukken bevinden zich in Proclamatieboeken, Weesboeken en Recesboeken van Ooststellingwerf van ± 1600-1660⁸). In 1639 overleed echter ook Wilt Hendriks en zo vinden we in 1640 als eigenaars van de sate Terwische: de weduwe van Wilt Hendriks met haar 3 kinderen en de erfgenamen van Hendrik Wiltinge: zijn beide dochters Hantien Hendriks Wiltinge en Wobbe Hendriks Wiltinge. De weduwe was Harmentien Thoenis, dochter van Thoenis Allen te Donkerbroek. De drie kinderen van Wilt Hendriks Wiltinge en Harmentien Thoenis waren Antien Wilts, geboren in 1634, Wobbegien in 1636 en Wilt Wilts in 1639. In de volgende jaren kocht Harmentien Thoenis van haar zusters hun aandelen in Terwische, zodat haar drie kinderen elk voor 1/3 gedeelte eigenaars werden. Antien Wilts trouwde met Binne Rintzes (verm. uit Opsterland, Drachten), Wobbegien Wilts met Hendrik Jelles van Oudehorne, terwijl Wilt Wilts ongehuwd bleef. Hij woonde in bij zijn zuster Wobbegien. Deze Wilt heeft zijn 1/3 gedeelte van Terwische verkocht aan Augustinus Lycklama à Nijeholt, zodat we in 1698 de volgende toestand zien in het floreenkohier: eigenaars van No. 24 zijn: Augustinus Lycklama à Nijeholt, grietman over Opsterland 1/3 part, Wilt Binnes en Engbert Michiels, Jelle Hendriks en Jan Barels, ieder voor 1/6 part. Deze 4 personen en later hun erfgenamen treffen wij tot in de 19de eeuw in Appelsche aan als eigenaren van gedeelten van hoeven.

Wilt Binnes was een zoon van Antien Wilts en Binne Rintzes, en Michiel Engberts was getrouwd met Jouckien Binnes, hun dochter;

11

Jelle Hendriks was een zoon van Wobbegien Wilts en Hendrik Jelles, terwijl Jan Barels getrouwd was met hun dochter Trijntien Hendriks. Uit een Proclamatieboek blijkt ook, dat Jan Barels, na het overlijden van zijn echtgenote Trijntien Hendriks, zijn aandelen (d.w.z. van zijn kinderen!) heeft verkocht aan Augustinus Lycklama à Nijeholt, waarvan dus ook geen bewijs in Inventarisnummer 368 aanwezig is. Lycklama is dan dus voor 2/3 eigenaar van No. 24. In 1718 blijkt uit het floreenkohier, dat hij dan eigenaar is van de gehele sate Terwische. En van de aankoop van het laatste 1/3 gedeelte hebben we wel een document aangetroffen in Inventarisnummer 368. Het is een zeker niet alledaags geval: een z.g. *wandelkoop*, gedateerd op 12 mei 1713. Daarin zien we dat Augustinus Lycklama à Nijeholt, grietman over Opsterland en „gecomitteerde Raad ter Admiraliteit tot Harlingen en Mevrouw Dido van Andringa, echteluiden”, wonende te Beets, „uytwandelaers” ter eenre, en Engbert Michiels Meetsma, als vader en voorstander over zijn zoon „Michiel Engberts in echte verwekt bij Jouckien Binnes”, mede met Binne Wilts en namens de verdere erfgenamen van Wilt Binnes, wonende in de Noorder en Zuider Dragten, „aenwandelaers” ter andere zijde een ruil overeenkomen (de z.g. *wandelkoop*) van een derde gedeelte van een „zathe landts gelegen in de Zuider Dragten”, door Genoemde Lycklama mandelig bezeten met een aantal andere eigenaars tegen een derde gedeelte van een „sate landts gelegen tot Appelsche, genaempt Terwische”, waarvan de andere partij eigenaar is. Deze *wandelkoop* wordt op 10 mei 1710 bevestigd door de grietman van Stellingwerf Oosteinde, nadat de voorgeschreven proclamaties op 3 gerechtsdagen „over de Gerechtstafel” van Stellingwerf Oosteinde en op 3 achtereenvolgende zondagen aan de kerkedeure van den dorpe Appelsche hebben plaatsgehad - de derde is op 9 mei 1713 geweest - en er geen oppositie, protest of niaerneming is binnengekomen. Tegelijk geeft hij een z.g. „*Wandelbrief* af tusschen De Ed.le Heere Grietman Lycklama cum uxore ende Engbert Michiels Meetsma cum soc. voor 1/3 Zathe Terwisga genaamt te Appelscha”. Op 22 maart 1713 koopt hetzelfde echtpaar de helft van de sate het Hoogeveen, „met huijsinge, etc., en hooi- en weidelanden en veenen en velden” van de 3 broers Meijnes en hun zuster, en op 2 juli 1722 nog 1/18 part van het Hoogeveen. We treffen hier nog een tot nu toe onbekend toponiem aan; de sate wordt namelijk beschreven als hebbende ten oosten Drente, ten westen Appelsche, ten zuiden Andries Jans en Elle Remmelts, gebruikers van het hooiland, en ten

noorden Appelscher *Roetal*. De betekenis hiervan is mij niet bekend.

Het geheel van de aankopen van de Lycklama's in Appelsche overziend, is het duidelijk dat zij zich niet hebben beperkt tot het aankopen van hoeven in Hoog Appelsche, maar dat zij ook veel eigendommen verwierven in Aekinge, Terwische en op de Bult. Voor het verkrijgen van het hoogveen echter, was het bezit van hoeven in Hoog Appelsche alleen van belang, zoals zal blijken uit het volgende.

Voordat ik nu overga tot het bespreken van de toestand bij het overlijden van Augustinus II in 1744, is het noodzakelijk een afzonderlijke beschouwing te wijden aan de inrichting van de oude boerengemeenschap Appelsche⁹⁾, die voor het verdere verloop van de geschiedenis van het grootste belang is. Het is een onderwerp waaraan tot nu toe weinig of geen aandacht is besteed door de enkele auteurs die zich hebben bezig gehouden met de geschiedenis van Appelsche, zoals W. de Jong, Dr. J. Naarding, Dr. K. Bouwer en Dr. T. H. Oosterwijk¹⁰⁾. Afgezien van kritiek op enkele punten is mijn voornaamste bezwaar tegen al de genoemde auteurs, dat zij bij hun beschouwingen te zeer uit het oog verloren hebben, dat het Appelsche waarover zij eigenlijk moesten schrijven reeds in 1827 in feite niet meer bestond, en dat zij zich baseren op gegevens ontleend aan het kadaster. Voor hen bestond ook niet het gebied ten noorden van de Compagnonsvaart, terwijl ook aan het ten zuiden daarvan liggende gebied - het Appelscheveld - maar weinig aandacht werd besteed. De verveningen begonnen als het ware in 1827, zonder enige voorbereiding en zonder enige poging om vast te stellen, hoe deze voorbereiding in zijn werk was gegaan. Daarin enig licht te verschaffen, althans een poging daartoe, is het voornaamste doel van deze publicatie.

Toen de heer Visser (zie noot 2 pag. 6) opmerkte dat de beide Lycklama's, Augustinus I en Lubbertus, reeds in de tweede helft van de 17de eeuw venen kochten in Appelsche (en Fochteloo), was dat strikt genomen niet helemaal juist, omdat die venen - los van de hoeven - niet te koop waren: ze waren onverbrekkelijk verbonden aan de 14 hoeven van Hoog Appelsche!

De markte van Appelsche - het kerspel, de parochie Appelsche of de gemeente, of hoe men die boerengemeenschap ook wil noemen, bestond van oudsher uit een drietal buurschappen, die tezamen reeds ver voor 1328 de parochie Appelsche vormden. De oudste kern-nederzetting is die - daarover is men het wel eens - die wij in de

Fig. 1

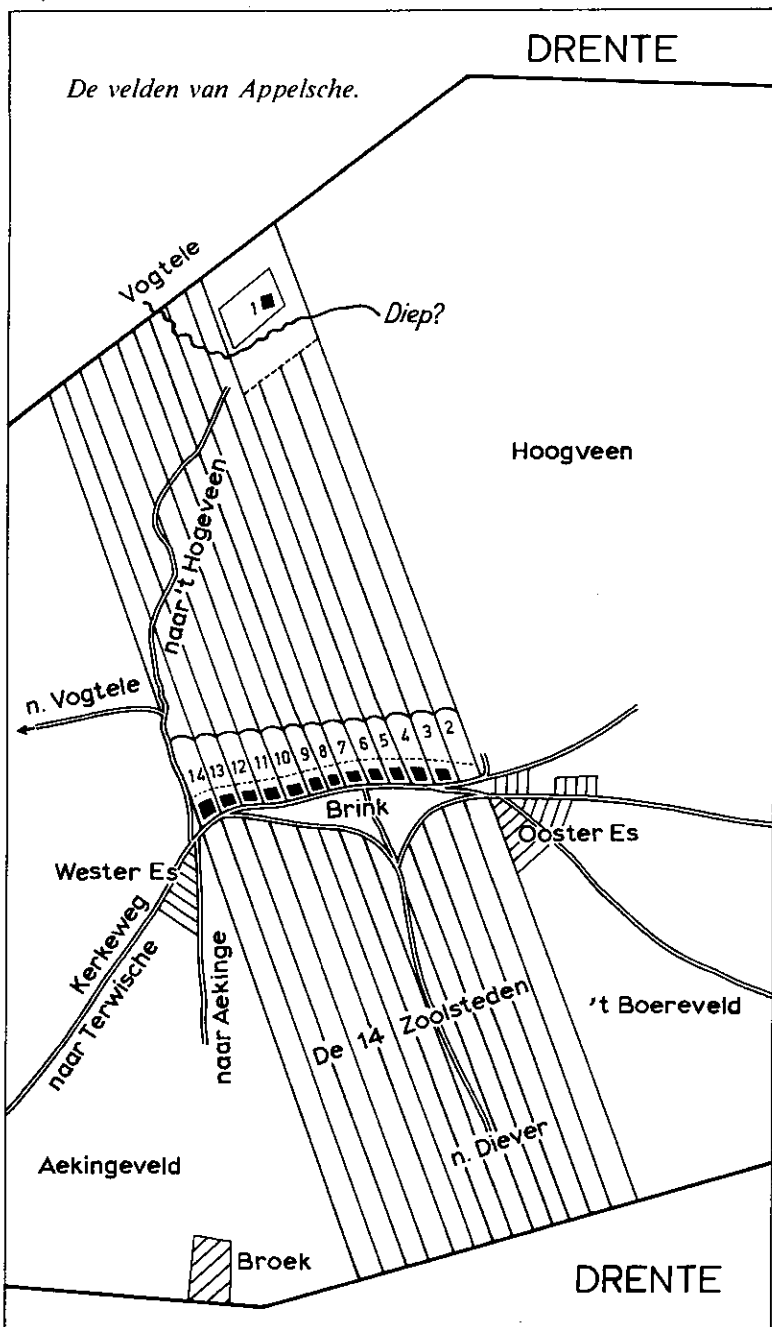

Fig. 1. De velden van Appelsche
14

18de eeuw leren kennen als Hoog Appelsche (later, na 1827, toen de nieuwe veenkolonie Appelscha ontstond, werd dit de Boerestreek genoemd); daarnaast Aekinge en Terwische - met het daaruit ontwikkelde de Bult. Hoog Appelsche telde in 1640 een 14-tal boerderijen, waarvan er 13 lagen in de kern-nederzetting en 1 op enige afstand daarvan ten noord-oosten in het hoogveengebied, genoemd *Het Hoogveen*. Dat dit niet helemaal juist is, zullen we later zien. Deze hoeve lag in een gebied dat als het ware als een speerpunt in het hoogveen uitstak, ten noorden van de kern-nederzetting, en dat praktisch gesproken geen hoogveen bevatte!

Aekinge had 9 en Terwische met de Bult samen 7 hoeven. Behalve de gronden rondom de boerderijen, de zoolsteden, later ook hornlegers genoemd, de ooster en de westeres, waren alle gronden in de markte gemeenschappelijk bezit van de boeren (de *boer*) van Appelsche. Deze gemeenschappelijke velden waren onderscheiden in 3 velden: 1. De hoofdzakelijk harde zandige heidevelden ten zuiden van het dorp; 2. De hooi- en weilanden (maden en fennen) ten westen; 3. De hoogvenen ten noorden en oosten. De heidevelden van Appelsche waren verdeeld in een gemeenschappelijk veld, behorende bij de 14 oorspronkelijke hoeven van Hoog Appelsche, gewoonlijk het *Appelscheveld*, het *Mandeveld* of *De 14 Zoolsteden* genoemd, en een tweede, ten westen daarvan, dat gemeenschappelijk bezit was van de boeren van Aekinge en Terwische, het *Aekingeveld*. Een gedeelte hiervan stond later bekend als het *Bultingerveld*. Bij de verkoping in 1905 van de zathe De Dijk (het oude florennummer 26, en toen al lang in het bezit van mijn voorouders), was een van de verkochte percelen: 1½ zoolstede in het Bultingerveld. In het Aekingeveld, tegen de grens met Drente (buurtschap Wateren) lag een gemeenschappelijk hooilanden-complex van Aekinge en Terwische: het *Aekingebroek* (zie fig. 1).

De hooi- en weilanden van Appelsche, de Appelschemaden en de fennen, waarin zowel de boeren van Hoog Appelsche als die van Aekinge en Terwische deel hadden, hoop ik te zijner tijd nog in een apart artikel te behandelen. De geschiedenis van het Appelscheveld heb ik vroeger reeds behandeld in een tweetal artikelen over de zoolsteden van Appelsche¹⁾. Het gaat mij thans om het derde veld van Appelsche: het hoogveengebied, dat evenals de heidevelden uitsluitend behoorde bij de 14 hoeven van Hoog Appelsche: de florennummers 1 t/m 14, gaande, zoals het in het kohier heet „vant Oost naar West”. Het blijkt dat het gebied ten noorden en oosten van het dorp, precies zoals de heidevelden ten zuiden, een deling in

15

tweeën kende: het onmiddellijk ten noorden liggende gebied, waarin de hoeven elk een zoolstede hadden, en dat, voor zover dat mogelijk was, diende als „cultuurgrond” voor de hoeven, en een tweede gebied, ten oosten daarvan, het eigenlijke hoogveengebied, dat zich uitstreckte tot de grens met Drenthe. In dit tweede gebied hadden alle boeren deel, zonder dat er sprake was van een verdeling. Dit hoogveen was dus precies als het overeenkomstige veld ten zuiden, het z.g. *boer(e)veen*. Een benaming die later ook door de Compagnons zal worden gehanteerd, zonder dat men precies aangaf, waar dat stuk veen lag.

In het eerste floreenkohier, dat in 1700 werd opgemaakt (dat van 1640 en 1698 waren eigenlijk stemkohieren), worden van alle hoeven de begrenzingen opgegeven ten noorden, zuiden, westen en oosten, terwijl naast de eigenaars ook de meijers - gewoonlijk „bruikers” - worden vermeld. We zien dan, dat de 13 hoeven van Hoog Appelsche (de nummers 2 t/m 14) allemaal als zuidelijke grens hebben de „veldscheijdinge van Drenthe”, een aanduiding die later wordt vereenvoudigd tot „Drenthe”. De noordgrens is van deze 13 hoeven in de latere Boerenstreek voor allemaal „het dorp Vogtele”. Ten westen en oosten grenzen de hoeven aan elkaar, behalve bij de twee uitersten: No. 14, de meest westelijke, heeft als westgrens „de Meente Drift”, waarmee ongetwijfeld de oude Vogtelerweg wordt bedoeld, en No. 2, de meest oostelijke, heeft als oostgrens „de veenscheijdinge”; een vage term, die wel opgevat moet worden als „Drenthe”. Deze vaagheid heeft wel eens aanleiding gegeven tot de mening, dat het gehele hoogveen ten oosten van de zoolsteden, evenals het Appelscheveld behoorde bij hoeve No. 2. Voor de boeren van het oude Appelsche waren deze zaken niet zo belangrijk: de velden waren gemeenschappelijk eigendom, en voor zover het de hoogvenen betrof ook vrijwel waardeloos, behalve voor het graven van hun eigen brandstof en hier en daar het gebruik van stukjes geschikte grond voor het verbouwen van boekweit. Dat bleek wel, toen in 1745 de landmeter Fooke Eyles het z.g. Willige Maetie (d.i. de Wilingemaad) in kaart bracht, en hij daarbij de aantekening plaatste: „hooch en rauw veen doch wat wel eer op geboekweit sonder eenige scheijdinge van raeygroepen”; dat betekent dus dat geen afzonderlijke percelen door greppels waren afgebakend¹²).

Bij een van de hoeven valt nog deze bijzonderheid op te merken: No. 4 is van oudsher reeds voor $\frac{1}{2}$ eigendom van de Patroon (d.i. de N.H. kerk van Appelsche). In 1698 nog voor $\frac{1}{4}$ part. In het

16

florenkohier van 1700 is dit vierde part het westelijke deel van de hoeve en heet „het Kerckeland”. Het vreemde is echter dat de hoeve als geheel het dorp Vogtele als noordgrens heeft, terwijl voor dit $\frac{1}{4}$ gedeelte als noordgrens wordt genoemd „het Diep”; de zuidgrens is echter ook Drente. In 1708 is alles nog precies zo, maar dan, in 1718, zien we plotseling, dat er met de noordgrens van de hoeven 2, 3 en 4 iets gebeurd is: die is niet langer Vogtele, maar voor alle drie het *Diep*. Een tot dusverre onvindbaar stroompje. Ik geloof niet dat hier sprake is van een vergissing; eerder is het een correctie op een vroeger gemaakte fout. Dat blijkt wel uit het nu volgende.

Het zal misschien opgevallen zijn, dat ik tot zover niet heb gesproken over de hoeve No. 1. De verklaring is eenvoudig: er is nog zoveel onduidelijks rondom deze hoeve, dat een afzonderlijke studie noodzakelijk is. Ik zal mij daarom tot de hoofdzaak bepalen. Allereerst is er de vraag: hoe oud is deze hoeve eigenlijk? Heeft De Jong, die meent dat de stichting rond 1600 geplaatst moet worden, gelijk? Dr. Oosterwijk volgt De Jong met 1500 à 1600 en Dr. Bouwer doet de zaak af met „van vrij recente datum”, en laat verder deze hoeve geheel buiten zijn beschouwingen. Daarmee verbonden is natuurlijk de uitspraak van De Jong, dat de hoeve *Het Hoogeveen* geen deel had in de gemeenschappelijke heidevelden en hooilanden van Appelsche. Voor geen van beide uitspraken heeft deze auteur steekhoudende argumenten aangevoerd, en ik ben ervan overtuigd voldoende redenen te hebben om de stichting van deze hoeve te stellen in de allereerste tijd van de nederzetting Hoog Appelsche, juist omdat hij wel degelijk deel had in de velden en hooilanden. Het Appelscheveld zou geen 14 zoolsteden geteld hebben, als niet van de aanvang af daar ook No. 1 bij had gehoord. De kernnederzetting heeft er nooit meer dan 13 gehad (Nrs. 2 t/m 14). Dat onze hoeve No. 1 ook deel had in de hooilanden, volgt eigenlijk al uit het voorgaande, maar er zijn meer argumenten aan te voeren: ook De Jong maakt melding van een stuk hooiland op de Appelschemaden, dat de veelzeggende naam *Hoogeveenster maad* droeg, zonder daaraan konsekventies te verbinden. De definitieve bevestiging van mijn mening is te vinden in de verkoopvoorwaarden die in 1855 bij de openbare verkoping van de gehele hoeve werden gesteld bij perceel 1, de boerenbehuizinge en verdere gebouwen, met Hof, weide- en bouwlanden, ongeveer 8 bunders en 25 roeden groot (dat is de oude Zoolstede of hornleger). Dit perceel is belast met het onderhoud van de *Boekhorster Tille* en de *Wester Riemsloot*, beide voor zodanig gedeelte „als steeds door de gehele

17

zathe is gedragen". Dat de hoeve ook al van ouds een zoolstede in het veld van Appelsche had, wordt ook bevestigd door de beschrijving in het eerste florenkohier van 1700. Daar wordt als zuidelijke begrenzing gegeven „de veenscheijdinge van Drenthe”. Dat is natuurlijk voor Appelsche een nogal rekbaar begrip, want dat kan lopen van Boven-Smilde tot Wateren, maar in dit geval kunnen we het wel iets nauwkeuriger uitdrukken. Waar men ook de hoeve precies wil situeren, een lijn noord-zuid door het Hoogeveen brengt ons onherroepelijk ergens aan de grens tussen Appelsche en Hooger-Smilde, tussen de oude Drentseweg (de Leemdijk) en de weg van Appelsche naar Hooger-Smilde, en niet - zoals De Jong suggereert in zijn schetstekening (zie noot 10 blz. 75) - ergens in de buurt van Boven-Smilde! Als we dus, zoals De Jong, zouden willen zeggen dat deze hoeve als het ware de velden van Appelsche in tweeën deelt, dan zou dat niet zijn in een lijn oost-west, maar noord-zuid!

De zuidgrens van No. 1 is dus eigenlijk dezelfde als die van de andere 13 hoeven van Hoog Appelsche, maar dat leidt wel tot een onbegrijpelijke situatie, omdat we in dat geval moesten vinden dat No. 1 ten oosten van No. 2 lag, hetgeen beslist niet het geval was. Ook de eerste Lycklama's die een deel van deze hoeve kochten, hebben die moeilijkheid met de zuidgrens gezien, en zij gaven daarom als zuidgrens op „de andere saten van Hoog Appelsche”. Dat klopt beter, als men daarmee dan maar alleen de hoeven 2, 3 en 4 bedoelt. Ik denk dat De Jong zich heeft laten leiden door de opgaven die hij vond in de florenkohieren van 1818 of later, omdat daarin bij de beschrijving van deze hoeve de zuidelijke begrenzing ontbreekt. Ik heb dit nagegaan en kwam tot de ontdekking dat er na 1718, behalve de reeds vermelde verandering in de noordgrens van Nrs. 2, 3 en 4 van Vogtele in het Diep, ook verandering is gekomen in de oostelijke grens van No. 1. In 1700 heette dat „hebbende ten oosten seven roeden veenlandt behorende Jurrien Sybrandts cum sociis” (en dat waren de eigenaars van No. 2!). Hetzelfde in 1708; in 1718 heet het „ten oosten Lense Sijbrandts”, en daarna steeds: „de eigenaars van No. 2”. Het ziet er dus naar uit, dat oorspronkelijk het gebied van hoeve No. 1 zich naar het oosten uitstreckte tot op zeven roeden afstand van de Drentse grens. In 1758, als eigenaar van No. 1 is de Ed. Heer D. B. Lycklama à Nijeholt, luidt de beschrijving „hebbende ten oosten de eigenaren van No. 2, ten westen het Diep, ten zuiden en noorden de veenscheijdinge in het veen”. Hier moet worden opgemerkt dat Daniël de Blocq Lycklama à Nijeholt

grietman was van Stellingwerf Oosteinde en dat onder zijn voorzitterschap met enige vertegenwoordigers van de eigenaren deze kohieren werden vastgesteld. Dan komt in 1768 weer een verandering in de beschrijving van No. 1. Die luidt dan „hebbende ten westen het Diep, ten oosten de eigenaars van No. 2 en ten noorden de veenscheijdinge in het veen”, waarbij dus de zuidgrens ontbreekt. Dat kán natuurlijk een vergissing zijn, een ommissie bij het copiëren, maar het is wel opvallend dat die fout nooit is gecorrigeerd en dat in alle kohieren na 1768 dezelfde „vergissing” voorkomt, tot en met de allerlaatste in 1860, als de hoeve al lang niet meer bestaat!

Er zijn dus moeilijkheden met de situering van het Hoogeveen in de toestand van vóór 1800, maar dat is nog niet alles. Even vooruitlopend op mijn verhaal vermeld ik hier, dat in alle floreenkohieren de grootte van hoeve No. 1 wordt opgegeven als 50 pondematen, d.i. ongeveer $18\frac{1}{2}$ bunders, en dat blijft zo tot in het laatste kohier van Ooststellingwerf, opgemaakt te Makkinga op 12 maart 1859 en ondertekend namens B. & W. van Ooststellingwerf door de burgemeester G. W. F. Lijcklama à Nijeholt en de secretaris P. Bergsma. Maar in 1855 werd de gehele hoeve in het openbaar verkocht¹⁷⁾ en in het uitgegeven verkoopboekje wordt hij beschreven als zijnde groot ± 45 H.A., wat ook klopt met de opgave van de 12 percelen. En dan is het wel zeer merkwaardig, dat in het floreenkohier van 1860 de hoeve nog steeds wordt beschreven als „No. 1 hebbende ten oosten de eigenaren van No. 2, ten westen het Diep en ten noorden de veenscheijdinge in het veen, groot achttien bunders en vijftig roeden” (vijftig pondematen), terwijl in de marge alle betreffende kadastrumnummers worden vermeld die tezamen die ± 45 bunders opleveren!

Het belangrijke *Diep*, dat als westelijke grens van No. 1 en als noordgrens van de Nrs. 2, 3 en 4 diende, is op geen enkele kaart van het hoogveen van Appelsche te vinden. Vermoedelijk is het bij de verving verdwenen en zeer waarschijnlijk is dit hetzelfde stroompje geweest, dat op de kaart van Schotanus is getekend in het Fochtelers veen komende uit het Appelscher veen, en dat tenslotte uitmondde in de bovenloop van de Kuinder.

In Fig. 2 heb ik een fragment van de oudste kadasterkaart overgenomen, waarop de juiste ligging van het hornleger en de oudste kadastrumnummers van *het Hoogeveen* zijn aangegeven. Men moet hierbij natuurlijk wel in aanmerking nemen, dat de percelering is gemaakt door het kadaster omstreeks 1830, en dat dit

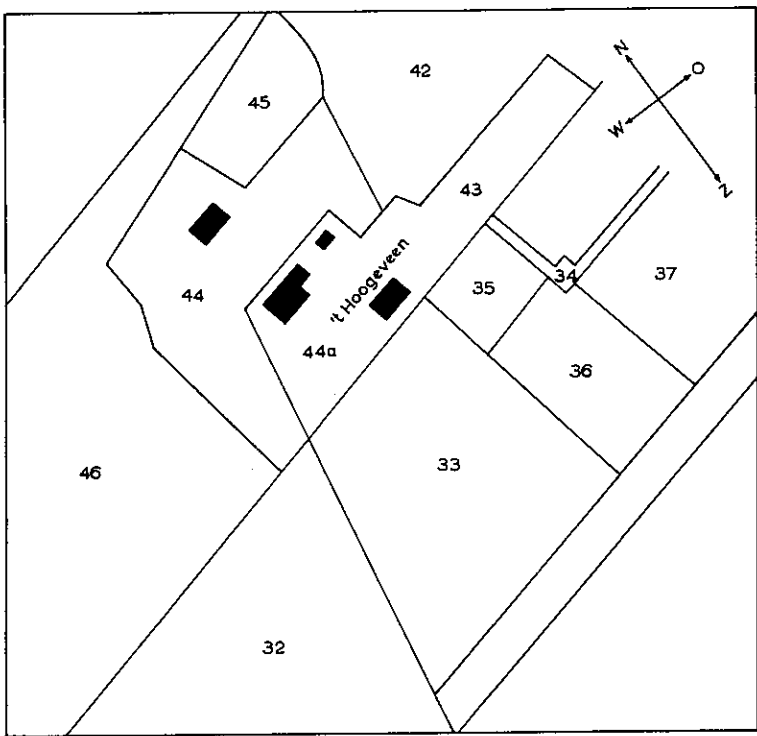

Fig. 2. Ligging van 't Hoogeveen.

20

niet noodzakelijk, ja zelfs niet waarschijnlijk, betekent, dat die reeds van oudsher bestond. Volgens het verkoopboekje waren de nummers 43, 44, 44a en 45, met het westelijk deel van 46 (gebouwen, Hof, wei- en bouwlanden) samen groot 8 bunders en 25 roeden. Het nummer 46 was in zijn geheel de *Fenne* van de zathe, groot 13 bunders, 76 roeden en 60 ellen. Nummer 32 was grotendeels heide, en de nummers 33, 34, 35, 36 en 37 en een deel van 38 en 42 waren bos, wei- en bouwlanden en heideveld, samen groot ongeveer 6 bunders. In de gehele zathe was maar weinig heide met „klijn”, en dat bevond zich hoofdzakelijk in het als perceel 6 verkochte (kad.nrs. 41 geheel, en 38, 40 en 42 deels), in het geheel groot ongeveer $5\frac{1}{2}$ bunders. De klijn in dit perceel zal wel de reden geweest zijn waarom, na veel verhogingen, dit perceel uiteindelijk werd toegewezen aan de heer B. Prakken, die optrad namens de Heren Compagnons.

Na deze lange beschouwing over de situatie in het oude Appelsche keren we terug naar Augustinus Lycklama à Nijeholt II, de „vader” van de Compagnons. Hij overleed in 1744 en in 1748 is zijn naam bij de bezittingen in Appelsche vervangen door „de erfgenamen van Augustinus Lycklama à Nijeholt”. Hij had een achttal kinderen, waarvan voor mijn verhaal de belangrijkste waren Livius Suffridus, geboren in 1695 en Daniël de Blocq, geboren in 1702. Livius Suffridus was tot zijn dood in 1773 grietman van Opsterland en Daniël de Blocq Lycklama à Nijeholt van 1738 tot 1773 van Stellingwerf Oosteinde, en daarna, als opvolger van zijn broeder Livius Suffridus, van 1773 tot zijn dood in 1781, van Opsterland. Het zijn voornamelijk deze twee Lycklama's die de stoot hebben gegeven voor het aanpakken der venen in Ooststellingwerf. We zullen nu allereerst nagaan, hoe het bezit van deze familie in Appelsche, en dan met name in Hoog Appelsche, zich heeft ontwikkeld. Toen de eerste Augustinus en Lubbertus hun werk overgaven aan de grote Augustinus II, bezat deze in 1698 volgens het florenkohier in Hoog Appelsche het volgende: 2 hoeven geheel (nrs. 11 en 13) en 6 gedeeltelijk (nrs. 1 en 4 ieder voor $\frac{1}{2}$; nrs. 5 en 6 elk voor $\frac{3}{8} + \frac{1}{12}$ parten; nrs. 8 en 9 voor $\frac{1}{4}$ part). In het eerste kohier na de dood van Augustinus, dat van 1748, zijn zijn erfgenamen eigenaars van 6 gehele hoeven (nrs. 1, 5, 6, 11, 12 en 13) en van 5 gedeeltelijk (nrs. 2, 3, 4, 8 en 9), waarmee wel duidelijk genoeg is aangetoond hoe ijverig Augustinus bezig is geweest met het geleidelijk aankopen van de voor de mogelijke verveningen zo belangrijke hoeven van Hoog Appelsche. Er zijn dan nog maar 3

hoeven, waarin de Lycklama's geen deel hebben: Nr. 7 is nog geheel in het bezit van nakomelingen van Hendrik Wiltinge, (Jan Jans kinderen, Rommert Jans kinderen en Hendrik Sieuwerts namens zijn kinderen bij Libbegien Jans); Nr. 10 was eigendom van de Capitain Matthijs van Heloma, en Nr. 14 was eigendom van de erfgenamen van Andries en Jacob Meijnes¹⁸).

De twee gebroeders Livius Suffridus en Daniël de Blocq zetten het werk van hun vader aan de Opsterlandse Veencompagnie voort, en daarover kan men uitvoerig lezen bij Drs. J. Visser (zie noot 2 pag. 3-10). Op één punt moet ik echter een aanvulling geven op zijn werk. Hij noemt op blz. 11 van zijn *Inleiding* alleen maar in één regel het volgende: „Tot de boedel van Daniël de Blocq behoorden o.a. goederen te Bakkeveen, Smilde en Beets”. Merkwaardig dat de schrijver in dat rijtje Appelsche helemaal niet noemt! Maar dat is niet het punt waarop volgens mij aanvulling noodzakelijk is. Dat is de vermelding van *Smilde*, zonder meer. Daarbij is namelijk geheel voorbijgegaan aan het feit dat de Lycklama's reeds lang voordat zij met de verveningen in Ooststellingwerf begonnen, hun werkterrein in Drente hadden, en wel voornamelijk in Smilde. We kunnen daarover uitvoerig lezen bij Kniphorst¹³) op blz. 54 en volgende: „In 1751 kocht de heer Lycklama à Nijeholt (hij bedoelt hier Livius Suffridus) de Smildervaart van de weduwe Fledderus, Sara Verlet. Contracten van 19 maart 1751 en 24 december 1762”. Bij akte van 23 april 1767 (in het Provinciaal Archief van Drente) kochten de Staten van de Landschap Drenthe voor f 30.000 van Livius Suffridus Lijcklama à Nijeholt, grietman van Opsterland, c.s., de Smildervaart „voor zoverre toen in en door Hooger- en Hijkersmilde aanwezig”. Volgens Kniphorst zouden de Lycklama's deze vaart hebben gekocht om de Smildeger venen over Friesland af te voeren en hebben zij daarom deze vaart door de Hijkersmilde gegraven. Deze conclusie lijkt mij onjuist, want ten eerste was er in die tijd - 1751-1762 - nog in het geheel geen verbinding van Smilde met de Friese wateren door de Wittewijk en de Opsterlandse Compagnonsvaart, die pas in 1783 de grens van Ooststellingwerf bereikte tussen Wijnjeterp en Donkerbroek. Maar bovendien werd in dat contract van 1767 de bepaling opgenomen dat de Lycklama's een strook veen zouden verkrijgen van 10 roeden breed, „om daarin een opgaande” te kunnen aanleggen (d.i. een opwijk) teneinde daardoor uit hun Friese veenen (in Fochteloo en Appelscha) tot in de Smildervaart te kunnen komen (cursiv.v.mij,M.). Die „opgaande” is nooit gegraven, maar hij staat wel met stippellijnen

aangegeven op de kaart van 1768, de Copiele kaart der Witter en Haler Veenen, in het Rijksarchief van Friesland (copie in het Rijksarchief in Drente). Hij loopt parallel met de Drents/Friese grens, zo ongeveer van de Grietmanswijk naar de Norgervaart. Het is dus eerder andersom: de Lycklama's wilden niet hun Drentse venen over de Friese wateren afvoeren, maar hun Friese venen over de Drentse wateren! Maar tussen 1762 en 1767 zijn er dus wijzigingen in de plannen gekomen, en zijn de Compagnons definitief besloten om de Opsterlandse Compagnonsvaart door te trekken naar Appelsche. Zijn er aanwijzingen, welke omstandigheden tot die verandering in de plannen hebben geleid? Volkomen zekerheid daaromtrent is natuurlijk niet meer te krijgen, maar ik meen toch wel één motief te kunnen aanwijzen: in het contract van 1767 hebben de Staten van Drente uitbedongen, dat tussen de strook van 10 roeden veen van de Compagnons en de Drents/Friese grens een veenstrook van 20 roeden breed zal blijven liggen die van de Landschap blijft. Men vergelijk hiermee een soortgelijke bepaling, die later werd gemaakt bij het doorgraven van de Compagnonsvaart tot de Drentse grens, waardoor de verbinding van die vaart met de Wittewijk onmogelijk werd, doordat die 20 roeden veen moesten blijven liggen. Het heeft nog tot 1894 geduurd voordat de „dam” definitief werd opgeruimd en vervangen door een schutsluis: de *Damsluis*. Drente heeft deze twee Lycklama's wel in ere gehouden, ook al zullen er in Smilde niet veel mensen meer zijn die weten wie toch wel die Grietman was naar wie daar een brug en een wijk genoemd zijn: de *Grietmansbrug* en de *Grietmanswijk* (ik denk, dat het Livius Suffridus is geweest, maar Daniël de Blocq is ook mogelijk, omdat ze immers beiden grietman waren).

Als de heer Visser (zoals in noot 2, p. 7) meedeelt dat in 1780 de Lycklama's c.s. met de Landschap Drente overeenkwamen de Opsterlandse Compagnonsvaart door Ooststellingwerf te verbinden met de Smildervaart, die ook aan de Compagnons behoorde, dan is dat dus onjuist, omdat de Compagnons de Smildervaart reeds in 1767 hadden verkocht aan de Landschap Drente. De plannen werden dus gewijzigd en de Compagnons richtten hun aandacht op de doortrekking van de Compagnonsvaart door Appelsche. Ook daar werden voorbereidende maatregelen getroffen. In 1745 werd door de bekende landmeter Fooke Eyles het hoogveen achter (lees: ten oosten van) de Wiltingemaad „uytgeroijd”, d.w.z. opgemeten tot aan de grens met Drente. De kaart bevindt zich in het archief van de Compagnons

(Inv. Nr. 519; K. 61). Hiervan neem ik een fragment op als fig 3. Het is niet zeker dat deze kaart werd gemaakt op order van de Compagnons, maar het feit dat hij zich in het archief van deze Compagnons bevindt, lijkt voldoende reden om tot die conclusie te komen. Bovendien, wie anders had belang bij dit hoogveen dan juist die Compagnons?

Foocke Eyles werd te Lippenhuizen geboren omstreeks 1670 en overleed te Kortezwaag in 1746. Evenals zijn vader en verschillende andere familieleden was hij aanvankelijk schoenmaker en van 1697-1702 staat hij te Lippenhuizen bekend als Mr. Schoenmaker. Ook was hij „leraar” bij de Doopsgezinde gemeente van Gorredijk-Lippenhuizen. In 1702 kocht hij een boerderij in Kortezwaag, waar hij zich vestigde en dan verder als „huisman” bekend is. Al vanaf 1694 had hij zich geoeft in het maken van kaarten en in 1716 werd hij door het Hof van Friesland geadmitteerd als landmeter. In 1711 had hij al een kaart getekend van Bakkeveen en in 1714 was hij betrokken bij de opmeting van venen te Bakkeveen; in 1735 ook bij opmeting van venen in Haule. Als veenbaas kocht hij in het begin van de 18de eeuw veel veengronden in Kortezwaag en Lippenhuizen, waar twee wijken naar hem zijn genoemd¹⁴). De kaart van Foocke Eyles van 1745 was, in zijn eigen woorden „de uijtroyinge van *het Willige Maetie*, gemeten en uijtgeroijt op 28 en 29 Oktober 1745, door mij ondergeschrevene en uijtgeroijt tot aen de Lantscheijdinge (d.i. Drente), en aldus van mij afgebeeld gelijk hier verthoont wort En is gelegen ten Oosten van Appelsche. In kennisse mijn eijgen hant, Desen 5 November 1745, (w.g.) Foocke Eyles geadmitteerde landmeter.”

Wat was dit *Willige Maetie* en wat had deze „uitrooiing” te betekenen? De eerste vraag is gemakkelijk te beantwoorden: het is een verbastering van de naam *Wiltinge Maad*, een klein stukje land ten Oosten van de Es en het Boereveld (dat zijn de „Bouw en het Heijdveld behorende tot het Gemeen” bij Eyles), dat zijn naam ontleende aan de eerste bezitter, Hendrik Wiltinge, waarover ik reeds boven sprak. Hij was o.a. eigenaar van de hoeven Nr. 3 en 7 in Hoog Appelsche, en toen hij overleed in 1637 zal dit kleine stukje hooiland, want iets anders kan het niet geweest zijn, bij een van deze hoeven - of bij beide - zijn gekomen. Ik kom hierop later nog terug, als ik de z.g. vrijkoopcontracten bespreek, die de Compagnons na 1827 afsloten met hun mede-eigenaren.

Op fig. 3 is duidelijk te zien dat het maadje inderdaad maar een heel klein stukje land was, dat in 1745 alleen te bereiken was langs

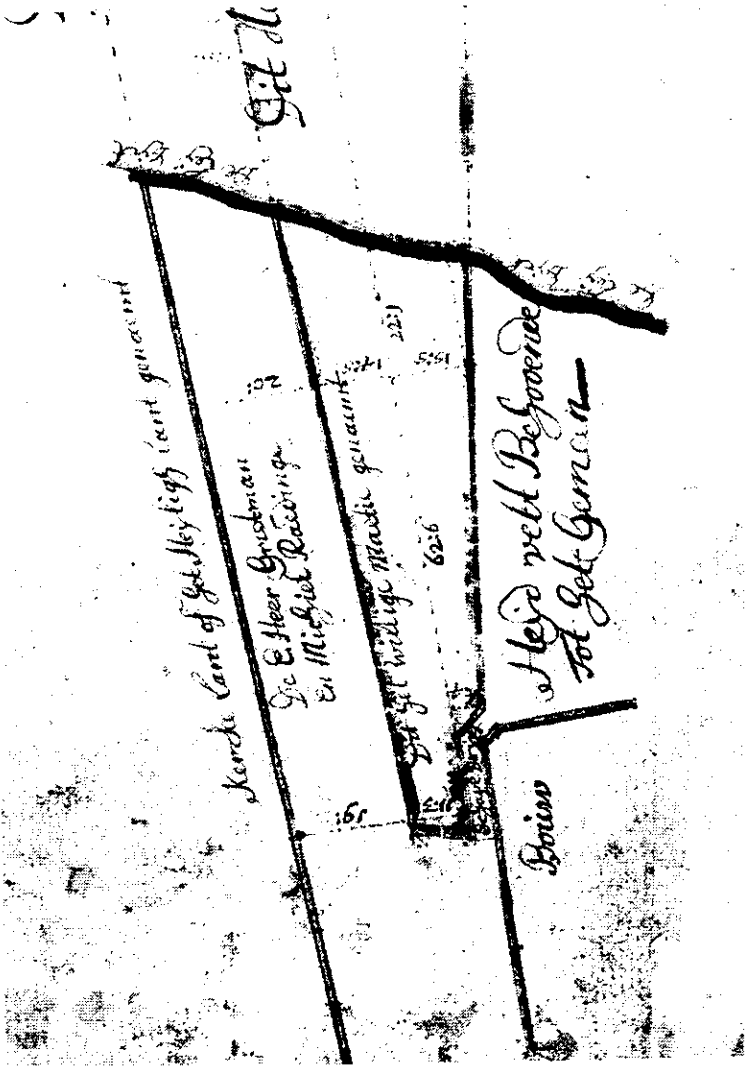

Fig. 3. "het Willige Maetie".

25

de *Schapedrift*, die van het dorp naar het Boereveld liep. Later, toen de Es verder oostwaarts was ontgonnen, werd dit de *Wilingeweg* en de Schapedrift werd verplaatst naar de weg van Appelsche naar Diever. Wat tegenwoordig Schapedrift heet, is de oude Boerereed, langs de westzijde van de Es naar het Boereveld. De lengte van het maadje was ongeveer 100 roeden en de breedte aan de westkant ongeveer 11 en aan de oostkant ongeveer 29 roeden. Uit de hierna te bespreken kaart van 1764 blijkt, dat er tegen de oostkant, bij de Leijdijk nog veen zat, en ik stel me voor dat, ondanks de aanwezigheid van die dijk, het maadje wel erg drassig is geweest. Wat deze uitrooiing te betekenen had, is niet zo duidelijk. Men kan eigenlijk alleen maar veronderstellen dat er op de een of andere manier een belang van de Lycklama's bij betrokken was. Dat is mogelijk omdat de hoeve No. 3 in Hoog Appelsche, waar de Wilingemaad zeker gedeeltelijk bij hoorde, in 1768 voor de helft eigendom was van de grietman Daniël de Blocq Lycklama à Nijeholt, terwijl de andere helft behoorde aan Michiel Radinga en Antje Wilts, beiden in ieder geval nakomelingen van de in 1637 overleden Hendrik Wilinge. Het is ook duidelijk dat alleen de Compagnons belang stelden in het hoogveen van Appelsche, dat voor de Appelscher boeren van geen enkele betekenis was. Maar we mogen wel de vraag stellen: waarop berustte eigenlijk de „claim” dat dit Willige Maetie óók het daarachter liggende hoogveen omvatte? De Wilinge Maad was toch geen hoeve, zoals de veertien zoolsteden van Hoog Appelsche, en vanwaar dan die uitgang? Het was anders wel de moeite van het „uitrooien” waard: vanaf de Leijdijk tot aan de grens met Drente was een afstand van meer dan 900 roeden, terwijl de breedte, die bij de Schapedrift maar 11 roeden bedroeg, bij de grens was aangegroeid tot meer dan 176 roeden, doordat de zuidelijke rooilijn werd getrokken vanuit de langs de zuidzijde lopende „schuinse sloot”. Het ziet er naar uit dat Eyles op gezag van zijn opdrachtgevers er maar eenvoudig van uit is gegaan, dat het achterliggende veen een „uitgang” was, zoals alle hoeven van Hoog Appelsche die hadden. Maar dat gaat m.i. niet op, want die uitgangen liepen van zuid naar noord, en nergens is gebleken dat Wilinge eigenaar is geweest van meer dan dat kleine stukje maadland. Zoals op de Oosteres, die toch in wezen oorspronkelijk een deel van het Boereveld was, en door de boeren stukje voor stukje was ontgonnen, welke stukjes daarna hun persoonlijk eigendom werden, zo moet men zich ook voorstellen, dat Wilinge een stukje van het aan zijn bouwland grenzende gemeen-

26

schappelijke hoogveen - waar geen hoogveen bleek te zitten! - heeft ontgonnen en tot hooiland gemaakt, dat daarna zijn eigendom werd, terwijl de rest gemeenschappelijk bezit bleef. Het bouwland dat ten zuiden van de Wilingemaad lag, de z.g. „Buystakker” was Wilinge's eigendom, zodat het ook mogelijk is dat hij niet de eigenaar was van het maadje, maar dat het alleen maar naar hem zo werd genoemd. Hoe dit ook zij, feit is dat er nu plotseling een groot stuk hoogveen ontstond van meer dan 900 bij 176 roeden, dat óók die naam *Wilinge Maad* ging dragen, een naam die we nu steeds verbasterd vinden tot *Willige- Willinge-* of zelfs *Wittingemaad*, terwijl er dan soms ook nog een -r aan toegevoegd wordt: *Willingermaad*.

Over die kaart van Eyles valt nog meer op te merken. De naastliggende eigenaars ten noorden worden hier genoemd: de Ed. Heer Grietman (d.i. Daniël de Blocq Lycklama à Nijeholt) en Michiel Raedinge, terwijl daarna pas komt het *Kerckeland* of het *Heyligh land*. In een aantekening van Eyles zelf achter deze twee „uitgangen” lezen we, dat het veen het Heyligh Lant aan de Kerk behoort en dat al het veen achter deze drie „uitgangen” *mandelig* is. Vooral dit laatste is van belang, omdat het de bevestiging inhoudt van mijn mening dat het gehele hoogveen van Appelsche gezamenlijk bezit was van de veertien hoeven van Hoog Appelsche, en dat men dus van alle „uitgangen” kan zeggen dat ze *mandelig* waren. Het verloop van de geschiedenis heeft aangetoond, dat er bij de vervening met deze z.g. Willigemaat vreemde dingen zijn gebeurd, zoals ik reeds in een artikel in het Stellingwerper tweemaandelijks blad van de Schrieversronte (oktober 1979) heb uiteengezet¹⁵). Niet alleen dat er herhaaldelijk sprake is van een naamsverandering, maar ook de lokatie van deze „maad” verandert steeds weer naarmate men vordert met de afgraving van het veen in Appelsche. Op diverse kaarten gemaakt door of voor de Compagnons en de veenbazen zien we de Willigemaat verhuizen van zijn oorspronkelijke plaats aan de Oosteres naar de omgeving van de huidige Lycklamavaart! En daar is tenslotte die verbasterde naam vereeuwigd in de naam voor één van de door de Compagnons gebouwde boerderijen. Maar dat de „heeren” wel degelijk wisten, wat de juiste naam was voor deze „maat”, blijkt wel uit enkele vrijkoopcontracten met mede-eigenaren, waarin de naam correct als „Wilingemaad” wordt geschreven. Bij het bespreken van die vrijkoopcontracten kom ik hier nog op terug.

Ik moet het nu eerst hebben over een tweede kaart, een kaart van

27

het hoogveen van Appelsche, in 1764 getekend door de Gorredijkster landmeter Rutger Sybesz in opdracht van de Compagnons. Het gehele hoogveengebied van Appelsche is door Sybesz opgemeten en gepeild en in kaart gebracht¹⁶). Ook deze kaart kan niet in zijn geheel gereproduceerd worden, zodat ik moet volstaan met een fragment (dat ik hier als fig. 4 bijvoeg), en verder met een beschrijving van de voornaamste punten. Getekend is het hele gebied dat omsloten wordt (ongeveer) door een lijn vanuit de Fochtelerweg langs „de 80 bunder” naar richting Veenhuizen; dan bij de grens met Drente tot voorbij de J. A. Lycklamavaart en weer langs de grens met Drente naar de Wittewijk, door tot aan de Leemdijk (de weg naar Hijkersmilde) en langs de oude Drentseweg naar de Boerestreek en terug naar het punt van uitgang aan de Fochtelerweg. In de rechterbenedenhoek heeft de landmeter de volgende verklaring geschreven: „Door ordre van de Wel.Ed. geboren Heeren Livius Suffridus Lycklama à Nijholt, Grietman over Opsterland, en Daniël Blocq Lycklama à Nijholt, Grietman over Stellingwerff Oosteynde en Haar medeparticipanten (sic. M.) is deze Caart gemaakt ende gemeten ende gepeild als hiernevens geteekend staat. *Nota:* De sijffergetallen onder de lijnen betekend de veensdiepte en de getallen boven de lijnen betekend zwart klyn, dat moet worden afgetrokken worden (sic! M.) van de onderste en dat dan rest is grau klyn, en daar een z bij staat is geen zand besteken, en daar een O bij staat is zand. De gele lijnen (in fig. 3 zijn die als dikke zwarte lijnen te zien) zijn de uitgangen *na kalkulatie* gemaakt (cursiv. van mij, M.). Alsdus gemeten en gepeild door mij ondergeschreven en in presentie van Meijne Hendriks, veenbaas op de Smilde en Gelte (de naam is onduidelijk geschreven, en zou ook *Gjalte* kunnen zijn; M.) Lyckles, veenbaas op de Haulerwijk. In kennisse mijn hand. w.g. R. Sybesz; M. Hendriks; G. Lyckles. Gorredijk, den 20 Xber (d.i. oktober; M.) 1764”.

De hele kaart - behalve het gedeelte waar geen klyn zat - is in kwadraten van 1 cm² verdeeld, en de cijfers op de snijpunten geven de dikte van de veenlaag aan. Het gedeelte waar geen veen zat wordt omgeven door de getekende kartellijn, waar Sybesz bijschreef „veenskant”. Men kan zich voorstellen wat deze kaart voor de Compagnons heeft betekend: zo ongeveer hetzelfde als voor de schatzoekers de kaart van de oude zeerover die de weg wees naar de verborgen schatten! Met de grootst mogelijke nauwkeurigheid staat hier aangegeven waar de meeste en beste klyn is te vinden en waar men niet hoeft te zoeken. Maar óók - en dat is nog

28

Fig. 4. Fragment van de kaart van Rutger Sybesz (1764).

belangrijker: hier worden de „uitgangen” getekend, met daarin de namen van de eigenaren en, zoals zal blijken, deze kaart dient in het vervolg als uitgangspunt voor latere kaartenmakers.

Voordat ik nu verder ga met een bespreking van deze kaart is het goed om even stil te staan bij één van de kardinale vragen bij deze voorgeschiedenis van de verving: Hoe zijn deze „uitgangen” ontstaan, die Rutger Sybesz volgens zijn mededeling *na kalkulatie* heeft getekend, en hoe kwam de landmeter aan de gegevens die hij voor die berekening nodig had? Ook zonder daarvoor over positieve bewijzen te beschikken, meen ik toch wel te mogen aannemen dat hij die van zijn opdrachtgevers, de Heeren Compagnons, had ontvangen. Maar dat verschuift alleen maar de vraag, want hoe kwamen deze Compagnons aan hun gegevens? Zou het mogelijk zijn dat er reeds voordat de Lycklama's zich actief gingen interesseren voor deze „waardeloze” hoogvenen (de term is er een die zij zelf later zo dikwijls gebruikten in de vrijkoopcontracten) een verdeling in „uitgangen” heeft bestaan, zoals zij met deze kaart eigenlijk suggereren? Uit hetgeen ik hiervoor heb gezegd over de inrichting van de oude boerengemeenschap kan alleen maar geconcludeerd worden, dat een dergelijke verdeling nooit heeft bestaan, en als er al sprake zou zijn van „uitgangen” - de Appelschers spraken echter van „de uitstrek” van hun boerderijen - dan zouden die vanuit Hoog Appelsche in een zuid-noord richting hebben gelopen, behalve misschien de hoeve No. 1, Het Hoogeveen, die wel west-oost kan zijn geweest. De Compagnons geven ons echter alleen maar west-oost lopende uitgangen. Dat er maar acht of negen zijn geweest in plaats van de te verwachten veertien, kan gedeeltelijk verklaard worden uit het feit dat enige naast elkaar liggende hoeven eigendom waren van D. B. Lycklama à Nijeholt. Maar hoe zouden Sybesz en de Compagnons deze kaart hebben willen voltooiën, als hun gevraagd was deze uitgangen te verbinden met de hoeven in Hoog Appelsche? Sybesz heeft er zelfs geen poging toe gedaan en maakt er zich van af met een blanco ruimte, waarin hij met fraaie letters schrijft „Zoolsteden off Stemmen” en een gekrabbeld tekeningetje van drie huisjes met even zoveel boompjes. Het zal dan ook niemand verbazen als hij later ziet dat het kadaster deze uitgangen ongeveer heeft overgenomen en dat deze niet verder lopen dan de Compagnonsvaart.

De kaart heeft nog maar voor 3 uitgangen een naam: *Het Hoogeveen* natuurlijk, het *Kerk-* of *Helgenland*, dat bij Foocke Eyles het *Heyligh Lant* heette, en een duidelijk uit Friesland

29 30

geïmporteerde naam: *Klein Leijen*. De later zo belangrijke Willigenmaad heeft nog geen naam en geen eigenaars, maar wat vreemder is: op de kaart van Eyles in 1745 waren de naastliggers ten noorden van het Kerckeland D. B. Lycklama à Nijeholt en Michiel Raedinge, maar nu, bij Sybesz in 1764, zijn dat D. B. Lycklama à Nijeholt voor twee derde en Hendrik Syverts voor één derde part, terwijl dezelfde D. B. Lycklama à Nijeholt en M. Radinga nu ten noorden van de Kleine Leijen liggen! Zijn die uitgangen al moeilijk te verklaren, ook de namen van de wél en niet vermelde mede-eigenaren leveren veel moeilijkheden op. Zo bijvoorbeeld de twee met de naam Syverts (dat moet zijn: Sieuwerts), Meijne en Hendrik. De naam Sieuwerts is een niet vaak voorkomende naam in het oude Appelsche. Ik vond hem voor het eerst in een boedelbeschrijving van de kleinkinderen van Hendrik Wiltinge uit 1657, waarin gesproken wordt van 't „arve tot Terwisghe tegenwoordig bij *Sieuwert Abels* meijersgewijs gebruikt wordende". Onze Hendrik Sieuwerts zal dan wel een nakomeling zijn geweest van deze Sieuwert Abels. De naam van Hendrik Sieuwerts komt niet voor in het Quotisatiekohier van 1744, maar we vinden hem wel in het floreenkohier van 1748, als hij, nomine liberorum voor één derde part eigenaar is van hoeve No. 7 met de kinderen van zijn beide zwagers Jan Jans en Rommert Jans. In 1738 leefden beide broers nog, evenals hun zuster Libbegien Jans, en met zijn drieën waren zij toen de eigenaars van No. 7. In 1748 is Hendrik Sieuwerts weduwnaar, maar hij moet later hertrouwd zijn, omdat in de overlijdensakte van zijn dochter Metje Hendriks als haar moeders naam wordt vermeld Antjen Jacobs. In het diakonieboek van Appelsche vond ik zijn begrafenis op 22 januari 1772, en die van zijn zoon Sieuwert Hendriks op 22 juli 1785. Van een Meine Sieuwerts heb ik geen spoor kunnen vinden, maar hij zou een broer kunnen zijn geweest van Hendrik. Hoe echter deze twee zó belangrijk waren dat hun namen werden verbonden met een paar uitgangen in het veen, blijft onopgelost. Er is met deze Meine Sieuwerts toch nog iets merkwaardigs, want als ik het goed heb, dan is hij het wiens naam door de Compagnons is gegeven aan één van de boerderijen die zij aan de J. A. Lycklamavaart hebben gebouwd, maar tengevolge van een zeldzaam geval van „druk- of zetsfouten" is die naam in de dakpannen geworden „Menne Lieuwensveen" in plaats van „Meine Sieuwertsveen". Ook de Jan Jannis, die bij twee uitgangen staat vermeld, zoeken we tevergeefs onder de eigenaren in de floreenkohieren, en wie zijn „cum sociis" waren, blijft helemaal

in het duister. Maar terwijl de naam Hendrik Sieuwerts niet voorkomt in het quotisatiekohier van 1744, vinden we Jan Jannis daar wel. Hij wordt daarin genoemd „welgestelt boer” en heeft in dat jaar vier kinderen ouder dan twaalf jaar en twee die jonger zijn. Aangezien hij met Albert Tiesinga de enige was, die het praedikaat „welgestelt” kreeg en hij bij twee uitgangen wordt vermeld moet hij toch wel in die tijd een voorname positie hebben ingenomen in Appelsche. Maar dan niet in Hoog Appelsche, doch in Aekinge of Terwische misschien. Of zou hij toch de Jan Jannis zijn wiens weduwe in 1778 „bruikersche” was van de oude sate Terwische? Zijn kinderen zijn onder de vele Jannen niet te herkennen. Sander Theunis, die als eigenaar van een klein stukje Kleine Leijen wordt vermeld, was helemaal geen eigenaar van een boerderij. Volgens het floreenkohier van 1778 was hij de bruiker van de twee hoeven No. 8 en No. 9. De Jan Lensis (= Lenses), die met de Grietman samen wordt genoemd in een uitgang, was één van de vele mede-eigenaars van hoeve No. 2, waarvan hij tevens bruiker was. In het quotisatiekohier van 1744 wordt hij gekwalificeerd als „gemeen boer; goed reuw en beslag”. Op deze hoeve No. 2 en ook No. 3 kom ik nog uitvoerig terug bij het bespreken van de vrijkoopcontracten.

Op één verschil tussen Sybesz en Eyles met betrekking tot de Wiltिंगemaad heb ik al gewezen: het Kerkeland, dat van Heyligh Lant tot Helgenland is geworden en het Willige Maetie tot Wilgen Maatje, zijn niet zó belangrijk, want het zijn alleen maar variaties van dezelfde namen. Wat dit Helgenland betreft, dat maakt het naar mijn mening aannemelijk dat *Hildenberg*, plaatselijk ook *Hilligenberg*, hetzelfde eerste lid bevat en dat deze toponiemen beide iets hebben te maken met „heilig”, d.w.z. met betrekking tot de kerk. Bij Sybesz is de oostgrens van het Wilgen Maatje niet de Leijdijk, zoals bij Eyles en er is bij hem verschil tussen de naastliggers ten noorden van het Kerkeland. Zoals hiervoor reeds is opgemerkt, lopen bij Sybesz alle uitgangen west-oost en wel parallel met de in 1745 door Eyles getrokken noordgrens van het Willige Maetie, en de enige die enigszins zou passen in de door mij in fig. I geschetste situatie is Het Hoogveen. Maar ook daar is iets fout met de westelijke begrenzing, omdat het oude Diep niet is ingetekend. Naar mijn overtuiging had Het Hoogveen geen uitgang naar westelijke richting verder dan de oude Willemstad. Als de uitgangen van de dertien hoeven in Hoog Appelsche zuid-noord waren getekend, dan zou men op deze kaart van Sybesz hebben geconstateerd dat er in die „uitgangen” weinig of geen hoogveen

zat! Dat werd alleen gevonden ten noorden van Het Hoogveen en ten oosten van No. 2 en het ziet er daarom naar uit, dat de Compagnons beter No. 2 hadden kunnen kopen dan No. 1, dat eigenlijk zelf maar weinig hoogveen bezat. Het behoeft dan ook weinig verwondering te wekken dat zij de hoeve No. 1 reeds tussen 1788 en 1798 weer hebben verkocht. In dat laatste jaar waren de eigenaars Andries Heeres en Egbert Jans. Wie deze laatste was, is mij niet bekend, maar de eerste was Andries Heeres Andringa, uit Wijnjeterp, die we later nog zullen ontmoeten bij de bespreking van de vrijkoopcontracten. Hier moet echter wel worden opgemerkt dat deze verkoop is gebeurd zonder dat daar het hoogveen bij was; dat hebben de Compagnons voor zichzelf behouden. Van de zo belangrijke hoeve No. 2 hebben de Lycklama's nooit meer dan twee vijftiende part (eigenlijk tot 1818 slechts één achtste of drie vierentwintigste deel) in eigendom gehad.

Ik wil nu enkele opmerkelijke punten van de kaart van Rutger Sybesz bespreken. De oude Drentseweg, die toen nog vastliep in het veen volgens De Jong, heet hier *Berglands Hoogte* of *Drentsche weg*, en op de kaart is duidelijk te zien hoe deze weg, tenminste voor het stuk tussen de Ooster Es en de Drentse grens, loopt over een zandige rug (zie de „nul“-lijn). Een gedeelte van het Boereveld heette ter plaatse nog in de 19de eeuw „de Berglandshoogten“, maar deze „hoogten“ bestaan niet meer; ze zijn afgegraven of bij ontginning verdwenen, maar de familie Oosterloo heeft de naam bewaard in de naam van haar boerderij op Hildenberg. Op de plaats ongeveer waar nu de Willemstad ligt - of beter gezegd: heeft gelegen, want sedert de ruilverkaveling is dit vrijwel verdwenen - zien we de naam *Niënsleek*, een toponiem dat in Appelsche niet meer bekend is, en hier ook voor het eerst wordt gevonden (zie ook op blz. 17 over dit toponiem). Midden in het hoogveengebied zien we een „meer“, een veenplas, die door Sybesz het *Witte Meer* genoemd wordt, op dezelfde plaats waar Schotanus ook een veenplas heeft, het *Ravensmeer* genaamd. Toen hier na de verveningen een dorp ontstond, wilde men aanvankelijk hieraan de naam *Ravensmeer* geven, maar omdat gevreesd werd voor de minder fraai klinkende uitspraak van Raven-smeer, werd het onverantwoorde *Ravenswoud* gekozen. Maar een wonderlijke ironie van het lot wil nu dat Sybesz in de onmiddellijke omgeving van dit meertje een groepje bomen heeft getekend, en daarbij heeft geschreven: *Ravensboomen*, zodat after all de naam Ravenswoud volkomen verantwoord blijkt te zijn. Ik moet hier mijn excuses maken aan het

17 8

32 33

adres van de Gemeenteraad van Ooststellingwerf, die ik herhaaldelijk heb becristiseerd wegens haar m.i. verkeerde manier van naamgeving maar die in dit geval toch - ook al was zij zich daar niet bewust van - een goede keus heeft gedaan!

Over de drie met een naam voorziene „uitgangen” van Sybesz heb ik al gesproken: Het Hoogeveen, de Kleijne Leijen en het Kerkeland. Daarbij moet men zich toch wel afvragen waarom niet is vermeld „de Grote Leijen” en de andere uitgangen, die na 1800 met een naam opduiken op kaarten, zowel van de Compagnons als van het kadaster. De uitgangen die Rutger Sybesz heeft gecalculeerd mogen dan wel zeer dubieus zijn, de kaart toont ons wel voor het eerst dat de hoeve Het Hoogeveen, No. 1, niet op of in het veen was gelegen, maar dat hij een groot stuk omvatte van het als een grillige driehoek ver naar het oosten inspringend gebied tot ongeveer het punt waar nu het dorp Ravenswoud ligt. Deze driehoek, waarvan de basis was de nederzetting die wij gekend hebben als de Boerestreek, bevatte, zoals Sybesz duidelijk heeft aangegeven, geen hoogveen van enige betekenis. Wat het dan wel was? Gezien de ligging mag men gerust aannemen, dat het over het algemeen erg drassig land was. De benaming „Marsschen” voor een stuk van dit gebied spreekt voor zichzelf. Er zal ook zeker vrij veel heide zijn geweest - nog in 1840 zijn enkele percelen tussen de tegenwoordige Bruggelaan en het Smidslaantje heide - en ook hier en daar bos. Voor de rest natuurlijk ook - zeer slecht - grasland; maar één ding is zeker: voor bouwland was dit gebied totaal ongeschikt, voornamelijk vanwege de dikke leemlaag, die op sommige plaatsen vlak onder de oppervlakte zat. Tot in onze tijd is daar ook nooit bouwland geweest. Er was echter één uitzondering: de hoeve Het Hoogeveen lag aanmerkelijk gunstiger. De oorspronkelijke stichter moet dat goed hebben bekeken, want hier was grond die wel tot bouw- en weideland kon worden ontgonnen. Dat zien we duidelijk als bij de verkoping in 1855 blijkt dat er verschillende percelen bouwgrond, andere met z.g. „fennegrond” en weideland worden verkocht, sommige met bouw en heideveld, terwijl slechts één perceel van ± 5 ha werd aangeboden „met klyn”, en dat werd dan ook prompt door de Compagnons gekocht. Ook het „Fenneland” was zeer in trek (kadasternummer 46 was ± 10 ha groot en vormde de „Fennen” van Het Hoogeveen); dit was immers grond die gemakkelijk tot weiland was te ontginnen. Het werd dan ook gekocht door enkele veenbazen, die zich ontwikkelden tot de

23 34

nieuwe groot-grondbezitters, zoals Van der Sluis, Reinders, Van den Bosch, Vondeling, e.a.

Men moet het blijven betreuren dat Bouwer indertijd zo lichtvaardig om dit gebied heen is gegaan, want als hij het inderdaad in zijn onderzoek had betrokken, dan zou hij ongetwijfeld zijn oordeel dat de hoeven van Hoog Appelsche „enigszins doorgaand” waren, hebben gewijzigd en zonder meer van het doorgaande type hebben gesproken. Dit is niet uit de kadasterkaart van ± 1830 te zien; die is immers gebaseerd op de door de Compagnons verstrekte gegevens.

Uit de beschrijving van Visser (zie noot 2, p. 7-8) blijkt niet, wat er na de dood van de grote Augustinus in 1744 precies is gedaan aan het graven van de Opsterlandse Compagnonsvaart. Wij lezen daar alleen dat Augustinus deze vaart in 1720 had gekocht en dat in 1780 zijn erfgenamen met de Landschap Drente overeenkwamen deze vaart te verbinden met de Smildervaart, die ook aan de Compagnons behoorde. Ik heb reeds aangetoond, dat dit niet helemaal juist was, want de heren Lycklama à Nijeholt (Livius Suffridus en Daniël de Blocq) hadden al in 1767 de Smildervaart voor f30.000,- verkocht aan de Landschap (zie blz. 101 en 102). Ik heb daarbij betoogd dat er kennelijk tussen 1762 en 1767 een verandering in de plannen was gekomen, en dat zij toen besloten de vaart naar Appelsche door te trekken. Zo lang deze vaart er niet was waren immers ook hun eigen venen in Appelsche zonder enige waarde. De hiervoor besproken kaart van Rutger Sybesz van 1764 is m.i. een duidelijk bewijs voor de juistheid van mijn veronderstelling. Die kaart zal de directe inleiding zijn geweest voor de volgende stap: het verkrijgen van een vergunning (Consent) van Provinciale Staten van Friesland om die vaart tot Drente door te trekken, en dáárvoor was eerst nodig het verkrijgen van toestemming van de eigenaren van zathen, landen, etc. in Appelsche om door hun grondgebied een vaart te leggen. In mijn vroegere publikatie over Appelsche en de Compagnonsvaart¹⁹⁾ heb ik uitvoerig gesproken over een document waarin de eigenaren van „de zathen, landen, veenen, velden en gronden in Appelsche” consent verleenden aan Daniël de Blocq Lycklama à Nijeholt, Grietman van Opsterland door hun gerechtigheden een vaart te leggen tot in Drente²⁰⁾. Dit is een hoogst belangrijk document, vooral ook omdat op grond hiervan - of juister gezegd: op één enkele zinsnede erin - de Compagnons later het recht ontleenden om met hun mede-eigenaren van de Appelscher venen z.g. „vrijkoopcontracten” af te sluiten. Ik zal daarom de belangrijkste

□ 22

U 23

34 35

passages hier citeren, een verwijst voor de volledige tekst naar de noten 19 en 20.

Hoewel de Akte werd opgemaakt in 1777, werd hij pas in 1812 geregistreerd, blijktens een aantekening in de marge: „Enregistré gratis à Beetsterzwaag le vingt-un Novembre 1812”. Op 26 november 1777 werd hij gezegeld door A. van der Vecht. Nadat in de aanhef de eigenaren van de zathen, landen, enz. enz. in overweging hebben genomen van hoeveel „aanmerkelijk gerief en voordeel” een vaart van Opsterland door Wijnjeterp, Donkerbroek, Oosterwolde en Appelscha tot in de Landschap Drente voor hen en voor hun nakomelingen kan zijn, en een opsomming van de „gerieven en voordelen” en wat voor een schone toekomst zo’n vaart hun dorp zou brengen, „consenteren zij aan de Ed. Heere Daniël Blocq Lycklama à Nijeholt, Grietman over Opsterland, Zijn erven, Successoren, of diegene die Zijn Ed. hem sal gelieven te adjungeren” om door hun zathen, landen, etc., etc., „tot in de Smilde een *bekwame vaart* te (doen) leggen, tot een wijtten en diepte als hij of sij nodig sal of sullen vinden”. Dan volgen een aantal voorwaarden waaraan de maker van de vaart zal moeten voldoen, waarvan ik hier de voornaamste noem: de eigenaren moeten „voor al hun goederen, *gene uitgezonderd*, sonder enige turbe ofte hinder, genieten de *vrije op-, uit- en doorvaart*,... (cursiv. van mij, M.) en soo, nopens de op-, afslag en doorvaart en wat verders vereist mag worden, met alle en iegelijk, soo Compagnons of anderen, te maken en doen maken, soodanige conventiën, acten en contracten als hij of sij voor sijn of haar, en soo doenlijk *mede in ons profijt*, nuttig en dienstig sal of sullen oordelen”. Ook zal hij bij het doorgraven van de grote wegen (daarvan was er in Appelsche slechts één: de oude weg naar De Vogtel; M.) doen maken en onderhouden goede „*Flapbruggen*” en voorts „gerechtigd wesen om in de vaart te doen maken al ’t gene hij of sij nuttig sal of sullen oordelen, *mits* ons voor ons en onse vastigheden wederom gunnende de *Vrije Opslagh en soo veel doenlijk voor een ordentelijke tol en vrijkoop* de uitvoer onser goederen”, belovende onder deze reserven alles te zullen houden wat zij hier beloofd hebben en toegestaan hebben, zonder direct of indirect tegen enig punt te zullen opponeren, „al was ’t zelfs dat desen aangaande Octrooij van de Ed. Mog. Heeren Staten deser provincie wierde versogt”. En vervolgens wordt het geheel ondertekend door of namens 54 personen en voorzien van een zegel à acht stuivers op „heden den 26 November 1777” door A. van der Vecht, Notaris Publ.

Eene vaart
 te leggen
 tusschen
 de
 Oosterwolde
 en
 de
 Smilde
 door
 Wijnjeterp
 Donkerbroek
 Appelscha
 tot
 in
 de
 Landschap
 Drente
 voor
 hen
 en
 voor
 hun
 nakomelingen
 kan
 zijn
 en
 een
 opsomming
 van
 de
 gerieven
 en
 voordelen
 en
 wat
 voor
 een
 schone
 toekomst
 zo'n
 vaart
 hun
 dorp
 zou
 brengen
 consenteren
 zij
 aan
 de
 Ed.
 Heere
 Daniël
 Blocq
 Lycklama
 à
 Nijeholt
 Grietman
 over
 Opsterland
 Zijn
 erven
 Successoren
 of
 diegene
 die
 Zijn
 Ed.
 hem
 sal
 gelieven
 te
 adjungeren
 om
 door
 hun
 zathen
 landen
 etc.
 etc.
 tot
 in
 de
 Smilde
 een
 bekwame
 vaart
 te
 doen
 leggen
 tot
 een
 wijtten
 en
 diepte
 als
 hij
 of
 sij
 nodig
 sal
 of
 sullen
 vinden
 Dan
 volgen
 een
 aantal
 voorwaarden
 waaraan
 de
 maker
 van
 de
 vaart
 zal
 moeten
 voldoen
 waarvan
 ik
 hier
 de
 voornaamste
 noem
 de
 eigenaren
 moeten
 voor
 al
 hun
 goederen
 gene
 uitgezonderd
 sonder
 enige
 turbe
 ofte
 hinder
 genieten
 de
 vrije
 op-
 uit-
 en
 doorvaart
 etc.
 etc.
 (cursiv. van mij, M.)
 en
 soo
 nopens
 de
 op-
 afslag
 en
 doorvaart
 en
 wat
 verders
 vereist
 mag
 worden
 met
 alle
 en
 iegelijk
 soo
 Compagnons
 of
 anderen
 te
 maken
 en
 doen
 maken
 soodanige
 conventiën
 acten
 en
 contracten
 als
 hij
 of
 sij
 voor
 sijn
 of
 haar
 en
 soo
 doenlijk
 mede
 in
 ons
 profijt
 nuttig
 en
 dienstig
 sal
 of
 sullen
 oordelen
 Ook
 zal
 hij
 bij
 het
 doorgraven
 van
 de
 grote
 wegen
 (daarvan
 was
 er
 in
 Appelsche
 slechts
 één
 de
 oude
 weg
 naar
 De
 Vogtel
 M.)
 doen
 maken
 en
 onderhouden
 goede
 Flapbruggen
 en
 voorts
 gerechtigd
 wesen
 om
 in
 de
 vaart
 te
 doen
 maken
 al
 t
 gene
 hij
 of
 sij
 nuttig
 sal
 of
 sullen
 oordelen
 mits
 ons
 voor
 ons
 en
 onse
 vastigheden
 wederom
 gunnende
 de
 Vrije
 Opslagh
 en
 soo
 veel
 doenlijk
 voor
 een
 ordentelijke
 tol
 en
 vrijkoop
 de
 uitvoer
 onser
 goederen
 belovende
 onder
 deze
 reserven
 alles
 te
 zullen
 houden
 wat
 zij
 hier
 beloofd
 hebben
 en
 toegestaan
 hebben
 zonder
 direct
 of
 indirect
 tegen
 enig
 punt
 te
 zullen
 opponeren
 al
 was
 t
 zelfs
 dat
 desen
 aangaande
 Octrooij
 van
 de
 Ed.
 Mog.
 Heeren
 Staten
 deser
 provincie
 wierde
 versogt
 En
 vervolgens
 wordt
 het
 geheel
 ondertekend
 door
 of
 namens
 54
 personen
 en
 voorzien
 van
 een
 zegel
 à
 acht
 stuivers
 op
 heden
 den
 26
 November
 1777
 door
 A.
 van
 der
 Vecht
 Notaris
 Publ.

35 36

Ik zal nu eerst proberen zoveel mogelijk personen te identificeren die achter deze 54 handtekeningen verborgen zijn. Voor een groot aantal is dat niet mogelijk, omdat ze of niet in een of ander kohier voorkomen, of, en dat komt het meeste voor, omdat de mensen toen nog geen familienamen hadden en zich alleen noemden met voornaam + vaders naam + -s. Allereerst moet het opvallende feit worden geconstateerd, dat de namen van twee van de grootste groot-grondbezitters in Appelsche volgens het floreenkohier van 1778, ontbreken: de hoofdpersoon in dit historische spel, Daniël de Blocq Lycklama à Nijeholt, toen al Grietman van Opsterland, en van de Raadsheer Ayzo van Boelens. De afwezigheid van de eerste is eenvoudig te verklaren: als degene voor wie het consent van de eigenaren werd verzocht, kon hij toch niet best zelf mee ondertekenen. Voor de afwezigheid van Ayzo van Boelens is geen verklaring. Hij hoorde ongetwijfeld door zijn huwelijk met Rinske Lycklama à Nijeholt²¹⁾ ook tot de „clan” en was in 1778 eigenaar van vijf hele boerderijen (Nrs. 12, 18, 19, 21 en 22) en van twee gedeeltelijk (Nr. 8 voor drie achtste en Nr. 9 voor één twaalfde) in Appelsche. Hier volgen dan eerst de gemakkelijk te herkennen personen:

Nr. 1. Een groepje grietmannen, allen Lycklama's of gehuwd met een dochter uit deze familie: A.(ugustinus) Lycklama à Nijeholt (1742-1789)²²⁾; V.(incenius) van Glinstra, n.u., (1734-1780), van 1773-1780 grietman van Stellingwerf Oostelijnde²³⁾; E.(do) A.(Ima) van Idema (1733-1803), grietman van Aengwirden²⁴⁾. Samen met Daniël de Blocq Lycklama à Nijeholt zijn dezen in 1778 eigenaars van enige boerderijen in Appelsche, ieder voor één achtste part, n.l. de nummers 5, 6, 11, 13, 24, 27, 29 en 30 geheel en Nr. 4 voor de helft, terwijl ze ook ieder afzonderlijk enkele boerderijen bezitten. Met die van de Raadsheer Van Boelens bezitten zij, op een klein gedeelte na, geheel Appelsche;

Nr. 2. De gebroeders T.(jaard) en M.(arcus) van Heloma, zoons van Mr. Nicolaas van Heloma, de voornaamste erfgenaam van Anna Frankena, en dus van het familiebezit van de Terwisga's. Zij waren de eigenaars van No. 10;

Nr. 3. Ludolf J.(ohan) Willinge van Oldeberkoop, gehuwd met Geziena Hubbelink, de erfgename van de meeste Terwisga bezittingen in Ooststellingwerf⁵⁾. Hij was eigenaar, namens zijn kinderen, van Nr. 28, op de Bult;

Nr. 4. H. Meekhof(f). Dit was ongetwijfeld dezelfde, die in het floreenkohier van 1778 wordt vermeld als H. Meekhoff, Bijsitter

~~36~~ 37

eigenaar van drie zestiende part van de hoeve No. 2. Zijn handtekening is identiek aan die van de Secretaris van Stellingwerf Oosteynde, die in 1758 en 1768 samen met de grietman D. B. Lycklama à Nijeholt het protocol van het opstellen der kohieren ondertekende „in den dorpskercke”. Vreemd is het echter dat in 1748 en 1758 in diezelfde kohieren bij hoeve No. 2 als mede-eigenaar wordt vermeld „de out Secretaris” H. Meekhoff; en in dat van 1768 „de Secretaris H. Meekhoff”. En dan, in 1778, heet hij „de Bijsitter” H. Meekhoff, evenals in 1768 en 1798. Hij tekent zelf zijn naam met één -f. Het vreemdst van alles is echter dat de bekende historicus J. H. Popping in een bundel opstellen over de geschiedenis van Ooststellingwerf²⁵) in een lijst van Secretarissen der gemeente Ooststellingwerf voor 1728-1765 opgaf Johannes Meekhoff, terwijl hij geen H. Meekhoff vermeldt. Ergens moet hier wel een fout zitten, dunkt mij. Hoe dit echter ook zij, één van deze Meekhoffs moet belangrijk genoeg geweest zijn in de ogen van de Compagnons om één van de „uitgangen” in het hoogveen van Appelsche, en later ook nog één van de boerderijen die zij aan de J. A. Lycklamavaart bouwden de naam *Meekhoffsveen* te geven. Dat dit te danken zou zijn geweest aan het feit, dat deze Meekhoff voor nog geen vierde part eigenaar was van een der hoeven van Hoog Appelsche, lijkt me niet aannemelijk:

Nr. 5. De laatste die duidelijk te herkennen is, is Jan Berts Tiesinga (Jan Alberts Tiesinga), in 1778 eigenaar van de hoeve No. 23 in Aekinge, die al sedert het midden der 17de eeuw aan deze familie behoorde. Zij waren tot 1811 de enigen die er, ook al vanaf het midden der 17de eeuw, een familienaam op na hielden. Later zijn ze ook eigenaar geworden van de nummers 24 en 25 (Terwische en De Weeme), en tot 1927 heeft er altijd een Tiesinga op No. 23 gewoond. In de jongste tijd was er de Jeugdsociëteit „Harambe” in gevestigd:

Nr. 6. De andere ondertekenaars met een familienaam zijn Jacob Jannes Cuyper, duidelijk een beroepsnaam, maar een (nog) onbekende, die niet in de kohieren voorkomt, en Petrus Bosch, die ook als gelastigde tekent voor zijn zuster Geesien Bosch. Ook die naam komt niet in de kohieren voor, maar de naam Petrus is voor Appelsche zo ongewoon dat men zou vermoeden dat hij niet een Appelscher was. Het lijkt mij ook niet onmogelijk, dat hij gewoon Pieter Bos heette, maar dat hij, in zo'n deftig gezelschap van Grietmannen, ook een beetje deftig wou zijn, en zich daarom dat Petrus heeft aangemeten. Hij zou dan een zoon kunnen zijn geweest

37 38

van Pieter Willems Bos, de eigenaar van No. 26 (de plaats genaamd „De Dijk”), die tekende als Pieter Willems en nog met gotische letters schreef. In 1811 nam deze als familienaam de naam *Dijk* aan; Nr. 7. Tenslotte is daar dan nog E. Radinga, die samen met de vier broers en zuster: Wilt, Binne, Fooke en Tjitske Popkes gedeeltelijk eigenaar was van hoeve No. 2 en 3. Aan deze vijf personen zit een hele familiegeschiedenis vast die thuis hoort in de geschiedenis van *Wiltinge*, die ik in een afzonderlijk artikel zal behandelen. Hier alleen het allernoodzakelijkste: In 1640 waren de eigenaars van Nrs. 3, 7 en 24 „de Erfgenamen van Hendrik Wiltinge”, de in 1637 overleden „heer” van Terwische, Stelling en Dorprechter in Appelsche. Die erfgenamen waren zijn zoon Wilt Hendriks kinderen en zijn twee dochters, die ik nu verder buiten beschouwing laat. De bedoelde kinderen waren: Antyn Wilts, geboren in 1634, Wobbegien Wilts, geboren 1636 en Wilt Wilts, geboren in 1639. Deze kleinzoon Wilt is ongehuwd gebleven en heeft zijn aandeel (één derde part) in de sate Terwische verkocht aan Augustinus Lycklama à Nijeholt, de in 1670 overleden grietman van Ooststellingwerf. Antyn Wilts was gehuwd met Binne Rintzes, uit Opsterland of Schoterland, en Wobbegien Wilts met Hendrik Jelles, welgesteld boer en Dorprechter in Oudehorne. In 1698 vinden we als eigenaars van hoeve No. 3 Wilt Binnes, een zoon van Antyn Wilts en Binne Rintzes, Engbert Michiels, die gehuwd was met Joukjen Binnes, een dochter van dat echtpaar; Jelle Hendriks, een zoon van Wobbegien Wilts en Hendrik Jelles, en Jan Barel, die getrouwd was met Trijntje Hendriks, een dochter van dit echtpaar. Ook Jan Barel woonde in Oudehorne. Na het overlijden van zijn vrouw verkocht hij haar aandeel - en dus ook dat van zijn twee kinderen - aan Lycklama à Nijeholt en ook Jelle Hendriks deed dit later. We hebben dan in de volgende floreenkohieren alleen nog te maken met de nakomelingen van Antyn Wilts en Binne Rintzes, en daartoe behoren de vijf hiervoor genoemden: E. (d.i. Engbert) Michiels Radinga, en drie broers en één zuster Popkes, waarbij de namen Binne en Wilt duidelijke aanwijzingen zijn. Wie de Popke was naar wie zij werden vernoemd, heb ik niet kunnen achterhalen, maar vermoedelijk zal het Doopboek van Opsterland (Drachten) daar wel informatie over kunnen geven. Met de naam *Radinga* is nog iets eigenaardigs aan de hand. Ik heb geen honderd procent zekerheid, maar naar alle waarschijnlijkheid is deze Engberts Michiels Radinga een zoon van Michiel Engberts *Meetsma* in Drachten! Men zie ook wat ik heb meegedeeld op blz 7 over een

T 12

~~28~~ 39

„wandelkoop”. Daarbij was betrokken Engbert Michiels *Meetsma*, die getrouwd was met Joukien Binnes; dat was dus omstreeks 1713. Engbert Michiels Meetsma had toen een zoon Michiel Engberts, en nu heeft deze waarschijnlijk zijn naam *Meetsma* in *Radinga* veranderd - iets wat in die tijd veel voorkwam - zodat wij die naam hebben gezien op de kaart Rutger Sybesz in 1764 samen met D. B. Lycklama à Nijeholt bij een paar „uitgangen” in het veen van Appelsche (de beide namen Meetsma en Radinga duiden er op, dat zij iets te maken hadden met *meten*, *raden* of *rooien*; met *landmeten* dus). De E. Radinga onder deze akte van 1778 is dus een zoon van die laatste Michiel Engberts („Meetsma” of „Radinga”). Wat Fooke Popkes betreft, zijn ondertekening zegt duidelijk *Fooke*, maar in de floreenkohieren staat *Tjake* of *Tjoke* (niet duidelijk). De naam Fooke komt wel meer voor; men zie bijv. de hiervoor genoemde landmeter Fooke Eyles. Deze vijf waren dus allemaal nakomelingen van Hendrik Wilttinge, en zij woonden geen van allen in Appelsche.

Nr. 8. Sake Jans, Albert Jans, P.(ieter) Eijeses en J.(an) Lamberts behoorden tot de deel-eigenaren van hoeve No. 2.

Nr. 9. De volgenden waren allen deel-eigenaren van de hoeven Nrs. 8 en 9: Klaas Teunes (= Theunis, A.(lbert) Luytjens, Jan Hendriks, Jan Alles, Jannes Alles en Hendrik Alles (drie kinderen van Alle Jacobs), later bekend als Veenstra. Dezen waren tezamen voor vijf vierentwintigste part eigenaar van No. 8, Eyse Wilts voor één twaalfde en J. Roeloffs, Roelof Roelofs en Jagem Roelofs, kinderen van Roelof Abels, ook ieder voor één twaalfde part (Jan Roeloffs was Bijsitter). Dezelfde groep was voor elf twaalfde part eigenaar van No. 9. Eijse Wilts was ook nog bruiker van twee hoeven in Aekinge, Nrs. 21 en 22. Pieter Eijeses was zijn zoon. In 1811 was het Wilt Pieters, de zoon van Pieter Eijeses, die de familienaam Eisinga aannam. In 1818 was Pieter Eyses eigenaar van de helft van No. 4 en Wilt Pieters Eisinga van Nrs. 5 en 6 (deze beide waren door de Compagnons verkocht; uiteraard zonder het veen!), en Klaas Hendriks (Dorprechter), echtgenoot van de dochter van Hendrik Sieuwerts, was eigenaar van één vierde van No. 4 en van de hele No. 7. Dat was in 1778 de ondertekenaar M.(arten) Hendriks. Een andere ondertekenaar blijkt geen eigenaar te zijn: Jannes Egberts. Hij was de bruiker van No. 12.

Nr. 10. Volkomen onbekend zijn gebleven: Jannes Egberts, Jannes Jansz, K. Jansz (ik weet niet of de spelling Jans en Jansz voor dezelfde personen is gebruikt), Fardu Klaas (*Fardu* was een

~~39~~ 40

vrouwennaam; zie op blz. 9, waar we een Fardu Jannes ontmoetten, getrouwd met Hendrik Beerents, eigenaar van No. 27, (de Bult); Jacob Coops, Hendrik Coops, Egbert Coops (dit zullen wel drie broers zijn; de spelling met afwisselend C en K is een veel voorkomend verschijnsel), Cornelis Harmens, Aaltjen Willems en haar moeder Henderkyn Wilts (die naam Wilts doet wel een relatie vermoeden met de groep nakomelingen van Wiltinge, maar kan ook bij Eijse Wilts horen), Stentyn (Stijntje) Jans, Trintjen (Trijntje) Henders (= Hendriks) en F. Jannis. Voor deze laatste drie tekende de reeds genoemde A.(lbert) Luytjens. En dan nog één, die gotisch schrift gebruikte en daardoor een gedeeltelijk onleesbare handtekening schreef: Rensien Jans....

Nr. 11. De namen die bovenaan op de lijst staan heb ik voor het laatst bewaard, omdat mij pas zeer recent iets bekend is geworden omtrent de herkomst ervan. We zien daar Fokke Goystes (dat moet een verschrijving zijn voor Goytses; ik heb zoiets in Appelsche wel vaker gezien, bijvoorbeeld bij iemand die Albert Geerts heette, maar zelf schreef Geerst!), Booke Cornelis, Anders (= Andries) Heeres mede namens zijn moeder. In 1798 was Andries Heeres Andringa, huisman te Wijnjeterp, voor de helft eigenaar van hoeve No. 1, Het Hoogeveen, samen met Egbert Jans. Andries Heeres behoorde tot een grote groep erfgenamen van Andries Boukes (Zwaga) die wordt vermeld in een stuk uit de Inventaris van het Archief van de Compagnons, Nr. 522 (Regelingen met mede-eigenaren), als eigenaren van hoogveen in Appelsche in „de 42 Akkers”, een stuk hoogveen ten noorden van Het Hoogeveen. In 1818 waren dat Antje Heeres (Andringa) en Paulus Gasinjet uit Oosterwolde en ook nog in 1828. In 1838 Antje Heeres voor een helft en Georg Willem Frederik Suringar en Jan Alles van der Sluis voor de andere helft. In 1848 Heere Andries (Andringa) met Suringar en Van der Sluis voornoemd. Als allerlaatste ondertekenaar heb ik - puur om sentimentele redenen - bewaard Jan Jans, omdat dit mijn bet-overgrootvader is geweest, zoals ik kan zien aan de mij uit andere bronnen welbekende handtekening. Hij was de in 1759 geboren zoon van een oudere Jan Jans, die in Appelsche bekend was als „Jan Jans de olde mulder van de Bult”, geboren 14-3-1714 „bij de meule op de Bult, onder de klokslach van Appelsche”. Hij was een zoon van Jan Alberts en Antje Halbes, en ook deze Jan Alberts was molenaar op De Bult. Die molen was de rogmolen die afgebeeld staat op de kaart van Schotanus, en die er in ieder geval reeds in 1639 stond. Sindsdien is er altijd iemand van

40 41

mijn voorvaderen moleenaar geweest. De laatste was mijn grootvader (en mijn vader voor zijn huwelijk) in 1898. In 1899 werd de molen afgebroken en de zaak verplaatst naar de Vaart, bij het Stokersverlaat, waar een nieuwe molen werd gebouwd. De Jan Jans van de Akte van 1777 was degene die in 1811 de oude beroepsnaam Mulder als familienaam aannam. Hij was getrouwd met Rensje Pieters, een dochter van Pieter Willems (van de Dijk). Voor zover ik weet, was Jan Jans geen eigenaar, maar bruiker van een hoeve op De Bult. De Dijk, het oude florennummer 26, is nog steeds eigendom van mijn beide zusters.

Hiermee stap ik af van dit onderwerp om terug te komen bij het doel van deze akte van 1777: het doorgraven van de Opsterlandse Compagnonsvaart naar de grens met Drente. In mijn reeds genoemde publikatie¹⁹⁾ heb ik betoogd dat er met deze akte een vreemd spel is gespeeld: de zaak werd voorgesteld als één van het hoogste belang en van veel profijt voor de eigenaren en voor het dorp Appelsche in het algemeen, en het lijkt alsof zij als één man de komst van deze vaart toejuichen. Deze vaart, die het dorp tot grote bloei zal brengen, en niets is er hier te bespeuren van de grote bezorgdheid voor de toekomst uitgesproken door de elf eigen-erfden van Appelsche, die in 1819 een Adres richtten tot Z.M. Koning Willem I met het verzoek (het klinkt als een smeekbede van een in doodsnood verkerende gemeente!) om een z.g. Reserve-Kas in te stellen, om daaruit de te verwachten grote armoede onder de arbeidersbevolking van de nieuwe veenkolonie te kunnen bestrijden (zie ook noot 26). Dat alles is echter niet zo vreemd als men bedenkt dat die „eigenaren” van 1777 in feite voor meer dan negentig procent de Heeren Compagnons waren, en andere grootgrondbezitters zoals de Van Heloma's en Willinge, die geen van allen in Appelsche woonden. Dat deden ook niet vele andere ondertekenaars van de akte. Het „profijt” was dan ook alleen maar voor hen. Maar het zou misschien niet zo'n goede indruk hebben gemaakt bij de Staten van Friesland als alleen hun handtekeningen onder het stuk voorkwamen, en dus mochten ook de kleintjes, de ongeveer 46 eigenaren van nog geen drie volle hoeven, meedoen. En misschien waren er onder deze groep ook nog wel enkele onnozelen die dachten dat de grote voordelen en profijten ook in hun zakken zouden vloeien! Met al die namen van eigenaren van Appelsche zou men bijna uit het oog verliezen dat deze zaak eigenlijk alleen maar van belang zou kunnen zijn voor Hoog Appelsche, want het hoogveen, waar het om te doen was, had voor de boeren van

42

Aekinge, Terwische en De Bult geen enkele betekenis. En voor die mede-eigenaren hadden de Compagnons een paar aardige verrassingen in petto. Maar daarover later.

Na het verkregen consent van de eigenaren en de zekerheid dat die zich daar niet tegen zouden verzetten, vroeg Daniël de Blocq Lycklama á Nijholt Octrooi voor het graven der Vaart aan de Staten van Friesland en in 1781 werd hem dit dan ook verleend. Inmiddels was het werk voortgezet en in 1783 was men gevorderd tot de grens van Ooststellingwerf tussen Wijnjeterp en Donkerbroek. Omstreeks 1790 werd de Kuinder bereikt tussen Donkerbroek en Oosterwolde. Strubbelingen met de Landschap Drente over het graven van het stuk tussen deze rivier en de Drentse grens, en de Franse overheersing brachten vertraging, maar tenslotte werd het werk voortgezet en in 1818 bereikte men Appelsche. In 1819 werd daar het 7de Verlaat (nu het Stokersverlaat genoemd) gebouwd en in 1820 het Bovenste Verlaat. Toen dat gereed was, had men geen haast meer, zodat pas in 1847 de grens werd bereikt. Een strook van twintig koningsroeden moest daar blijven zitten en het heeft nog tot 1894 geduurd, voordat de z.g. „dam” werd vervangen door een schutsluis, die later de naam *Damsluis* kreeg. En daarmee was eindelijk de verbinding tot stand gekomen tussen de Drentse en de Friese wateren.

Directe gevolgen van het tot stand komen van de vaart voor de inwoners van Appelsche waren de afsnijding van het ten noorden ervan liggende gebied. Er kwam alleen een brug over de vaart om de verbinding met De Vogtel in stand te houden. Zoals in het consent van 1777 was bedongen, moest daar een z.g. Flapbrug worden gelegd, en deze kwam te liggen tussen het tegenwoordige pand Vaart NZ 14 en Vaart NZ 16. De oude Fochtelerweg werd verlegd naar de tegenwoordige Bruggelaan en vandaar naar de Flapbrug. Een brug over de sluis kwam pas veel later. Er ontstond langs de vaart geleidelijk aan een nieuw dorp, eerst voornamelijk bewoond door de veenbazenfamilies aan de Noordzijde, waar gerekend vanaf de kant naar Oosterwolde zich vestigden de families Zwart, Vondeling, Van den Bosch, Stoker, Reinders, Van der Sluis en nog eens Zwart, Stoker en Van den Bosch. Maar dit alles hoort niet meer bij dit verhaal. De geschiedenis van het oude Hoog Appelsche is gauw verteld. Na het tot stand komen van de Compagnonsvaart en het begin van de verveningen hebben de Compagnons blijkbaar alle belangstelling voor de bezittingen ten zuiden van de vaart verloren, wat duidelijk is te zien aan de Floreenkohieren van 1798

42 43

en van 1818. In dat eerste jaar waren nog bezit van de Lycklama's: No. 2 voor drie vierentwintigste part, No. 3 en 4 beide voor de helft, Nrs. 5 en 6 geheel, No. 8 voor drie achtste part en de Nrs. 11, 12 en 14 geheel. De wed. Van Boelens had No. 12 en de grietman van Opsterland, Reinhard van Lijnden, nom.ux., Nr. 8 voor drie achtste en Nr. 9 voor één twaalfde part. Tjaard van Heloma is overleden en nu is alleen Marcus van Heloma eigenaar van No. 10.

In 1818 zijn de Lycklama's alleen nog eigenaars van Nr. 2 voor twee vijftiende part, en de Nrs. 11 en 13 geheel. Reinhard van Lijnden is dan eigenaar van No. 12 (hij was gehuwd met Ypkjen Hillegonda van Boelens²⁷) en No. 8 voor twee derde en No. 9 voor vijf vierentwintigste part. Marcus en Nicolaas van Heloma, de zoons van Marcus, zijn nog de eigenaren van No. 10. Alle verkopen geschieden met uitzondering van het hoogveen. De „uitverkoop” gaat geleidelijk door en in 1850 zien we dan, dat zeven van de hoeven in Hoog Appelsche „in stukken zijn verkocht” en de floeren onder een groot aantal eigenaren verdeeld: Nrs. 1, 2, 7, 8, 9, 10 en 13. No. 4 mag dan niet in stukken zijn verkocht, er is dan wel een groot aantal nieuwe eigenaars. Ik telde er 21, meest erfgenamen, vooral Tiesinga's, maar behalve de Patroon (de N. H. kerk), die al vanouds een deel van deze hoeve bezat, zijn daar ook bij de Maatschappij van Weldadigheid, H. H. Hartholt (vervener) en Jeen Gerrits Stoker (vervener). Onder de nieuwe eigenaren zijn diverse veenbazen: ik noemde al Stoker en Hartholt, maar ook Van der Sluis. Bovendien A. B. Prakken, die van 1832 tot 1844 opzichter (Compagnonsbaas) was van de Compagnons, en die zich veel eigendommen verwierf in Appelsche, zoals bleek na zijn dood, toen er een boedelscheiding plaats vond.

Het aantal boerderijen in de Boerestreek, zoals het nu was gaan heten, werd voortdurend kleiner, en in mijn jeugd waren er nog maar een zestal over, waarvan het oude floerennummer 11, nu „Duinen-Zathe”, toen al geen boerenbedrijf meer was. En op het ogenblik is er geen enkele boerderij meer, zodat nieuwe inwoners van Appelsche zich met recht af zullen vragen waarom dat daar nu Boerenstreek heet. Het gehele gebied tussen de Compagnonsvaart en de Boerestreek-Oosteres is nu volgebouwd met een tweede Nieuw-Appelsche!

De belangstelling van de Compagnons voor de zuidkant van de vaart mocht dan sterk gedaald zijn (ze hielden daar tenslotte alleen nog maar het voor hen gebouwde Augustinus State over), maar voor de noordzijde gold dat natuurlijk niet: dat gebied, waar Rutger

43 44

Sybesz voldoende „klyn” had gepeild om exploitatie winstgevend te maken, en dus werden de voorbereidingen getroffen om met de afgraving van het veen te beginnen. Daar waren natuurlijk nog wel een aantal probleempjes, zoals bijvoorbeeld dat van de mede-eigenaren en de grote vraag was: van wie is nu eigenlijk welk stuk veen? Men had wel de verdeling van het hoogveen in een aantal streken gemaakt, gebaseerd op de kaart van Rutger Sybesz met zijn „uitgangen”, en die voorzien van een aantal mooie namen, zoals op alle kaarten van de hoogvenen en de verveningen te zien zijn. Ik noem er slechts een paar, beide in het Archief van de Compagnons (zie noot 2): Inv. Nr. 506, K. 25, getekend door L. A. van der Sluis in 1832, waarop nog maar een begin van de verveningen is te zien, en Inv. Nr. 544, K. 26, getekend door Fokke Landmeter, van ongeveer 1840, waarop men al een flink stuk verder is gekomen. Ook Oosterwijk (zie noot 4) geeft een fragment van een dergelijke kaart, afkomstig van Adam Vondeling. Het is duidelijk te zien, dat al deze kaarten reproducties zijn van de eerste kaart van de Compagnons, bijgewerkt tot aan de tijd waarin de reproductie werd gemaakt.

Op alle kaarten zien we hoe het hele hoogveengebied is verdeeld in stroken van verschillende breedte, waarbij de lijnen zijn getrokken - naar het voorbeeld van Sybesz - van west naar oost, vanaf de Vaart tot aan de Drentse grens. We hebben dan, beginnend in het noorden, langs de grens met Fochteloo: het *Groote Stuk* (daar kon men blijkbaar geen naam voor vinden), *De 42 Akkers* (duidelijk naar een verdeling zo genoemd), *Het Hoogveen*; ten zuiden daarvan achtereenvolgens: de *Meine Sieuwerts* of *Suringars Akker* en de *Groote Leijen* of *Achterland*; (deze laatste twee zien we later gesplitst in het *Achterland* of *Kibbelveen* (een veelzeggende naam!) en *Grote Leijen*. Een smalle strook daarin heet *Compagnons Streek* (later wordt één van de boerderijen aan de J. A. Lycklamavaart *Het Streekje* genoemd naar dit strookje hoogveen). Vervolgens komt het *Meekhofsveen*, de *Kleine Leijen*, het *Kloksveen* en het *Kerkeveen*. Op de kaart van Van der Sluis ontbreekt de naam *Willingermaad*, terwijl we die op de andere kaarten steeds op een andere plaats vinden. Hetzelfde is het geval met het *Boereveen*, dat bij Van der Sluis ten noorden van de Compagnonsvaart is gesitueerd, vlak voorbij de eerste bocht na het Bovenste Verlaat. Op deze wisselingen van plaats bij deze stukken kom ik nog nader terug. Nog een paar opmerkingen over de namen: De naam *Leijen*, die bij twee uitgangen is gebruikt, is bepaald geen „inheems” of Stellingwerfs woord. De betekenis, die wij wel uit het

44 45

Fries zullen moeten vinden, is blijkbaar niet zo heel zeker. Zo zegt de Encyclopedie van Friesland (blz. 448) van *Leidijk*: „In Frl. verdwenen type van lage dijk, die de cultuurgrond beschermd tegen het van het hoogveen lopend water”. Deze Dijken lagen op het veen, dicht langs de rand. En van *Leijen* (blz. 451)a): „al vóór 1500 aanduiding van de geheel of gedeeltelijk van het hoogveepakket ontdane ondergrond, vroeger onderscheiden in rauwe en toegemaakte Leijen. In Ooststellingwerf (langs de Haulerwijk) verstaat men onder Leijen het stuk cultuurgrond uit dalgrond, tussen twee wijken. Met de Friese turfgravers is het woord doorgedrongen in het Groningse Westerkwartier en in het aangrenzende Drentse gebied”. Ook algemener: laagland waar een waterloop (leije) door loopt. Geen van deze betekenissen is van toepassing voor Appelsche, omdat hier de naam (*Klein Leijen*) al in 1764 (op de kaart van Rutger Sybesz) voorkomt en er toen nog geen sprake was van ontveende gronden. Ik neem aan dat deze naam even weinig reële betekenis had als b.v. het *Meekhofsveen* of het *Kloksveen*. Deze laatste naam wekt de schijn op, dat het iets met de kerk te maken kan hebben, maar ik heb de naam in het archief van de Compagnons óók gevonden als *Geert Kloksveen*, en dat wijst in de benoeming naar een persoon, met name een zekere (onbekende) Geert Klok. Overigens een op de Smilde geen onbekende naam. In Inventarisnummer 517 bevindt zich een notitie uit een boekje van Mr. S. Cocq, gedateerd Appelsche den 20 Augustus 1805. Daarin worden de eigenaars opgenoemd van de percelen hoogveen die verkocht worden, met het deel van het geld dat van hen zal zijn. Zo b.v.: „.....het achtste perceel en het negende perceel *Geert Kloksveen* genaamd, dat geld moet Lyklama erven hebben voor twee derde parten en Tymen Klazes voor één derde part,” „.....het zevende perceel *Geert Kloksveen* genaamd, dat geld moet Lyklama erven hebben voor twee derde parten en Tymen Klaas c.s. voor één derde”. En in diezelfde notitie komt ook nog dit voor: „Meyne Syverts erven moeten opgezocht worden. Hij heeft gewoond op de Vogtele. Tietema's vrouw zoude tot die familie behoren”. (L. B. Tietema was in de Franse tijd secretaris van de grietenij tot 1813). De naam *Kerkeveen* is duidelijk, maar dat is de ligging niet bepaald. Van oudsher was de Patroon (d.i. de N.H. kerk van Appelsche) eigenaar van een vierde gedeelte van de zathe No. 4. In het floreenkohier van 1700 wordt dit als volgt uitgedrukt: „Augustinus Lycklama à Nijeholt, grietman over Opsterland cum soc. eigenaars van de sate No. 4, hebbende ten oosten Wilt Binnes c.s., de

45 46

T14

eigenaars van No. 3, ten westen het Kerckeland, ten noorden Vogtele en ten zuiden Drenthe". Men zie fig. 1 op blz. 0 hoe ongeveer de ligging van dat Kerckeland moet zijn geweest. Deze situatie blijft zo tot 1748, en in dat jaar vinden we het volgende: No. 4: eigenaars zijn de erfgenamen van Augustinus Lycklama à Nijeholt, hebbende ten oosten No. 3, ten westen het Kerckeland, ten noorden het Diep en ten zuiden Drente. Daaraan is het volgende toegevoegd: „De Patroon van desen Dorpe enig *los land* hebbende ten oosten de voornoemde heer out-grietmans erfgenamen, ten westen Libbegyn Jansz erven cum soc., ten zuiden Drente, ten noorden het Diep". Hoe dit *los land* precies lag, is niet erg duidelijk, omdat de genoemde Libbegyn Jansz één van de erfgenamen was van Jannes Piers, de eigenaar van No. 7 in 1728, en het lijkt onmogelijk, dat No. 4 zou kunnen grenzen aan No. 7. Het is echter wel duidelijk, dat dit *Kerckeland* niet hetzelfde kan zijn geweest als het *Kerkeveen*. Als deel-eigenaar van No. 4 had de Kerk van Appelsche natuurlijk ook een vierde van het daarbij behorende veen in eigendom, maar dat dit zou overeenstemmen met het *Kerkeveen* uitgemeten door de Compagnons is natuurlijk zeer onwaarschijnlijk, evenals dat bij alle andere „uitgangen" van de Compagnons het geval is. Het genoemde stukje „*los land*" was floerenplichtig (het was bezwaard met een halve floeren en een half oort (d.i. 17 stuivers en 8 penningen), en het moet daarom wel haast weiland zijn geweest, omdat hoogveen en heideveld niet floerenplichtig waren. In het later tussen kerkvoogden van Appelsche en de Compagnons gesloten vrijkoopcontract wordt dan ook niet gerept van hoogveen in het Kerkeveen, maar uitsluitend over hoogveen „inde uitstrek der landen als in het zoogenaamde Boereveen".

De voorbereidende werkzaamheden van de Heeren Compagnons waren met het graven van de vaart naar Smilde, het ontwerpen en graven der wijken, en de „uitrooiing" der venen niet voltooid. Nodig was ook nog het treffen van een regeling met de mede-eigenaren. Bij Visser (zie noot 2, blz. 6) is daar niet veel over te lezen. Ik citeer: „In de 19de eeuw verplaatste de vervening zich naar Ooststellingwerf en wel voornamelijk naar Fochteloo en Appelscha. De venen aldaar waren voor een deel in handen van mede-eigenaren, die een aandeel in de winst kregen, maar vaak niet bij de afrekening verschenen, waardoor hun recht in vergetelheid raakte. Ook werden zij wel afgekocht (cursivering van mij, M.). Eén der oorzaken van dit verschijnsel (wat bedoelt de heer V. hiermee? M.) waren de vrijkoopcontracten, waarbij de Compagnons aan de

46 47

mede-eigenaren de afvoer van hun venen toestonden over de Compagnonsvaarten, tegen afstand van een vijfde van hun veen en de ondergronden van al hun veen. Op deze condities zijn uit de jaren 1827-1830 een 12-tal contracten aanwezig betreffende venen te Appelscha". Tot zover de heer Visser. In al zijn beknoptheid lijkt hij hier toch wel duidelijk te zeggen, wat er aan de hand was: de mede-eigenaren, wier eigendom door de Compagnons verkocht was, en die niet bij de afrekening verschenen, verloren hun rechten! Maar men kan zich afvragen of zij wel wisten, dat hun eigendommen waren verkocht bij een door de Compagnons gehouden verkoping. En als ze dat wel wisten, hoe konden zij dan weten, dat er een datum was vastgesteld voor de „afrekening"? En dan nog, is het wel denkbaar dat men zó zijn rechten kan verspelen? Van in vergetelheid geraken kon toch geen sprake zijn; alleen dáárom al niet, omdat er immers die vrijkoopcontracten waren, waarin nauwkeurig was vastgelegd, wie de mede-eigenaren waren, en op welk deel zij recht hadden. Ook werden ze wel afgekocht, zegt de heer Visser. Maar bestaat daarvan enig bewijs? Ik heb daarover in het Archief van de Compagnons niets gevonden, maar het is natuurlijk denkbaar, dat er buiten het Archief dat de heer Visser heeft geïnventariseerd, nog andere bronnen bestaan. Wat verder de „afrekening" met de mede-eigenaren betreft, er bevinden zich in het archief wel hier en daar notities van Compagnonsbazen waarop bedragen worden vermeld die aan mede-eigenaren toekomen, maar kwitanties of betalingsbewijzen heb ik, op één uitzondering na, niet kunnen vinden. Die ene uitzondering bevindt zich in Inventarisnummer 540: Rekeningen van W. A. van Weperen, resp. A. A. Koops voor de erven J. J. van Weperen wegens 47/80 ste deel van de opbrengst van het Meekhofsveen te Appelscha, 1869-1884. Men moet aannemen, dat veel andere soortgelijke afrekeningen wel hebben bestaan, maar hetzij verloren zijn gegaan, of in andere archieven zijn terechtgekomen. Opvallend is echter wél dat stukken betreffende de ontvangsten in overvloedige mate aanwezig zijn. Ik kom hierop nog terug bij de bespreking van enkele vrijkoopcontracten.

Het aantal vrijkoopcontracten in het archief van de Compagnons (zie noot 2. Inv. No. 523) is niet 12, zoals Visser mededeelt, maar 11. Het twaalfde stuk in deze omslag is niet een contract; het is een „proces-verbaal" van het „Provinciaal Collegie van Toezicht over de Kerkelijke Administratie bij de Hervormden in Vriesland", waarin op een rekest van de Kerkvoogden en Administratoren der

47 48

goederen aan de Kerk der Hervormden te Appelscha behorende, om te worden gemachtigd de contracten, die wegens de vrije afvoer der turf op dezelfde wijze als de overige eigenaren der Hooge Veenen te Appelscha af te sluiten, gunstig wordt beschikt, onder voorwaarde, dat bij iedere verkoop door de requestanten aan het Collegie wordt opgegeven de prijs waarvoor de percelen verkocht zijn en de termijnen van betaling. Het stuk is gedagtekend op donderdag 31 augustus 1826. Het vrijkoopcontract, dat de Kerkvoogden dus mochten afsluiten, is ook bij de genoemde 11; het is ondertekend door de drie kerkvoogden: Lambert Jans Tiesinga, op 12 juli 1827 te Wijnjeterp; Geert Jans van de Bult, op 16 juli 1827 te Beetsterzwaag en Lammert Lefferts Oosterloo, op 14 augustus 1827 te Oosterwolde. Van die door bovengenoemd Collegie gevraagde opgaven heb ik geen spoor gevonden. Zouden ook de Kerkvoogden van Appelsche niet zijn verschenen bij de afrekening en zo hun rechten verspeeld hebben? En zou er dan toch enige waarheid schuilen in het wel eens in Appelscha gehoorde gerucht als zouden de Compagnons die hoogveenen wel hebben verkocht, maar nooit gekocht? Ik laat dat gerucht nu maar voor wat het is; een verder onderzoek kan hier misschien nog wel opheldering over verschaffen.

Op een enkele uitzondering na zijn al deze vrijkoopcontracten woordelijk gelijkloidend op de namen der eigenaren en het hun toebehorende hoogveen na. Na een opsomming van al de betrokken eigenaren (meestal door één of meer van hen namens alle anderen) en het hun behorende deel van een of meer stukken hoogveen, de „requiranten” genoemd ter eenre, volgen als partij ter anderen zijde „de Gecommitteerden der Erven en Representanten van wijlen Augustinus Lycklama à Nijeholt, in leven grietman over Opsterland, uitmakende de Gezamenlijke Compagnons der Opsterlandsche en Ooststellingwerper Veenen en Vaarten, ingevolge Conventie tussen Erven en Representanten opgericht den zesentwintigsten Maart van het jaar een duizend achthonderd en vier”, blijkens de daarop staande quitantie „enregistré gratis à Beetsterzwaag le vingt-un Novembre 1812, Folio 56 V^o case 5 (signé) A. D. van Limburg Stirum”, en bij artikel eenendertig van die Conventie „speciaal gechargeerd met het aangaan van accoorden over de doorvoert (sic.) van Turf langs de Vaarten van gedagte Heeren Compagnons”. (Deze Conventie is in het Archief van de Compagnons: Inventaris Nummer 1).

De bewuste gecommitteerden, die dus aan deze Conventie hun

48 49

authorisatie ontlenen, waren: 1. In alle elf contracten Jonkheer Tinco Martinus Lycklama à Nijeholt, Lid van de Ridderschap, Lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal, wonende te Oldeboorn²⁸); 2. tot zijn dood, in 1828, Jonkheer Frans Godaard Aysa Boelens Baron Van Lijnden, grietman over Opsterland, wonende te Beetsterzwaag²⁹), en 3. na 1828, Jonkheer Binnert Philip van Eysinga, Lid van de Ridderschap en van de Provinciale Staten van Vriesland, wonende te Beetsterzwaag³⁰). Deze partij wordt verder genoemd „de requireerden”. Vervolgens verklaren de requiranten, dat zij de hiervoor genoemde hoogvenen met de grond te Appelscha in volle eigendom bezitten, „welke veenen thans van volstrekt geene waarde hoegenaamd zijn”, daar zij niet vandaar kunnen worden vervoerd zonder te passeren langs de Ooststellingwerver en Opsterlandsche vaarten, „zijnde een Particulier eigendom van de Gezamentlijke Compagnons voornoemd, en op grote kosten van deselve gegraven” - en aangezien bij onderhandse akte tussen de „Eigenaren der landen, venen, velden en gronden te Appelsche en de Eigenaren der Compagnonsvaarten opgericht in den Jare één duizend Zeven Honderd Zeven en Zeventig” (zie hiervoor op blz. 00-00) bepaald is dat aan de Eigenaren der Zathen, landen, venen en gronden de uitvoer hunner goederen langs die vaarten zoude *ge Gund worden voor een ordentelijke Tol en vrijkoop* (maar zó staat het niet in die akte!) „uit dien hoofde over de vrije afvoer der Turf en Baggelaar uit de venen te Appelscha aan de requiranten in eigendom behorende en hiervoor omschreven, te hebben gemaakt het navolgende accoord en contract...” Vervolgens zien we dan wat de Heeren Compagnons verstonden onder vrije afvoer „sonder enige túrbe ofte hinder” als zij aan de requiranten toestaan en het recht verlenen de turf die gegraven zal worden uit de venen der requiranten te Appelsche te mogen afvoeren langs de Vaarten der Compagnons, zowel in Ooststellingwerf als ook in Opsterland tot in de algemene wateren, en dat de requiranten voor dit toegestane recht aan de Gezamenlijke Heeren Compagnons „in waren eigendom afstaan en overdragen:

Ten eersten: de gerechte één vijfde gedeelte over hoog en laag van hunne eigene hoogvenen met derselver gronden van (...dan volgt nogmaals een precieze beschrijving van de betreffende hoogvenen). Ten tweeden: de gehele ondergrond van de overige 4/5 gedeelten van diezelfde venen, en Ten derden: Dat de requiranten zich verbinden om niemand door de wijken welke in hun hoogveen gelegd zullen worden of over hun hoogveen te laten passeren met

17 35-36

49 50

Turf en Baggelaar komende uit venen, die niet vrijgekocht zijn. Ten vierden: Dat de Heeren Compagnons het recht zullen hebben om van de wijken welke eventueel in de venen der requiranten zullen opgelegd worden, zodanig gebruik te maken als zij nodig zullen oordelen, en de vrije uitvaart door derden te verlenen aan wie zij zullen goedvinden, zullende het eigendom en onderhoud dier wijken na Expiratie der veenjaren behoren aan de Heeren Compagnons, terwijl de requiranten zich verbinden om die wijken gedurende de veenjaren goed en vaarbaar te onderhouden of door de kopers der venen te doen onderhouden. Ten vijfden: Dat van de Turf en Baggelaar komende uit de venen der requiranten, en die langs de Compagnonsvaarten vervoerd worden, de ordinaire Hondgelden, Tollen, Schutgelden en Bruggewippersgelden ³¹⁾ die reeds zijn opgelegd of nog zullen worden opgelegd door de Heeren Compagnons, zullen moeten worden betaald. Ten zesden: Dat de requiranten en requireerden zich wederzijds verbinden om deze venen van tijd tot tijd en op geschikte gelegenheden, zodra deze aan de sneed zijn, gezamenlijk en Publiek te doen verkopen, zonder dat de een den anderen daarin hinderlijk zal mogen zijn. Ten zevenden: Dat de waarde van het recht van uitvoer der Turf en Baggelaar langs de Compagnonsvaarten door de requiranten van de Heeren Compagnons bekomen, geschat wordt op een waarde van... (Nederlandse guldens). Dat daarentegen het daarvoor door de requiranten aan de Heeren Compagnons in eigendom overgedragene 1/5 gedeelte van hun hoogveen, benevens alle ondergronden, welke zij in Appelscha bezitten, zodra deze van veen ontbloot zijn, geschat wordt op de waarde van (x bedrag in Nederlandse guldens, dat in alle gevallen precies even groot is als het eerstgenoemde!) Ten achtsten: Dat het wederzijds bekomene en in betaling gegevene van deselve waarde zijnde, geen der partijen een toehaak aan de andere zal behoeven te geven. Ten negende: Dat de kosten over deze akte van vrijkoop, zoals schrijven, zegels, registratie, overboekingen en alle andere kosten zullen komen ten laste van de requiranten en de Heeren Compagnons ieder voor de helft. Daarop verklaren de gerequireerden, „dat zij de requiranten stellen in de possessie van het regt van vrije afvoer van Turf en Baggelaar uit hun veenen hiervoor genoemd, langs de vaarten van de Heeren Compagnons, onder de bepalingen in dit contract vermeld, en van stond af aan daarvan gebruik te kunnen maken, en die veenen op deze voorwaarden te kunnen verkopen”. Waarna de requiranten verklaren, dat zij de Heeren Compagnons in volle

~~50~~ 51

eigendom overdragen een vijfde van hun venen „met deselver ondergrond” en de gehele ondergrond van de overige vier vijfde delen van hun - hier nogmaals volledig omschreven hoogvenen, terwijl zij hunnerzijds beloven het in dit contract overeengekomene te zullen houden. Dit alles dan voorzien van de handtekeningen van of namens de requiranten en de twee gecommiteerden van de Heeren Compagnons.

Van dit soort contracten bestaan er dus elf en, op een paar uitzonderingen na, zijn ze gelijklopend. Twee afwijkende zijn: 1. In het op 8 juli 1830 door P. B. van Eysinga te Beetsterzwaag en op 14 juli d.a.v. te Oldeboorn door T. M. Lycklama à Nijeholt, namens de Heeren Compagnons, en door S(ikko) van Boekholt te Eelde op 10 juli 1830 en J(ohanna) S(ybilla) G(eertruida) Douairière von Inn und Kniphausen, geboren Lewe, te Paterswolde op 10 juli 1830, ondertekende contract wordt van de requiranten niet geëist één vijfde van hun veen met de ondergrond, plus de gehele ondergrond van het overige vier vijfde deel, maar van deze twee eigenaren wordt alleen gevraagd „de geregte 1/5 gedeelte van hun hoogveen, gelegen te Appelscha” bestaande uit drie zestiende (3/16) van een uitgang hoogveen bekend onder de naam van *Meekhofsveen*, en „in drie Twee Honderd vier en twintigste (3/224) van het zoogenaamde Boereveen te Appelscha, beide behoord hebbende bij de zathe ten florenkohiere aldaar bekend onder numero Twee, alles echter zonder de ondergrond waar dit veen op zit, als blijvende alle die ondergronden het eigendom van den Heer en Vrouwe Requiranten”. Ook ten aanzien van de Hondgelden, Tol-, Schuten en Bruggewippersgelden wordt afwijkend de bepaling opgenomen, dat deze moeten worden betaald, doch dat deze nimmer ten nadele van de Requiranten zullen mogen worden verhoogd. Een en ander betekent een nogal belangrijke afwijking van het gebruikelijke contract, waaruit men zou kunnen concluderen, dat het wel wat verschil maakte wie de requiranten waren. Ik merk hier nog bij op dat deze twee requiranten elders worden genoemd „de erfgenamen van Meekhoff”, en dat zal dan de heer H. Meekhoff, secretaris van Stellingwerf Oosteynde zijn geweest, die voor drie zestiende part eigenaar was van zathe No. 2, en naar wie het Meekhofsveen genoemd werd.

2. Het andere contract dat van de gewone afwijkt was het laatst opgemaakte, en op 29 december 1832 te Beetsterzwaag ondertekende contract tussen de Heeren Compagnons en de Requirant Mr. Dominicus Suringar, Secretaris van Opsterland en

51 52

Notaris te Beetsterzwaag (ik voeg daar nog aan toe dat hij eveneens Amanuensis - een functie, die later werd gewijzigd in Raadsman - van de Compagnons was. Het gaat daarin om het hoogveen, dat Suringar in eigendom had: „een Streek hoogveen, bekend als *Meine Sieuwertsveen*, groot ongeveer 11½ bunders”, hebbende naastgelegen ten Oosten de grens met Drenthe, ten westen de „landen” van Appelsche, „ten zuiden de zoogenaamde *Vogteler Akker* en ten noorden de requirant cum socii met de zathe *het Hoogveen*” (deze „cum socii” waren o.a. Antje Heeres Andringa en J. A. van der Sluis). Niet duidelijk is hoe deze Suringar eigenaar is geworden van die streek hoogveen. Het lijkt onwaarschijnlijk dat hij op de een of andere wijze verwant was aan de ook onbekende *Meine Sieuwerts* die vermoedelijk op de *Vogtel* heeft gewoond.

Suringar wordt toegestaan en het recht verleend de Turf en Baggelaar afkomstig van het genoemde veen af te voeren langs de Compagnonsvaarten, en daarvoor met hij aan „de Heeren Compagnons in vrijen eigendom afstaan 1°:1/3 gedeelte van de ondergrond van het zoogenaamde *Kloksveen* liggende te Appelscha, mandelig ongescheiden met de Heeren Compagnons, die eigenaars van de andere 2/3 gedeelten zijn, hebbende het geheel naastgelegen ten zuiden het *Kerkeveen* en ten noorden de *Kleine Leijen*; en 2°: ongeveer 8 bunders ondergrond van des requirants hiervoor genoemde Streek hoogveen, bekend als *Meijne Sieuwertsveen*, en wel het oostelijke gedeelte. Requirant behoudt het overige of westelijke gedeelte”. Hier is dus geen sprake van afstand van een vijfde gedeelte van het hoogveen, maar alleen van enkele bunders ondergrond. Ongetwijfeld zal de bijzondere positie van de heer Dominicus wel een verklaring zijn voor deze bijzondere behandeling. Maar ook voor het z.g. *Kloksveen* geldt, dat niet bekend is geworden, hoe Dominicus daarvan eigenaar was geworden; in geen enkel kohier komt zijn naam voor, maar de Heeren Compagnons zullen wel geweten hebben wat ze deden toen zij met hem dit contract afsloten. Zij waren niet gewend om zo maar voetstoots iedere „claim” op eigendom te erkennen.

Bij hun pogingen om met hun mede-eigenaren tot een accoord te komen, vonden de Compagnons als eersten bereid vier leden van een familie Van der Meulen uit Drachten: Johannes Engberts, landeigenaar te Drachten, Durk Engberts, idem te Drachten, Gerrit Engberts, idem te Beetsterzwaag en Tjitske Engberts, huisvrouw van Suardus Posthuma, genees- en heelmeeester te Drachten. Op 7 april en 7 mei 1827 werd te Beetsterzwaag en Drachten het contract

~~52~~ 53

ondertekend dat betrekking had op de volgende eigendommen van de Van der Meulens te Appelsche: „enige hoogveenen met de grond gelegen te Appelsche, bestaande uit één vierde (1/4) gedeelte van de zoogenaamde *Wilingemaad*. (Ik wijs er hier nogmaals op dat hier, en in alle latere contracten, wanneer over dit veen wordt gesproken, steeds zeer duidelijk de juiste naam *Wilingemaad* wordt geschreven, zulks in tegenstelling met de Compagnons-kaarten van het hoogveen, waar altijd een verbasterde vorm zoals *Willinge(r)-maad* of *Wittingemaad* wordt geschreven). Dit contract, dat de „model“-inhoud had, zoals hiervoor beschreven, werd op 16 juli 1827 geregistreerd te Heerenveen. Maar ... er was één kleinigheid misgegaan: in de clause betreffende de gelden die verschuldigd zullen zijn voor het vervoer der turf en baggelaar over de Compagnonsvaarten, stond namelijk alleen: „..... de ordinaris Tollen, Schutgeld en Bruggewippersgelden”, en deze omissie werd door de gecommiteerden van de Compagnons niet opgemerkt, vóórdat zij er op opmerkzaam werden gemaakt door dezelfde vier Van der Meulens in 1829, toen de Compagnons hen een tweede contract ter tekening voorlegden, waarin wél de *Hondgelden* werden vermeld. De requiranten weigerden toen dit contract te tekenen, zich beroepende op het eerste van 1827! De Compagnons, die inmiddels reeds enige contracten met andere eigenaren hadden afgesloten, stonden voor een pijnlijk dilemma. Ze hadden zich er steeds op beroepen dat zij voor iedereen gelijke voorwaarden zouden stellen (we hebben gezien dat dit toch niet altijd het geval was!), en nu dit! Maar ze vonden een geniale oplossing: In een aan hun eerste contract met de Van der Meulens toegevoegd Aanhangsel verklaarden de Compagnons het volgende: „In aanmerking genomen dat deze eigenaren de Eersten zijn geweest met welke een contract van vrijkoop is gesloten en zij dus het eerst medegewerkt hebben tot de volvoering van het groote doel, waartoe de vaart gegraven is (was dat niet de bloei en welvaart en veel profijt voor alle eigenaren in Appelsche? Zie de akte van 1777. M.). Ten tweede dat de omissie van het woord *Hondgelden* aanleiding geeft voor de sustenie van deze eigenaren, en ten derde om meer bijzondere redenen (welke bijzondere redenen dat waren, is niet vermeld. M.) aan deze eigenaren toe te staan, dat het *Hondgeld* hetwelk reeds betaald wordt en eventueel zal worden betaald door de verveners van hun bijgemeld contract in datis den 7 april en 7 mei 1827, en bij het alsnu door hun getekend contract in datis den 19 mei en 1 augustus 1829 gereserveerd aandeel in de

53 54

Wilingemaad, in het Meekhofsveen en in het Boereveen hun van hunne voorouders aanbeërft, jaarlijks naar mate hetzelfde wordt voldaan, door hun zal worden genoten, alzoo de Heeren Compagnons daarvan te hunnen behoefte afstand doen, zullende deze eigenaars alzoo hetzelfde jaarlijks van de Compagnons Baas ontvangen, waartoe de nodige qualificatie aan denselven verleend is". En deze uitvoerige uiteenzetting was voor de Van der Meulens voldoende. Ze verklaren nu dan ook: „En verklare ik, Johannes Engberts van der Meulen dit voor mijzelve en namens mijn mede-eigenaren te accepteren met aanneming om onze aandelen Hoogveen hiervoren vermeld, altoos met de verdere mede-eigenaren te verkopen, bezwaard met Hondgeld". Bij deze twee contracten is een losse notitie gevoegd, vermoedelijk van de hand van de Compagnonsbaas (A. W. van der Sluis):

Gewoon hondgeld
hetselve bedraagt van de 20 Stok, 25 ct.
(of één hond)
Dubbeld Hondgeld
bedraagt eens zoo veel en wel zoo 50 ct.
per hond
Vrijkoop
bedraagt per morgen (91 roe 86 el) f250,-
buitenshalve het gewoon hondgeld,
wordt daarvoor echter f300,- betaald,
alsdan behoeft de Vrijkooper geen hondgeld
(sic. M.) te betalen; zoo als dat in Engwirden
van de goede klijnlanden thans plaats vindt.

Ik heb mij ook afgevraagd, wie de hiervoor genoemde Van der Meulens wel waren, en hoe zij aan de genoemde eigendommen in de Wilingemaad, het Meekhofsveen en het Boereveen in Appelsche kwamen. „Van hunne voorouders aanbeërft" zeiden de Compagnons. Dus: wie waren die voorouders? De naam van hun vader, *Engbert*, gekoppeld aan de naam *Tjitske*, en het feit dat hun eigendommen afkomstig waren van de hoeve No. 3 in Hoog Appelsche (zowel Meekhofsveen als Boereveen) en uit de Wilingemaad, deden vermoeden, dat zij verwant konden zijn aan de drie broers en een zuster *Popkes* (Wilt, Binne, Fooke en Tjitske Popkes) onder de akte van 1777 (zie hiervoor op blz. 54). Hun namen waren Johannes Engberts, Durk Engberts, Gerrit Engberts en Tjitske Engberts van der Meulen, en de laatste was gehuwd met Suardus Posthuma, genees- en heelmeester te Drachten. Het eerste

1739

~~54~~ 55

spoor leidde naar Oosterwolde, waar de vader van onze vier Van der Meulens werd geboren en op 8 december 1754 werd gedoopt als zoon van Durk Carstes en Jisseltje Simons. Durk Carstes was molenaar op de Veenemeule in Oosterwolde. Engbert Durks was van beroep bakker. Hij trouwde met zekere Sjoukje Johannes en overleed te Drachten op 27 januari 1832. In 1812 nam hij de naam Van der Meulen aan en had toen vier kinderen: Tjitske, oud 24 jaar, Johannes, oud 22 jaar, Durk, oud 19 jaar, en Gerrit, 15 jaar oud. Dat waren dus de vier Van der Meulens uit de vrijkoopcontracten, en het leek alsof hier het spoor zoek raakte, totdat uit een onderzoek naar de herkomst van Michiel Radinga bleek, dat er wel degelijk een relatie was met nakomelingen van Wiltginge!

De echtgenote van Engbert Durks, Sjoukje Johannes, bleek een dochter te zijn van Johannes Gerrits Planting en Tjitske Popkes, dochter van Popke Lourens en Antje Wilts (zie hiervoor wat ik schreef over deze Popkes kinderen op blz. 00). De Van der Meulens waren dus inderdaad afstammelingen van Binne Rintzes en Antien Wilts, een kleindochter van Hendrik Wiltginge. Omdat deze familiegeschiedenis toch bij elkaar hoort, geef ik hier een beknopt overzicht, te beginnen bij Antje Wilts en Binne Rintzes: Generatie I: Binne Rintzes tr. Antje Wilts, geb. 1634. Uit dit huwelijk twee kinderen: Wilt Binnes, volgt IIa; Joukje Binnes, volgt IIb.

IIa: Wilt Binnes, tr. Tjitske Liebbes. Uit dit huwelijk o.a. Binne, geb. 1683 en Antje Wilts, geb. 1684. Antje Wilts tr. 1711 met Popke Lourensz en uit dat huwelijk werden geboren Wilt, Binne, Fooke en Tjitske Popkes.

IIb: Joukje Binnes tr. Engbert Michiels (die in 1812 de naam Meetsma aannam). Uit dit huwelijk werd een zoon Michiel Engberts geboren in 1693. Joukje Binnes is kort daarna overleden en Engbert Michiels is hertrouwd met ene Kornelia Gerbens, uit welk huwelijk een dochter Joukje Engberts (Meetsma) werd geboren in 1711. Deze Joukje Engberts Meetsma trouwde met Michiel Radinga. Uit dat huwelijk werd op 12 oktober 1738 te Drachten gedoopt een zoon Engbert Michiels Radinga. Deze trouwde met Maria Bruinings en overleed kinderloos te Drachten (Z) op 14 april 1816. Het waren deze Michiel Radinga en Engbert Michiels Radinga, die we in Appelsche aantreffen: de eerste in 1764 op de kaart van Rutger Sybesz en de tweede als deel-eigenaar van de hoeve No. 3 in Hoog Appelsche. Het is mij (nog) niet gelukt de herkomst van Michiel Radinga vast te stellen.

1739

komt
dit
strepe
d'r
ok op?

5556

In aansluiting op hetgeen ik heb meegedeeld omtrent de vergissing gemaakt in het eerste vrijkoopcontract en het daarop gevolgde Aanhangsel met een afspraak betreffende restitutie van reeds betaalde en nog te betalen hondgelden is het interessant de inhoud te bestuderen van Inventaris Nummer 550 (Visser, zie noot 2). Hierin bevinden zich Staten van Hondgeld-aandelen door de Heeren Compagnons uit te keren aan de erven Joh. E. van der Meulen wegens hun aandeel in de Wilingemaad, het Boereveen en het Meekhofsveen. De uitkeringen lopen over de veenverkopen van 1837-1875 en de Staten zijn van de jaren 1870-1876. Nauwkeurig is van jaar tot jaar van elke veenverkoop geregistreerd het aantal verkochte percelen, hun grootte en de opbrengst van venen uit de Wilingemaad, het Boereveen en het Meekhofsveen en het aandeel daarvan voor de erven J. E. van der Meulen. Dat was dan, na aftrek van een vijfde deel voor de vrijkoop, $\frac{4}{5}$ aandeel in het bedrag van de Wilingemaad, $\frac{5}{112}$ deel van het Boereveen en een achtste deel van het Meekhofsveen. Het totale bedrag voor de erven Van der Meulen was over die zeven jaren f374,06^s. Hoewel ik geen kwitanties of betalingsbewijzen heb gevonden, mag men gerust aannemen, dat dit en andere bedragen ook zijn uitgekeerd. Zo'n pijnlijk nauwkeurige berekening en administratie kan niet voor niets gemaakt zijn.

Het is uiteraard onmogelijk - en ook niet nodig - om al deze elf contracten uitvoerig te bespreken, maar op een paar punten wil ik toch nog de aandacht vestigen. Ik heb gesproken over de vrijwel gelijkkluidendheid van de in deze contracten neergelegde bepalingen en de paar uitzonderingen daarop. Maar er is nog een tweede merkwaardigheid in één van de contracten, namelijk in dat stuk, dat betreft het tussen de Heeren Compagnons en Koenraad Bartelds de Ruiter, landeigenaar wonende te Appelscha, namens hemzelf en als gelastigde van de verdere erfgenamen en representanten van wijlen zijn vader Barteld Koerts gesloten contract, ondertekend door K. B. de Ruiter te Appelsche op 25 juni 1830 en te Beetsterzwaag door de beide gecommiteerden van de Heeren Compagnons, T. M. Lycklama à Nijeholt en B. P. Eysinga op 30 juni en 5 juli 1830. Hierin noemt Koenraad Bartelds de Ruiter zich landeigenaar te Appelscha erfgenaam van wijlen zijn vader *Barteld Koerts* en verklaart dat hij en zijn mede-erfgenamen in eigendom bezitten enige hoogvenen met de grond te Appelsche, gelegen in het zogenaamde Boereveen en op de Akkers ten noorden van de zathe Het Hoogeveen genaamd (d.z. de z.g. „42 Akkers”). Voor het toegestane

O punt
vet

~~56~~ 57

recht om de turf en baggelaar uit deze venen over de Compagnons-vaarten te vervoeren draagt hij over „in waren en vrijen eigendom: 1°: De gerechte één vijfde gedeelte van al zijn hoogvenen met de ondergronden behorende tot of afkomstig van de zathe te Appelsche voormaals ten stemkohiere en thans nog ten floreenkohiere bekend met Numero *Elf*, zowel die welke in het Boereveen als op de Akkers aan de noordkant van de zathe Het Hoogeveen genaamd of elders te Appelscha gelegen zijn. 2°: De gehele ondergrond van de overige vier vijfde gedeelte van alle hoogvenen die de requirant aan zich behoudt, gelegen te Appelsche en behoord hebbende bij vorengemelde zathe Numero *Elf*”.

Dit contract lijkt, als men het zo leest, in geen enkel opzicht af te wijken van het „standaard” contract, en het zou dan ook niet in 't bijzonder het vermelden waard zijn, als daarin niet sprake was van venen, die behoord hadden bij de zathe No. 11, want wat is namelijk het geval? Deze hoeve behoorde al in 1698 aan Augustinus Lycklama à Nijeholt, grietman van Opsterland en bleef dat tot zijn dood in 1744. Daarna, in 1748, waren de eigenaren de erfgenamen van deze Augustinus. In 1758 en 1768 was het L(ubbarus) Lycklama à Nijeholt³²). In 1778, na de dood van deze Lubbartus, die secretaris van Opsterland was, zijn de eigenaren de vier grietmannen D. B. Lycklama à Nijeholt, V(incentius) van Glinstra, E(do) A(lma) van Idema en A(ugustinus) Lyckama à Nijeholt³³) (Van Glinstra en Van Idema nomine uxore), ieder voor een vierde. Deze Augustinus Lycklama à Nijeholt (1742-1789) was gehuwd met Susanne des H. R. Rijksbarones thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg. In 1788 is deze Augustinus eigenaar van de zathe No. 11 en in 1789 zijn weduwe. Na haar overlijden in 1799 vinden we in het eerstvolgende floreenkohier van 1818 (in 1808 werden geen floreenkohieren opgemaakt) als eigenaar van de zathe Nummer 11 vier zusters: Suzanna, Martha, Christina en Augustine Bögel, dochter van Georgine Wolffeline Françoise Lycklama à Nijeholt, dochter van Augustinus, die gehuwd was met Philip Hendrik Wering Bögel. In 1828 is de nieuwe eigenaar A. B. Prakken van Oosterwolde⁴), die van 1832 tot 1839 Opziener van de Compagnons was. Deze bleef de eigenaar tot zijn dood in 1851, waarna zijn zoon B. A. Prakken hem opvolgde.

Zoals men ziet, is er in de floreenkohieren geen spoor van bewijs te vinden dat de genoemde Koenraad Bartelds de Ruiters eigenaar is geweest van zathe No. 11. Uit een onderzoek in het familienamenregister van 1811/12 bleek, dat Barteld Koenraads de Ruiters deze

57 58

naam in dat jaar aannam. Hij woonde op Tronde bij Elslo. Dit is dezelfde, die Koenraad in het contract Barteld Koerts noemde als zijn vader. In het overlijdensregister van Ooststellingwerf werd zijn overlijdensakte gevonden, waarin staat, dat Koenraad Bartelds de Ruiters, geboren te Makkinga op 15 januari 1769, van beroep boer, echtgenoot van Antje Lammerts Bakker, zoon van Barteld Koenraads de Ruiters, te Appelsche in het huis Numero 41 is overleden op 13 januari 1835, nalatende zijn weduwe, twee broers en een zuster. Vast staat dus dat Koenrad Bartelds wel in Appelsche heeft gewoond, maar dat hij de zathe No. 11 van zijn vader geërfd zou hebben, is zeker niet juist, omdat deze in Tronde woonde, en er geen spoor van bewijs in de kohieren is te vinden. De enige die vermoedelijk verwant aan hem was, en die wél in de kohieren voorkomt, is ene Hendrikje Koerts, dat we dus nu ook kunnen lezen als Koenraads, die in 1818 in het floreenkohier voorkomt onder de vele eigenaren van de hoeven No. 8 en 9. Zij was voor 47/3840ste gedeelte eigenaar van No. 8 en voor 11/60ste gedeelte van de zathe No. 9. Zij zou dus, gezien haar naam, een zuster geweest kunnen zijn van Barteld Koenraads. Wat haar relatie met de andere eigenaars van deze beide hoeven was, is ook niet meer na te gaan. Onder de vele stukken in No. 522 van de Inventaris van het Archief van de Opsterlandse Veencompagnie bevinden zich enige lijsten met namen van de erfgenamen van Andries Boukes (of: Bokes) Zwaga van Wijnjeterp, die aanspraak maakten op een deel van het hoogveen in Appelsche en Fochtelo. Hierbij vond ik ook „de erven van Coenraad Bartelds van Tronde”, idem van Jan Bartelds, Jurjen Bartelds, Rinskjen Bartelds en Albert Bartelds. Dat zijn dus waarschijnlijk 5 kinderen van Barteld Koerts (Koenraads), waarvan volgens de bovenaangehaalde overlijdensakte in 1835 nog drie in leven waren: twee broers en een zuster (Rinskjen Bartelds). Maar in het desbetreffende stuk in Inventarisnummer 522 gaat het om gedeelten van het hoogveen in Appelsche, niet om de zathe No. 11, maar om een akker in het stuk (de uitgang) „de 42 Akkers”, zodat Koenraads aanspraken op venen uit de hoeve No. 11 nog een raadsel blijven.

Men kan zich natuurlijk voorstellen dat de erfgenamen van Augustinus Lycklama à Nijeholt de hoeve na 1818 hebben verkocht, maar dat zij daarbij óók het erbij behorende hoogveen zouden verkopen, is niet aannemelijk. Het is inderdaad wel gebeurd met enkele boerderijen, maar steeds zijn die dan uitdrukkelijk zonder het hoogveen verkocht. Dat was o.a. het geval met de

~~58~~ 59

zathe Het Hoogeveen (No. 1), die na 1789 werd verkocht aan Heere Andries Andringa en Egbert Jans. Deze Andringa en veel andere leden van die familie komen ook voor op de zoëven genoemde lijst met erfgenamen van Andries Boukes Zwaga. Ik kom daar later nog wel op terug.

Van alle hoeven in hoog Appelsche die niet geheel het eigendom waren van de Heeren Compagnons, en die zij dus deelden met een aantal andere eigenaren, waren de nummers 8 en 9 het meest versnipperd over een groot aantal eigenaren en/of hun erfgenamen. Volgens het floreenkohier van 1818 waren in dat jaar de eigenaars van de zathe No. 8, behalve Reinhard van Lijnden (als een van de Compagnons): Theunis Lieuwes, Klaas Theunis, Alle Jacobs en Jannes Jans Terwischa, ieder voor 1/24ste gedeelte, Jan en Jannes Jans Gorter, ook ieder 1/24ste; Pieter Eijeses 47/1920ste gedeelte en Jan Eijeses 19/1920ste; Klaas Sakes, Hendrik Klases en Hendrikje Koerts ieder 47/3840ste gedeelte. Van zathe no. 9 waren dat: Klaas Theunis voor 13/60ste, Jan en Jannes Jans Gorter, Teunis Luities, Albert Luities en Alle Jacobs ieder voor 1/20ste gedeelte; Pieter Eijeses voor 11/160ste en Jan Eijeses voor 7/160ste gedeelte; Klaas Sakes, Hendrik Klases en Hendrikje Koerts 11/320ste elk. Van alle genoemde personen herken ik met zekerheid als ook in Appelsche wonenden alleen Pieter en Jan Eyses; een zoon van Pieter Eijeses was Wilt Pieters, die in 1811 de naam Eisinga als familienaam koos. Jan en Jannis Jans Gorter woonden in Donkerbroek, en Alle Jacobs in Tronde. Van de overigen valt zonder meer niets met zekerheid te zeggen.

Tot welke complicaties en ingewikkelde berekeningen de hier genoemde verdeling moest leiden, zien we in het vrijkoopcontract, dat deze eigenaren en/of hun erfgenamen in 1829 met de Heeren Compagnons afsloten. Op 19 juni en 31 juli van dat jaar ondertekenden de beide gecommiteerden van de Compagnons en een negental mede-eigenaren, optredende voor zichzelf en/of als gelastigden van de verdere eigenaren dit contract, waarin het ging om de hoogvenen, die behoord hadden aan de hoeven No. 8 en No. 9. Die ondertekenaren waren:

1. Jannis Jans Gorter, landeigenaar en huisman te Donkerbroek, voor zichzelf en als gelastigde van de verdere erfgenamen van wijlen Wijbe Nijenhuis, tezamen eigenaren van 1/24ste gedeelte in de zathe No. 8 en van een achtste gedeelte in de zathe No. 9.
2. Roel Roels de Jong, huisman te Beets, voor zichzelf en als gelastigde van de verdere erfgenamen van wijlen Abel Roelofs en

5960

Antje Roelofs, tezamen (buiten de gedeelten van Sygertjen Jans en Jantjen Jans, die al eerder waren verkocht aan de Heeren Compagnons) eigenaren van 1/27ste gedeelte van de zathe No. 8 en voor een negende gedeelte van No. 9.

3. Klaas Jannes Prakken, ontvanger der directe belastingen en accijnzen te Beetsterzwaag, voor zichzelf en als gelastigde van de verdere erfgenamen van wijlen Klaas Theunis, tezamen voor 1/24ste gedeelte in de zathe No. 8 en voor 13/60ste gedeelte in No. 9.

4. Jan Jans Allen, landeigenaar en huisman, wonende op Tronde onder Elsloo, voor zichzelf en als gelastigde van de verdere erfgenamen van wijlen Jannes Jans Terwischa, tezamen voor 1/24ste gedeelte in de zathe No. 8, en voor 1/20ste gedeelte in No. 9.

5. Klaas Sakes Delleburen³⁴), landeigenaar te Oldeberkoop, voor zichzelf en als gelastigde voor de verdere erfgenamen van wijlen Hendrik Klaas Marks, tezamen voor 47/3640ste gedeelte in de zathe No. 8, en voor 11/320ste gedeelte in No. 9.

6. Dezelfde als gelastigde voor de erven van wijlen Alle Jacobs, tezamen (buiten de gedeelten van Jan Jans Veenstra en Grietje Jans Veenstra, eerder aan de Compagnons verkocht) voor 16/432ste gedeelte in de zathe No. 8 en voor 16/360ste gedeelte in No. 9.

7. Jannes Jans Prakken, landeigenaar, wonende op Tronde onder Elsloo, als gelastigde van de erven van wijlen Theunis Luytjens, tezamen (buiten de gedeelten van Jan Andries, Wilt Andries en Theunis Andries van der Meulen, eerder verkocht aan de Compagnons) voor 17/480ste gedeelte in de zathe No. 8, en voor 17/400ste gedeelte in No. 9.

8. Hendrik Durks Kuiper, huisman te Elsloo en Folkert Wilts van der Meulen, molenaar te Donkerbroek, voor hemzelf en als gelastigde van de verdere erven van wijlen Albert Luytjens, tezamen voor 1/24ste gedeelte in de zathe No. 8, en voor 1/20ste gedeelte in No. 9.

9. Jan Hendriks Tiesinga, landeigenaar te Appelsche, voor zichzelf en als gelastigde van de verdere erven van wijlen Pieter Eijeses, tezamen voor 47/1920ste gedeelte in de zathe No. 8 en voor 11/160ste gedeelte in No. 9.

10. Dezelfde Jan Hendriks Tiesinga als gelastigde van de erven van wijlen Jan Eijeses en Blijden Eijeses, tezamen voor 19/1920ste gedeelte in No. 8 en voor 7/160ste gedeelte van No. 9.

11. Jacob Hendriks de Vries, koopman te Elsloo, als gelastigde

6061

van de erven van wijlen Hendrikje Koerts, tezamen voor 47/3840ste gedeelte van No. 8 en van 11/320ste gedeelte van No. 9.

Dit alles wordt dan samengevat en als volgt uitgedrukt: de gezamenlijke requiranten zijn de eigenaars van 11578/34560ste gedeelte van de hoogvenen van de zathe te Appelsche vroeger bekend onder No. 8 ten stemkohiere en van 11822/14400ste gedeelte van No. 9. En zij vervolgen aldus: „Welke onze respectieve voorouders met meer andere *massaal en ongescheiden* hebben bezeten, buiten het aandeel van wijlen den Heer Augustinus Lycklama à Nijeholt, in leven grietman over Opsterland daarin eigen geweest”. Nadat de requiranten zich op deze wijze hebben gepresenteerd, zien we even verder dat zij hun eigendommen - enige aandelen in het hoogveen met de grond gelegen te Appelsche - als volgt preciseren: „1°: (in letters) 11578/34560ste gedeelten van een stuk hoogveen gelegen te Appelsche *De Grootte Leijen* genaamd en van 7 Akkers hoogveen liggende aldaar aan de noordkant van de zathe Het Hoogveen genaamd, en 11822/14400ste gedeelten van een stuk hoogveen de *Kleine Leijen* genaamd en van 2 Akkers hoogveen liggende aan de noordkant van de zathe genaamd Het Hoogveen. Behorende de 2 eerstgenoemde aandelen tot de zathe bekend onder numero 8 en de beide laatstgenoemde aan numero 9. 2° (in letters): 5789/241920ste gedeelten van het zoogenaamde *Boereveen* te Appelsche, behorende tot de zathe bekend onder numero 8, en 5911/100800ste gedeelten van het *Boereveen* behorende bij No. 9.”(....) „welke veenen thans volstrekt van gene de minste hoe ook genoemde waarde zijn” enz. enz. Volgen de reeds eerder door mij beschreven passages, waarna het contract wordt opgemaakt, krachtens hetwelk de Requiranten, voor zichzelf en hun lastgevers, alsook aan hunne successoren het recht wordt verleend om de Turf en Baggelaar uit hun venen langs de wateren der Heeren Compagnons af te voeren, waarvoor de requiranten aan de Compagnons afstaan de gerechte één vijfde gedeelte van de genoemde stukken veen en de gehele ondergrond van al hun hoogveen dat zij te Appelsche bezitten; plus alle andere bijkomende condities die ik eerder heb genoemd. Aldus door requiranten, die daarvoor domicilie kiezen ten huize van Jan Hendriks Tiesinga, ondertekend. De twee gecommiteerden van de Heeren Compagnons ten huize van Jonkheer Binnert Philip van Eysinga te Beetsterzwaag.

Men weet niet, wat meer te bewonderen: de wijze waarop al die nazaten van vroegere eigenaren zijn opgespoord en tot mede-

61 62

ondertekening van dit accord zijn bewogen, of de pijnlijk precieze berekening van ieders respectieve aandeel in dit veen: tot in tweehonderd en veertigduizendsten! En dan te bedenken dat dan ook nog eens het juiste bedrag voor ieders aandeel in de opbrengst van het veen moest worden berekend!

Nog een paar slotopmerkingen over enkele in dit contract vermelde namen: Ad 1: Wie deze Wijbe Nijenhuis is geweest, is mij niet bekend, evenmin als de daarin genoemde Abel Roelofs en Antje Roelofs. Ad 6: De Jan Jans en Grietje Jans hieronder genoemd, waren de kinderen van Jan Allen, zoon van Alle Jacobs. Jan Alles nam in 1811 de familienaam Veenstra aan. Jan Jans en Grietje Jans Veenstra verkochten hun aandeel aan de Heeren Compagnons blijkens Koopbrief op 5 juli 1824. Ad 7 en 8: De hieronder vermelde Van der Meulens zijn, voor zover ik heb kunnen nagaan, geen familie van de Van der Meulens in het eerste vrijkoopcontract. Jan Andries, Wilt Andries en Theunis Andries waren de drie zoons van Andries (Wilts?) van der Meulen, vermoedelijk een broer van de onder 8 vermelde Folkert Wilts van der Meulen, die molenaar was in Donkerbroek. Het is echter wel merkwaardig dat ook die Drachtster Van der Meulens afstammen van een molenaar in Oosterwolde! Het aandeel van de drie broers Van der Meulen werd aan de Compagnons verkocht blijkens Koopbrief op 27 augustus 1827.

Het volgende contract waarover ik iets wil zeggen, is er een waaruit kan blijken hoe de grote geografische verspreiding van de vele erfgenamen vaak tot grote moeilijkheden heeft geleid bij het opsporen ervan en de pogingen om hen te bewegen machtigingen te verstrekken aan enkele personen, die dan namens hen het contract konden ondertekenen. Dat contract werd op 13 september 1827 ondertekend door

1. K(laas) T(ymens) Buitinga, landeigenaar te Nijeholtpade, voor een zesde gedeelte.
2. H(endrik) M(artens) Houtstra, landeigenaar te Oldeberkoop, voor zichzelf en als gelastigde voor een groep van zes familieleden, samen ook voor een zesde.
3. H(endrik) A(lles) Scheenstra, „landeigenaar op de Idsert”, voor zichzelf en als gelastigde voor een groep van vijf familieleden, ook voor een zesde.
4. J(an) J(osephs) de Jong, landeigenaar, wonende „op de Idsert”, voor zichzelf voor een achtste gedeelte.
5. P(ieter) J(osephs) Holman, landeigenaar te Finkega, voor

6263

zichzelf en als gelastigde van een groep van zeventien anderen, samen ook voor een achtste.

6. G(eert) J(osephs) Bouma, landeigenaar te Steenwijkerwold, voor zichzelf en als gelastigde van zeven anderen, ook samen voor een achtste gedeelte.

7. A(ssuerus) T(itus) Terwisga van Scheltinga te Oosterwierum, voor zichzelf en als gelastigde van een groep van elf anderen, tezamen ook voor een achtste gedeelte.

Alle 52 mede-eigenaren worden hierin met name genoemd, en de diverse woonplaatsen waren: Oldeberkoop, Makkinga, Oosterwolde, Noordwolde, Steggerda, Finkega, Olde- en Nijeholtpade, Ter Idzard, Heerenveen, St. Nicolaasga, Joure, Bolsward, Sloten, Harlingen, Oosterwierum, Steenwijkerwold, Paaslo en Exel (dit wordt in het contract opgegeven als liggende in Limburg, maar dat klopt niet; Exel ligt in Gelderland bij Laren). Twee plaatsen kan ik niet thuisbrengen: Hiltje Lodewijks, huisvrouw van en gesterkt met haar man Pieter Sakes Veldman, boer, wonende *in de Broek* en Korneliske Lodewijks, huisvrouw van Kornelis Tjibbes Witteveen wonende *in de Scharren*. Deze 52 personen zijn gezamenlijk voor het geheel eigenaars van het hoogveen met ondergrond behorende bij de zathe No. 7 en van een vierde gedeelte van het hoogveen en de ondergrond behorende bij de zathe No. 4 en een derde gedeelte van het zogenaamde Kloksveen.

Ik herinner er nog even aan dat deze hoeve No. 7 afkomstig is uit het bezit van Hendrik Wiltinge en dat in 1778 Marten Hendriks de eigenaar was van No. 7 en van een vierde gedeelte van No. 4. Deze twee eigendommen zijn tot het laatste toe bij elkaar gebleven, want tussen 1788 en 1798 is Marten Hendriks overleden en in dat laatste jaar waren de eigenaars Marten Hendriks, Tymen Clasen en Wybe Saakes, namens zijn vrouw. In het onderhavige accoord zien we in Klaas Tymens Buitinga een zoon van Tymen Clases, in Hendrik Martens Houtstra en Antje Martens Houtstra kinderen van Marten Hendriks, terwijl Antje Wybes, de huisvrouw van Hendrik Alles Scheenstra, evenals Sake Wybes Siegersma te Nijeholtpade en Jantje Wybes, huisvrouw van Hendrik Pieters Schroor te Oldeholtpade, kinderen waren van Wybe Sakes. Vreemd in deze geschiedenis is echter dat de eigenaar van de hoeve No. 7 en een vierde part van No. 4 in 1818: Klaas Hendriks Dorprechter, in deze vrijkoopakte in het geheel niet voorkomt. Op zichzelf is dat niet zo verwonderlijk, omdat deze Klaas Hendriks Dorprechter op 2 februari 1819 te Appelsche overleed, maar dat ook zijn kinderen:

6364

Hendrik, geboren 12 mei 1790 te Appelsche en overleden 15 mei 1837 te Fochteloo, en Antje, geboren 1803 en gehuwd met Jan Lammerts Tiesinga, niet in dit contract voorkomen, is toch wel vreemd. Wat deze zaak nog een beetje vreemder maakt, is het feit dat in 1823 reeds Hendrik Klaas, de zoon van Klaas Hendriks Dorprechter de hoeve No. 7 en het vierde part van de hoeve No. 4 heeft verkocht aan de Maatschappij van Weldadigheid te Frederiksoord, blijkens een onderhandse akte gedateerd op 11 september 1823 en geregistreerd te Meppel op 5 juli 1827 en overgeschreven ten Hypotheekkantore te Heerenveen op 24 juli 1827³⁵). De verkopers in deze akte waren Hendrik Klaas Dorprechter en Jan Lamberts Tiesinga, gehuwd met Antje Klaas Dorprechter (zie ook onder noot 11). Als nu toch in september 1827 dit vrijkoopcontract kon worden opgemaakt, dan moet dit toch wel betekenen dat deze verkoop aan de Maatschappij van Weldadigheid geschiedde met uitsluiting van de bij de hoeven behorende hoogvenen. Maar dat verklaart nog niet hoe het komt dat Hendrik Klaas en zijn zuster Antje Klaas niet als mede-eigenaren van het veen voorkomen in het vrijkoopcontract.

Deze raadselachtige gang van zaken is de reden waarom ik nu toch ook nog melding moet maken van het in 1829 gesloten contract, waarbij drie groepen eigenaars zijn betrokken, die gezamenlijk hoogvenen bezitten in een uitgang het *Meekhofsveen* genaamd en het zogenaamde *Boereveen*, welke venen hebben behoord bij de zathe bekend ten floreenkohiere van Appelsche onder numero *Twee*. Deze drie groepen waren:

1. Een negental personen, voor wie Jan Hendriks Tiesinga, landeigenaar te Appelsche, ondertekent. Tezamen bezitten zij een derde gedeelte.

2. Zeven personen, allen behorende tot de familie Van Weperen, voor wie Jannis Jans van Weperen, landeigenaar te Oosterwolde, ondertekent. Dezen bezitten tezamen één vijftiende gedeelte.

3. Elf personen, allen behorend tot de familie Koops, voor wie Andries Jacobs Koops ondertekent, ook voor één vijftiende gedeelte.

De eerste groep bezit in de uitgang Meekhofsveen een derde gedeelte van drie vierde parten en van het Boereveen 1/56ste gedeelte. De tweede groep 1/15de van drie vierde parten van het Meekhofsveen en 1/280ste van het Boereveen. De derde groep tenslotte is eigenaar van ook 1/15 van drie vierde parten van het Meekhofsveen en van 1/280ste gedeelte van het Boereveen.

Ik heb dit vrijkoopcontract nog besproken omdat bij de

6465

erfgenamen in de eerste groep voorkomen de namen van Hendrik Klaas Bijzitter, boer, wonende te Appelscha, Jan Klaas Bijzitter, schoolonderwijzer, wonende te Zuidlaarderveen en Janke Klaas Bijzitter, huisvrouw van Andries Jans Terwisga, arbeider, wonende te Appelscha, die tezamen eigenaar zijn van een vijftiende gedeelte. Nu is *Bijzitter* een naam die ik in Appelsche nooit heb gevonden, maar de gelijkenis van de voornamen Hendrik en Klaas, en het feit, dat Bijzitter en Dorprechter oorspronkelijk namen waren voor twee vrijwel dezelfde functies, deed mij vermoeden dat dit leden waren van dezelfde familie. Nader onderzoek in het bevolkingsregister van Ooststellingwerf leerde echter dat dit niet het geval was. Hendrik Klaas Bijzitter werd in 1789 te Elsloo geboren. Zijn beroep wordt omschreven als arbeider. Hij was getrouwd met Anna Geerts Lok, geboren 1799 in Smilde. Zijn vader, Klaas Bijzitter, overleed te Makkinga in 1797. Hendrik Klaas Bijzitter overleed op 10 november 1851 te Appelscha.

Een andere reden waarom ik dit contract nog heb besproken, is een zuiver persoonlijke zaak. In de eerste groep wordt namelijk ook genoemd Jan Jans Mulder, molenaar te Appelsche, die tezamen met twee anderen ook een vijftiende gedeelte in eigendom heeft. Deze Jan Jans, die op 25 februari 1759 te Appelscha werd geboren, „op de Bult, onder de klokslach van Appelsche”, was namelijk mijn bet-overgrootvader, die in 1811 zijn beroepsnaam als familienaam koos. Zijn vader stond bekend als „de oude mulder van de Bult”. Jan Jans was gehuwd met Rensje Pieters Dijk, van de plaats „De Dijk” (floreenummer 26). Het is mij niet bekend op welke manier hij tussen al deze erfgenamen verzeild is geraakt, maar het zou mogelijk zijn via een van zijn eerdere huwelijken - hij werd namelijk tweemaal weduwnaar en Rensje was zijn derde vrouw. De relatie met de bezittingen in Hoog Appelsche loopt beslist niet via haar.

In de onderhandse akte van 1777, waarin de eigenaren van zathen, landen, enz. enz. van Appelsche aan Daniël de Blocq Lycklama à Nijeholt consent verleenden tot het graven van de Opsterlandse Compagnonsvaart door hun eigendommen, was één van de ondertekenaren ene Petrus Bosch, die mede als gelastigde tekende voor zijn zuster Geesijn Bosch. Het was mij destijds niet gelukt de identiteit van deze Bosch vast te stellen en ik veronderstelde dat hij ook één van die Stellingwerfers was, die hun gewone naam niet „deftig” genoeg vonden, en die daarom, in navolging van en in het gezelschap van zoveel „grote” Heeren, zijn naam Pieter Bos had veranderd in Petrus Bosch (zie blz. 60). Maar

65 66

7 38

zoals het zo dikwijls gaat met zulke fantastische conclusies: hij werd natuurlijk door de waarheid achterhaald, toen ik het op 19 augustus 1830 gedateerde vrijkoopcontract bekeek, waarin de requiranten waren Geertruida Petrus Bos, weduwe van wijlen Johannes Roelofs Scheltinga, landeigenaar te Wolvega, Jantje Widmers Langedijk, Lid van de Grietenijraad van Weststellingwerf, als erfgenaam in vruchtgebruik van de nalatenschap van zijn (wijlen) huisvrouw Appollonia Petrus Bos, ook te Wolvega en Petrus Johannes Scheltinga, landeigenaar te Oldetrijne. Zij doen dit mede als gelastigden voor een andere groep van eveneens geheel onbekende personen, wonende in Steenwijkerwold, Oldemarkt en Blesse, allen behorende tot dezelfde familie. Het gaat in dit contract om de gerechte helft van het hoogveen in de zogenaamde Wiltingemaad in Appelsche. De hierbij genoemde Geertruida en Appollonia waren dochters van de Petrus Bosch van 1777, die dus blijkbaar ook in Wolvega woonde. Een schriftelijk verzoek om nadere inlichtingen omtrent deze familie Bos(ch) aan de gemeentesecretarie van Weststellingwerf bleef helaas onbeantwoord, zodat ik nog niet heb kunnen vaststellen, hoe deze aan de helft van de Wiltingemaad is gekomen. Daar zal wel een huwelijk met een dochter van een Appelscher boer aan te pas zijn gekomen.

Nadat ik mijn manuscript had verzonden ontving ik nog een antwoord op mijn verzoek om inlichtingen van de gemeentesecretarie van Weststellingwerf, met vrijwel geen informatie, behalve dan de bevestiging van mijn vermoeden dat de gezochte Petrus Bosch inderdaad in Wolvega woonde, en eigenlijk, zoals ik ook reeds vermoedde, Pieter Everts Bos heette en dat Appollonia en Geertruida zijn dochters waren. Een onderzoek in het Rijksarchief van Friesland, gedaan door de heer P. Nieuwland, leverde echter een positief resultaat op. Het bleek dat Petrus Everts Bos (ook *Bosch*) was gehuwd met ene *Antjen Luitjes* (zij werd óók *Bos* genoemd, maar dat was bij echtgenotes heel vaak de gewoonte). Het paar trouwde in Wolvega op 1 april 1770. Petrus was N.H., maar zeer waarschijnlijk was Antje Luitjes R.K. In ieder geval werden hun beide dochters R. K. gedoopt: Apeltje (dat zal wel *Abeltje* moeten zijn), later bekend als Appollonia, op 17 april 1772 en Gertrudis (later bekend als Geertruida) op 13 augustus 1775. Beide trouwden, Appollonia met Jantjen Widmers Langendijk en Geertruida met Johannes Roelofs Scheltinga. Appollonia overleed op 2 mei 1824 (in een andere bron wordt 3 mei genoemd) en Geertruida op 8 april 1845. Alles te Wolvega. Pieter Everts Bos

~~66~~ 67

moet in 1780/81 zijn overleden, want in 1781 treden zijn erven in zijn plaats. In 1782 waren de twee kinderen ook de universele erfgenamen van hun tante Geesjen Everts Bos (de „Zuster Geesien” in de akte van 1777), die op 20 juni 1782 overleed. De familie Bos was toen vrij welgesteld. Op het personele kohier van 1768 waren Evert Jans kinderen (dat waren Pieter en Geesien) aangeslagen voor f 3450,-. In 1772 is de tenaamstelling Geesjen en Pieter Bos; in 1774 wordt het aangeslagen kapitaal verhoogd tot f4.000,-. De vraag: wie was die *Evert Jans*, wiens kinderen Pieter en Geesien Everts Bos heetten?, is nog niet geheel opgelost. De heer Nieuwland meent hem gevonden te hebben in Oldeholtspade, waar in 1718 en 1728 een Evert Jans de meijer was van de plaatsen 11 en 12 op het stemkohier, waarvan de eigenaar was Dr. Petrus Nicolai, die als „papist” te boek staat. Deze was getrouwd met een Abeltje Jans, en Nieuwlands conclusie is dat dit de ouders waren van Pieter en Geesien. In het R.K. overlijdensregister vond hij nog een aantekening van het overlijden op 19 januari 1742 van *Aepelijck Everts*, die dan dezelfde zou zijn als de genoemde Abeltje Jans.

Omdat deze oplossing geen enkel houvast oplevert voor de connectie Petrus en Geesien Bosch met eigendommen in Appelsche, geloof ik niet, dat Nieuwlands conclusie helemaal juist is. Ik heb namelijk ook een Evert Jans gevonden (hij wordt ook Mr. Evert Jans genoemd) in Ooststellingwerf. Ik mag daarvoor verwijzen naar mijn artikel „Papisten in Ooststellingwerf in de 17de en 18de eeuw” (*Driem. Bl.* 26 (1974) blz. 13-18). Onder deze „papisten” is ook een Evert Jans en wel in verschillende dorpen, waar hij samen met zijn broer *Luytjen Jans* eigenaar is van boerderijen. Wij kunnen hun herkomst als volgt nagaan: in 1698 is Jan Luytjes eigenaar van de hoeven No. 8 in Nijeberkoop (deels), No. 3 in Langedijke en No. 5 in Oosterwolde. In 1728 zijn Evert Jans en Luytjen Jans gezamenlijk eigenaars van dezelfde hoeven. Zij zijn dus „papisten”. Het klinkt misschien vreemd, maar de connectie met bezit in Appelsche van Petrus en Geesien Bosch, ligt in de eigendom van de hoeve No. 3 in Langedijke. In 1640 was Luytien Foppes, Bijsitter in Langedijke, getrouwd met Wobbe Hendriks (Wiltinge), één van de twee dochters van Hendrik Wiltinge, de eigenaar van o.a. Appelsche No. 24 (de Sate Terwische) en Nrs. 3 en 7 in Hoog Appelsche. Luytien Foppes was de eigenaar van Langedijke No. 3. Na het overlijden in 1637 van Hendrik Wiltinge erfde Wobbe een derde van zijn bezittingen, waaronder dus ook een deel van de eigendommen in Hoog Appelsche. Jan Luytjes erfde van zijn ouders

69 68

en diens beide kinderen Evert Jans en Luitjen Jans weer van hem, en zó kwamen Pieter Everts en Geesien Everts aan hun eigendom in Appelsche en vandaar hun handtekening onder de akte van 1777. En van de „geregte” helft van de *Wiltिंगemaad!*

De elf vrijkoopcontracten waarover ik tot zover heb gesproken, bevinden zich zoals gezegd in het Archief van de Compagnons, in Inventarisnummer 523 maar er is nog een tweede Inventarisnummer, No. 522, dat op de omslag van de map het opschrift draagt: „Stukken betreffende diverse regelingen met mede-eigenaren van veenen te Appelscha en Fochteloo, 1834-1902”. Bij het lezen van dit opschrift rijst onwillekeurig de vraag, waarom die regelingen met mede-eigenaren niet in Nummer 523 zijn ondergebracht, want die vrijkoopcontracten waren toch juist de regelingen met mede-eigenaren van het veen? Maar als men de inhoud van deze omslag heeft bestudeerd, dan is het antwoord op die vraag gemakkelijk te geven: In deze omslag bevindt zich namelijk, op enkele uitzonderingen na, geen enkel stuk met een ondertekening, terwijl geen enkel stuk gedateerd is, en er is geen enkele „regeling” met welke mede-eigenaars dan ook. Het zijn alleen enkele (kopieën van) brieven, concept-aktes, een aantal lijsten met namen en adressen van erfgenamen van vroegere eigenaars, voornamelijk die van ene Andries Bokes (ook: Boukes) Zwaga van Wijnjeterp, mede-eigenaren in het hoogveen van Appelsche in de „uitgangen” genaamd *de 42 Akkers* en het *Achterland of Kibbelveen*. Verder zijn er ook stukken die betrekking hebben op de boekweitverbouw op het hoogveen en de verdeling van de opbrengsten van deze verbouw, met verdelingsopgaven voor de verschillende mede-eigenaren; drie Concepten van Contracten van Dading, en tenslotte nog een paar kaartjes van de verveningen van vóór 1841 en een opgave van de kadastrumnummers van de diverse stukken hoogveen (alles in Sectie D, Kad. Gem. Makkinga), en de grootte van die stukken. Op diverse stukken zijn nog (klad)-notities van de hand van Compagnonsbazen of Opzichters, waarvan sommige betrekking hebben op uitbetaling van gelden aan eigenaren. Maar, zoals reeds eerder opgemerkt, ook in deze omslag ontbreken kwitanties daarvoor.

Twee feiten komen uit al deze papieren tevoorschijn: 1°. Er werd reeds vanaf 1812 door de Compagnons of namens hen geboekweit, zoals dat heette, en dat werd na 1827 voortgezet op nog niet „aan sneed” zijnde hoogvenen en ook op veen, dat niet hun eigendom was. De opbrengsten van deze boekweitverkopen werden door

6869

de Compagnonsbazen uiterst nauwkeurig geadministreerd. 29. Er bestond zelfs in 1856 nog geen regeling met de mede-eigenaren in „de 42 Akkers” en het Achterland, voor zover dat de Erven van Andries Bokes Zwaga betrof. Pogingen om tot zo'n overeenkomst te geraken dateren reeds van 1824, maar telkens schijnt er iets tussen gekomen te zijn, waardoor die pogingen op niets uitliepen. Over deze onderhandelingen blijkt het volgende: Op 1 juli 1824 vond in Makkinga een bijeenkomst plaats van een groot aantal mede-eigenaren van hoogveen in Appelsche - zelf spraken zij van „zekere uitgestrekte hoogvenen onder den Dorpe Appelsche” - waarin de problemen werden besproken, en daar werd tenslotte aan een vijftal personen uit hun midden volmacht gegeven om met de Heeren Compagnons te onderhandelen, en tevens om, voor zover zij dat nodig zouden vinden, hun eigendommen te „begruppen”, ter beboekweiting te verhuren, en deze venen te geschikter tijden te doen verkopen, en inmiddels die inkomsten te ontvangen en met de uitgaven te verantwoorden. Deze vijf volmachten waren: Teunis Jans Poort en Johannes Matthijs Schurer, beiden te Makkinga, Abel Jans Zwart te Wapserveen, Jan Roelofs Bakker te Dwingeloo en Andries Allen Boekhorst te Elsloo. Alle vijf namen die we ook tegenkomen onder de vele Erven van Andries Bokes Zwaga. De volmacht werd geregistreerd te Meppel, op 9 februari 1826.

Op 6 februari 1843 werd een brief geschreven aan Mr. H. van der Laan te Heerenveen, die, gezien het handschrift, afkomstig is van de Compagnonsbaas Prakken. Het is een antwoord op een brief van 21 januari 1843, en er wordt in meegedeeld, dat er op 8 mei 1835 een bijeenkomst is geweest in de herberg te Oudebercoop, met „enige der *vermeende* eigenaren” van de uitgang veen te Appelscha, bekend als het *Achterland* of *Kibbelveen*. Doel van die vergadering was om de aandelen van de hoofdeigenaren vast te stellen. De vergadering had echter geen resultaat opgeleverd, omdat men het over de aandelen niet eens kon worden. Van deze briefschrijver vernemen wij dan, dat de eigendom van de bedoelde uitgang door de Compagnons was vastgesteld als volgt: Voor de Heeren Compagnons zeven achtste gedeelten; voor Andries Bokes Zwaga Erven een zestiende gedeelte; voor Oost Schuurmans en Albert Hartkamp c.s. zeventien achtttiende van een zestiende gedeelte, en voor Freerk Fochtelloo te Franeker c.s. een achtttiende van een zestiende gedeelte.

Nadien zijn volgens Prakken de boekweitingden van dat veen ook op deze wijze verdeeld, doch Oost Schuurmans c.s. hebben deze

69 70

verdeling niet willen goedkeuren, omdat zij meenden meer eigendom in deze uitgang veen te bezitten. De cum socius van Oost Schuurmans wonende te Ruinerwold is zo groot en uitgebreid, dat er misschien wel meer dan honderd personen toe behoren in Friesland, Overijssel en Drente woonachtig. Gezien hetgeen ik hiervoor heb meegedeeld over een bijeenkomst in Oldeberkoop in 1824 klinkt ons vreemd in de oren de mededeling van Prakken, dat hij „voor enige dagen” ontdekt heeft (dat is dus in 1843, bijna 20 jaar later!), dat deze personen ofwel enigen uit die groep volmacht hebben verleend aan een vijftal leden om namens hen op te treden. Daarmee doelt hij dan op hetgeen ik hiervoor heb uiteengezet. Prakken besluit dan met de mededeling, dat hij Johannes Schurer te Makkinga heeft verzocht om zoveel doenlijk een lijst op te maken van alle namen van hun deelgenoten, de erven van Andries Bokes Zwaga, te ontdekken. En zoals gezegd vinden we in deze omslag niet één, maar een aantal van zulke lijsten.

Er bestond dus in 1843 nog geen regeling met de mede-eigenaren in „de 42 Akkers” en het Achterland (deel van de Grote Leijen), voor zover het de erven van Andries Bokes Zwaga betrof, deels omdat de erven het onderling niet eens konden worden, anderzijds omdat zij van mening verschilden met de Heeren Compagnons betreffende de grootte van hun eigendommen, terwijl men het ook niet eens kon worden over de vraag of alle 42 akkers precies even groot waren, of niet. Een en ander wordt duidelijk uit de kopie van een brief van de gecommiteerde van de Heeren Compagnons (Jhr.) J(an) A(nne) Lycklama à Nijeholt. Een brief die weliswaar ongedateerd is, maar die blijkens een paar passages geschreven moet zijn omstreeks 1 maart 1843. Er wordt namelijk verwezen naar een gesprek op 1 februari 1843 en op het eind wordt de wens uitgesproken, dat er „dit najaar” wederom een verkoping van veen kan plaats vinden. Dat mondeling onderhoud vond plaats op de genoemde datum in Gorredijk, met Tjibbe van der Hoop en Franke Zwaga (Van der Hoop was deurwaarder in Gorredijk en Zwaga huisman in Wijnjeterp). Het ging over de verkoop van hoogveen te Appelscha en omdat deze heren te kennen hadden gegeven dat zij een voorstel van de Compagnons gaarne schriftelijk zouden willen ontvangen om dat dan in een vergadering met de erven te bespreken en een beslissing te nemen. Daarom stelt de gecommiteerde van de Heeren Compagnons het volgende voor: „Uit de staat der eigenaren van het hoogveen te Appelscha blijkt, dat de Groote Leijen of Achterland voor een gedeelte eigenaars zijn de erven van Andries

70 71

Bokes Zwaga, en bovendien nog van het geheel van een Akker (groot ongeveer $6\frac{1}{2}$ bunders) van de 42 Akkers en - wat ondergetekende niet bekend is: van nogal een groot gedeelte in de Fochtelooevenen, volgens zeggen van Andries Heeres Andringa..." Daar nu met alle andere mede-eigenaren der Appelscher veenen, zoals die van het Boereveen, de Wiltingermaad, het Kerkeveen, het Kloksveen, de Kleine Leijen, het Meekhofsveen en de Grootte Leijen, een overeenkomst is aangegaan over de afvoer van hun gedeelte veen door de Compagnonsvaarten en wijken (zie de hiervoor besproken Vrijkoopcontracten. M.), zo stelt de ondergetekende „aan de Erven van Andries Boukes voor om met de Compagnons te contracteren omtrent hunne veenen gelegen te Appelscha en Fochteloo op de wijze zoals de Heeren Compagnons met de andere eigenaars hebben gedaan." Hij herhaalt dan het voorstel dat de Erven één of twee gecommiteerden uit hun midden benoemen om met de Compagnons te onderhandelen en een overeenkomst te sluiten. Om met meer gemak te kunnen onderhandelen, zullen de Compagnons geen aanspraak maken op de ondergronden, omdat de Rechtbank in dat geval (hij bedoelt natuurlijk: als zij wel die ondergronden zouden eisen) de overeenkomst zou moeten goedkeuren als er minderjarigen onder de erven mochten zijn. Voor het overige houden de Compagnons zich aan de bepalingen zoals die reeds gemaakt zijn in de contracten der andere venen. En daar het voornemen bestaat om „de weg naar de Fochtelooevenen zoo schielijk mogelijk in te slaan met de graverij", wordt de afvoer door de Compagnons gesteld een vierde voor de vrijkoop. Dat is aanzienlijk meer dan de een vijfde die in de vrijkoopcontracten werd gevraagd, hetgeen door de compagnons als volgt wordt gerechtvaardigd: „omdat zij dan met een langen vaart of wijk en een verlaat meer, dus met 9 verlaten bezwaard zullen zijn, en geen ondergronden vorderen." En hij besluit aldus: „Wanneer de te benoemen gecommiteerden met de ondergetekende konden handelen, dan zou de verkoop zich dit jaar nog kunnen uitstrekken tot de steenen van wijlen Andries Boukes en mede-eigenaren³⁶⁾, in welk geval mogelijk dit najaar weder enen verkoop zoude kunnen plaats hebben."

Deze brief, waarvan het stuk in Inventarisnummer 523 een kopie is, heeft in de marge een notitie, vermoedelijk van dezelfde hand, luidende: „Hier is geen voldoende antwoord op gekomen, doch de verkoop van veen uit de 42 Akkers zijn gang gegaan en die Erven door de daad toonen evenals de andere contractanten toe te staan."

AT 72

Uit deze notitie mag m.i. worden afgeleid dat er wèl een antwoord op die brief werd ontvangen, maar dat de Heeren Compagnons dit, om welke redenen dan ook, niet voldoende hebben gevonden, terwijl verder mag worden aangenomen dat de Heeren Compagnons tot de conclusie zijn gekomen dat er genoeg onderhandeld was, en dat zij toen toch maar zijn begonnen met de verkoop van veen uit de 42 Akkers, in de veronderstelling, dat de Erven Zwaga dan wel stilzwijgend zouden toegeven. Was het toen al zó: Wie zwijgt, stemt toe?

Het meningsverschil tussen de Compagnons en de Erven Zwaga ging eigenlijk alleen maar om de grootte van die ene Akker van de 42, die hun eigendom was, en niet omdat zij meenden dat ze recht hadden op meer akkers. Ook niet omdat zij bezwaar maakten tegen sommige bepalingen in het vrijkoopcontract. Zij, de Erven Zwaga, waren van mening dat niet alle 42 akkers van oudsher even groot waren, en dat zij reeds van oudsher waren „begruppeld”, hetgeen zou betekenen dat oorspronkelijk iedere eigenaar zijn eigen, nauwkeurig afgebakende (= begruppelde) akker had. Ongeveer zoals b.v. het bouwland op de Essen, waar iedere boer zijn eigen „akkers” had. Zij protesteerden tegen de verdeling in 42 precies gelijke delen, zoals die door het kadaster was vastgesteld. Daar tegenover stelden de Compagnons dat vóór de „begruppeling” en de beboekweiting, deze veenuitgang *evenals vele andere in moeras en drijvende toestand* heeft gelegen, waardoor afscheiding met greppels niet mogelijk was. Dat verder ook bij het onderhouden van scheidsslotten of groepen geen belang schijnt te hebben bestaan, omdat *daar, gelijk elders het veld, voor zover het droog lag, als gemeenschappelijke weide werd gebruikt*. Weliswaar zijn de akkers in deze uitgang in het plan van de Kadastrale Gemeente Makkinga, Sectie D, uitgemeten in percelen naarmate er verschillende eigenaren zijn, maar zulks is - volgens de Compagnons - „op het papier naar opgaven volgens overlevering daargesteld”.

Bij de bestaande onzekerheid zijn de Heeren Compagnons ten aanzien van de verdeling van de opbrengst van de verkochte percelen hoogveen uitgegaan van onverdeelde aandelen, zodat iedere akker het gerechte 1/42ste gedeelte zou bedragen, welke verdeling dan ook sedert het begin van de vervening van deze uitgang is gevolgd. Ook wijzen zij erop dat diezelfde verdeling bij de boekweitingen steeds zonder bepaald tegenbewijs als grondslag is genomen. Deze argumentatie vinden we terug in een drietal Concepten van z.g. Contracten van Dading in dezelfde Omslag

JR 73

van Inventarisnummer 522. Deze Concepten zijn wel niet woordelijk gelijklopend, maar inhoudelijk zijn ze vrijwel gelijk. Het enige wezenlijke verschil met vroegere voorstellen is wel, dat nú de Compagnons niet meer spreken over een vierde voor de vrijkoop, maar over een vijfde, dus geheel overeenkomstig de vroegere vrijkoopcontracten. Geen van deze concepten is door beide partijen ondertekend, en slechts één is gedateerd in september 1856, zodat we mogen aannemen dat er toen nog werd onderhandeld en geen overeenkomst tot stand was gekomen.

In onze 20ste eeuwse ogen was die hele strijd tussen de Erven Zwaga c.s. en de Heeren Compagnons eigenlijk een touwtrekkerij om niets. Immers, de 42 Akkers waren volgens een opgave van de Compagnons 278,50 bunders, terwijl die ene akker van de Erven Zwaga werd getaxeerd op 6,50 bunders. Zelfs al zou dat tweemaal zo groot hebben moeten zijn, wat voor verschil maakte dat nu uit voor een aantal erven, dat zeker op meer dan 150 mag worden gesteld? Maar dan vergeten we dat het voor de toenmalige eigenaren waarschijnlijk een principiële zaak was, waarin ze nu eens niet voetstoots wilden toegeven aan de Heeren Compagnons, die in feite een machtspositie innamen omdat zij immers de afvoer van turf en baggelaar uit het veen van de andere eigenaars eenvoudig konden verhinderen als deze die afvoer niet vrijkochten.

Hoe het ook zij, het is interessant om te zien hoe de beide standpunten toch in feite maar heel weinig uiteenliepen. De Compagnons zeggen dat de indeling in 42 precies gelijke akkers door het kadaster is gemaakt „volgens mondelinge overlevering”. Het vreemde is dan echter wel, dat die „overlevering” blijkbaar niet bekend was aan de Erven Zwaga. Dat lijkt mij moeilijk te geloven, en ik ben bang dat die „overlevering” uit de koker van de Compagnons is gekomen, zoals trouwens de gehele indeling van het hoogveen in „uitgangen” door het kadaster is gemaakt op aanwijzing van de Compagnons. Anders ligt het met de beide argumenten vóór en tegen de verdeling in akkers. De Erven beweren dat de 42 akkers niet even groot waren en wél begruppeld, dus in parten verdeeld, die duidelijk van elkaar gescheiden waren. De Compagnons daarentegen houden vol dat er geen sprake was van „begrupping”, omdat die in vroeger tijden niet mogelijk was vanwege de moerassige toestand van het veen, en de 42 akkers waren ongescheiden gemeenschappelijk bezit, waar dus 42 gelijke aandelen van bestonden. Men zie in dit verband ook de kaart van Fooke Eyles van 1748, waarop de kaartmaker aantekende dat in het

7374

veen van de Wilingemaad en het Kerkeveen wèl sporen van vroegere beboekweiting werden gevonden, maar niet van begruppeling. Daaruit mogen we gerust afleiden dat voor alle hoogvenen van Appelsche geldt, dat het oorspronkelijk één ongescheiden gemeenschappelijk veld is geweest van de veertien hoeven van Hoog Appelsche.

Zou men zich werkelijk nooit hebben afgevraagd hoe het kwam dat die „uitgang”, zoals de Compagnons het veld hardnekkig bleven noemen, precies 42 akkers telde en niet bv. 40 of 50? Nog geheel afgezien van de vraag of die akkers even groot waren of niet? Ik meen dat die vraag eenvoudig en beslissend kan worden beantwoord: 42 is een veelvoud van 14, en Hoog Appelsche, waar het hele hoogveengebied van Appelsche bij hoorde, telde precies 14 hoeven. Als nu het veld gemeenschappelijk en ongedeeld eigendom was - wat de Heeren Compagnons zelf toegeven voor de 42 Akkers - dan betekent dat m.i. dat iedere hoeve van Hoog Appelsche in dat stuk veld oorspronkelijk een veertiende deel bezat, en dat is drie akkers! Daarbij moet dan wel bedacht worden, dat akker óók de betekenis kon hebben van oppervlaktemaat. Die toestand heeft zich in de loop der eeuwen niet geheel kunnen handhaven, door vererving over meerdere erfgenamen en natuurlijk ook door verkoop van hun erfdeel door eigenaren. Dat verklaart dan waarom in 1830 sommige eigenaars negen akkers, anderen drie, enkelen één en ook vier akkers bezitten. Dat dit stuk veld als een afzonderlijk geheel werd beschouwd, los van het algemene, het Boerveen, zal wel toegeschreven moeten worden aan de zathe Het Hoogveen, floreennummer 1, die als een wig geschoven is tussen de nederzetting Hoog Appelsche en dat veen. Wel doet zich hierbij dan weer een andere vraag voor: Hoe zit het dan met dat ten noorden van de 42 Akkers gelegen stuk hoogveen, dat de Compagnons *Het Grote Stuk* hebben genoemd, maar dat met zijn 212 bunders nog een 65 bunders kleiner was dan de 42 Akkers? En hoe komt het dat de erven Augustinus Lycklama à Nijeholt van dat Grote Stuk de enige eigenaars waren? Die vraag is nooit gesteld en dus ook nooit beantwoord. In het Archief van de Compagnons heb ik tevergeefs gezocht naar een aankoopakte die betrekking had op dit veen. Maar het kan m.i. niet anders, of het moet, evenals de 42 Akkers, oorspronkelijk tot het ongedeelde gemeenschappelijk bezit van de Hoog Appelscher boeren hebben behoord. In dat licht bezien, zouden de Erven Zwaga evengoed een „akker” van twaalf bunder

174 75

hebben kunnen claimen, want de totale oppervlakte van het Grote Stuk plus de 42 Akkers bedroeg maar liefst 490 bunders!

Omdat het misschien interessant zou zijn te weten hoe groot het gehele hoogveengebied van Appelsche was, heb ik ook geprobeerd dat te bepalen, maar ik ben er (nog) niet in geslaagd een volledige opgave te vinden. De meeste gegevens vond ik op een kaart van het hoogveen, of liever van de verveningen, gemaakt niet vóór 1841, want de laatste verkochte percelen langs de Nieuwe Vaart, tussen de 3de en 6de wijk, dragen het jaartal 1841³⁷). De meeste wijken zijn in dat jaar nog maar in aanleg aanwezig, maar op de rand van de kaart zijn door iemand - vermoedelijk de Opzichter van de Compagnons - notities gemaakt met de namen van de eigenaren en de oppervlakte van de diverse „uitgangen”. Daaruit blijkt het volgende:

Het Grote Stuk was	212	bunders
De 42 Akkers.....	278,5	bunders
Het Hoogveen	122	bunders
Het Meine Siewertsveen of		
Mr. D. Suringarveen	geen	opgave
Het Achterland	50	bunders
De Grote Leijen	89	bunders
Het Meekhofsveen	74	bunders
De Kleine Leijen	30	bunders
Het Kloksveen	66	bunders
Het Kerkeveen.....	26	bunders
De Wiltingermaad.....	191	bunders
Het Boereveen.....	geen	opgave

Als we de twee ontbrekende stukken er voorzichtig taxerend op 120 bunders bij tellen, dan komen we tot een totale oppervlakte van zo'n 1250 bunders. Het juiste bedrag zal ongetwijfeld op de oudste kadasterkaarten zijn te vinden.

Hiermee beschouw ik de mijzelf opgelegde taak voor beëindigd. De geschiedenis van de verveningen zelf is een heel ander verhaal, waarover eigenlijk nog niet zo veel is verteld. Dr. Oosterwijk heeft er in zijn geschiedenis van de dorpen Appelscha en Ravenswoud wel een aantal aspecten van belicht, maar het hele verhaal moet nog geschreven worden. Mijn doel was alleen de voorgeschiedenis en die mag met het afsluiten van de vrijkoopcontracten wel als afgelopen worden beschouwd.

Tenslotte zou ik nog enkele opmerkingen willen maken naar aanleiding van het wel eens gehoorde gerucht dat de Compagnons niet geheel eerlijk aan dat hoogveen waren gekomen. Mijn

komt dat d'r op?

75 76

onderzoek heeft m.i. duidelijk aangetoond dat zulke geruchten niet op feiten berusten. Van zeker drie vierde gedeelte van het veen waren zij al vóór 1820 eigenaar, door vererving en aankoop. Alleen op de m.i. niet geheel juiste wijze waarop de „uitgangen” in het veen werden bepaald, en de manier waarop van de mede-eigenaren een vijfde gedeelte van hun veen, plus de gehele ondergrond werd geëist als z.g. vrijkoop voor hun veen, lijkt mij discussiabel. De Compagnons legden wel een beetje veel nadruk op de grote kosten die zij hadden moeten maken voor het graven van de Opsterlandse Compagnonsvaart en de verlaten en opwijken, maar ze vergaten daarbij wel daar tegenover te stellen dat ook hun eigen hoogvenen „van hoegenaamd geen waarde” zouden zijn gebleven, zonder de toestemming van de Appelscher eigenaren om die vaart door hun landen te graven! Onopgehelderd gebleven zijn enkele punten, zoals de kwitanties voor de afrekening met de mede-eigenaren en de verwerving van de eigendom van sommige gronden, zoals b.v. het Grote Stuk. Ik twijfel er echter niet aan dat een nader onderzoek van de archieven, waarbij ook te denken valt aan het familie-archief van de Lycklama's, daar nog wel enig licht op zal kunnen werpen³⁸).

Y
A spate

Naarden, zomer 1980.

GERKE P. MULDER

46 77

Noten

1. Mulder, G., „Groot-grondbezit in Stellingwerf Oosteynde in de 17de en 18de Eeuw”, in: *Driem. Bl.* 24 (1972): 23-38.
2. Visser, J., *Inventaris van het Archief der Opsterlandse Veencompagnie*. Leeuwarden, 1957.
3. Id., blz. 68-92.
4. Oosterwijk, T. H., *Notities uit de Geschiedenis van de Ooststellingwerfse Dorpen* (s.v. Appelscha en Ravenswoud), Oosterwolde, 1977.
5. Mulder, G. P., *Van Terwisga tot Willinge Prins*. Groningen, 1974.
6. *Nijensleek* of *Niënslieck*: een toponiem, dat hier voor het eerst wordt gevonden. De naam is tegenwoordig in Appelscha niet meer bekend. Het moet ergens in de buurt van de Willemstad gelegen hebben.
7. *Heynen Maet* en *Vochteling* *Egge*. Ook dat zijn twee tot nu toe onbekende toponiemen. *Heynen* is naar mijn mening afgeleid van een persoonsnaam. *Egge* is een in Drente meer voorkomend toponiem. De betekenis is „rand, hoek”. Vgl. Engels *edge*, Duits *Ecke*. De vorm van het adjectief is een typisch Stellingwerfs verschijnsel: een adjectief van een plaatsnaam door het suffix *-ing*. Dus van *De Vogtel* via *Vogteling* tot *Vochteling*.
8. Rijksarchief in Friesland.
9. Zie ook: Mulder, G. P., *Appelsche*, in: *It Beaken* 39 (1977) no. 3-4.
10. Jong, W. de, „Appelsche”, in: *Fryske Plaknammen* No. X (1957): 59-78.
Naarding, J., „Stellingwerfse Toponiemen”, in: *Fryske Plaknammen* No. X (1957): 39-48.
Bouwer, K., *Cultuurlandschapsvormen aan de Westzijde van het Drents Plateau*. Diss. Groningen, 1970.
Oosterwijk, T. H., *Notities etc.*, zie noot 4.
11. Mulder, G. P., „De zoolsteden van Appelsche”, in: *Driem. Bl.* 28 (1976): 77-93, en 30 (1978): 29-30.
12. *Inventaris etc.* (zie noot 2), Nr. 519, Kaart 61.
13. Kniphorst, C. L., *Geschiedkundig Overzicht van de Verveningen in Drenthe*. Assen, 1872.
14. Prov. Bibl. v. Friesland, H. S. 1454, 1690-1691.

149 78

15. Mulder, G. P., „Over et toponiem Wiltinge in Appelsche”, in: *De Ovend* 7 (1979): 160-167.
16. *Inventaris etc.* (zie noot 2), Nr. 518, Kaart 39.
17. „Akte van Verkoping van de Zathe Het Hoogeveen”, 1855. *Inventaris etc.* (zie noot 2), Nr. 535.
18. De hoeve No. 14 werd pas in 1770 gekocht door Livius Suffridus Lycklama à Nijeholt van Lammert Andries c.s. Akte van verkoop in *Inventaris etc.*, Nr. 655 (zie noot 2).
19. Mulder, G. P., „Appelsche en de Compagnonsvaart”, in: *Driem. Bl.* 31 (1979): 145-162.
20. Akte van 1777 in Archief van de Prov. Waterstaat van Friesland.
21. Zie bij Visser (noot 2), blz. 83 onder VI.
22. Id., blz. 79, onder VI bis.
23. Id., blz. 75, onder VI.
24. Id., blz. 87, onder VI.
25. Popping, J. H., *Ooststellingwerf. Verzameling van oudheidkundige aantekeningen.* Oosterwolde, 1903: 104.
26. Oosterwijk, T. H., „De hulp- of reservekas te Appelscha, een merkwaardige instelling in het Drents-Friese veengebied”, in: *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 77 (1959): 138-144.
27. *Inventaris etc.* (zie noot 2), blz. 83, onder VII.
28. Id., blz. 80, onder VII bis.
29. Id., blz. 83, onder VIII.
30. Id., blz. 84, onder VIII bis.
31. *Hondgeld* was een belasting van vijf stuivers op het turfvervoer over de *vaarwegen van de Compagnons* (het gecursiveerde berust op interpretatie van de uitgever; in het manuscript is een regel weggevallen. Men vergelijk Molen, S. J. van der, *Turfuit de Wouden*, Leeuwarden, 1978, o.m. p. 171-173 en 219-220).
32. *Inventaris etc.* (zie noot 2), onder IV, 3.
33. Id., blz. 79, onder VI bis.
34. Deze *Delleburen* ondertekent zelf met *Delboer*. Hieruit kan m.i. worden opgemaakt, dat men in Stellingwerf de naam *buren* in plaatsnamen moet beschouwen als verfrising van de oorspronkelijke Stellingwerfse vorm *buer*, uitgesproken als *boer*. Vergelijk bijv. *Munnikeburen*, dat in de 15de eeuw werd geschreven als *Monckebuer*.
35. Akte in het Archief van de Maatschappij van Weldadigheid (bevindt zich in het Rijksarchief in Drente, in Assen).

78 79

daar is vermeld met een verwijzing naar de BP
etc plaatsen, kan dat wel?

36. De *Steenen* van Andries Bokes. Hiermee wordt bedoeld de in het veen liggende grensmarkering door middel van (grote) stenen. Deze werden geplaatst aan begin en einde van de akker. Ook in grensafscheidings tusschen marken werden ze gebruikt. In Drente zijn er nog wel enige bewaard gebleven.
37. Deze kaart bevindt zich ook in Inventarisnummer 522 (vgl. noot 2).
38. De enige kwitanties bevinden zich in Inventarisnummer 540: „Rekeningen van W. A. van Weperen en A. A. Koops voor de erven J. J. (= Jannes Jans) van Weperen wegens 47/80-ste in de opbrengst van het Meekhofsveen te Appelscha” (1869-1884). Zie het vrijkoopcontract van Tiesinga, Van Weperen en Koops van 1819, besproken op blz. 60-67.

*Contract met
v Weperen - Tiesinga en Koops staat
op p. 67. Contract van 1819
65*

L2 → 65

179 80